

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМЕНІ
ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 28

Львів
Національна академія сухопутних військ
2017

УДК 94(477+100)(082)
В 53

Збірник внесений до Переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук (Наказ Міністерства науки і освіти України від 21.12.2015 року № 1328)
Індексується в наукометричній базі Google Academy

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національної академії сухопутних військ (протокол від 10.10.2017 року № 2)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22391-12291 ПР – видане 24 жовтня 2016 року.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ткачук Павло, доктор історичних наук, професор (головний редактор); *Слюсаренко Андрій*, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. редактора); *Бураков Юрій*, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); *Харук Андрій*, доктор історичних наук, професор; *Трофимович Володимир*, доктор історичних наук, професор; *Якимович Богдан*, доктор історичних наук, професор; *Голубко Віктор*, доктор історичних наук, професор; *Дем'янюк Олександр*, доктор історичних наук, професор; *Терський Святослав*, доктор історичних наук, професор; *Кривизюк Леонід*, кандидат історичних наук, доцент; *Рєпін Ігор*, кандидат історичних наук, доцент, *Олейко Анджей*, доктор габілітований, професор (Польща); *Франц Мацей*, доктор габілітований, професор (Польща); *Дуркес Борис*, доктор філософії (Словаччина); *Вайченоніс Йонас*, доктор філософії, професор (Литва)

В 53 **Військово-науковий вісник. – Випуск 28.** – Львів: НАСВ, 2017. – 275 с.
ISSN № 2313-5603

28-й випуск “Військово-наукового вісника” містить статті з історії України, всесвітньої історії, історії локальних воєн та збройних конфліктів сучасності, історії озброєння і військової техніки. Окрема рубрика присвячена 100-річчю Української революції.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

ISSN № 2313-5603

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2017

УДК 94(470)[355.082:355.123] «1914/1918»

**ТКАЧУК П.П.,
ЛОЗИНСЬКИЙ А.Ф.**

УКРАЇНСЬКІ ПОЛКОВОДЦІ НА ЧОЛІ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Пропоноване дослідження стосується з'ясування ролі офіцерів-українців – полководців сухопутних військ збройних сил Російської імперії під час бойових дій на фронтах Першої світової війни (1914–1918 рр.). Цей відносно короткий у хронологічному відношенні період насичений зразками мужності і героїзму офіцерів-українців. Визначено особливості їх діяльності в ході бойових дій між російською та австро-німецькою арміями. Підкреслено значення бойового досвіду полководців для військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів українських збройних сил.

Ключові слова: офіцери-українці, полководці, Перша світова війна, сухопутні війська збройних сил Російської імперії, бойові дії на фронтах війни, внесок офіцерів-українців у ході війни, зразки мужності і героїзму української військової еліти.

Постановка проблеми та її актуальність. Розкриття і характеристика ролі офіцерів-полководців українського походження на чолі сухопутних військ збройних сил Російської імперії має важливе значення при вивченні історії України та військової історії провідних європейських держав в період Першої світової війни (1914 – 1918 рр.). Ці питання довгий час подавалися у спрощеному, спотвореному вигляді радянською ідеологією і фальсифікуються ще й сьогодні російськими шовіністичними елементами. Сучасний український історик В. Сергійчук зауважує, що «десять років Україна не могла нічого знати про своїх справжніх синів з вірного їй старшинського корпусу».

Ткачук Павло Петрович, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Лозинський Андрій Федорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів.

© Ткачук П.П., Лозинський А. Ф., 2017

Тоталітарна більшовицька система робила все для того, аби не тільки викреслити з історичної пам'яті народу їхні імена, а й затаврувати їх, як нібито зрадників своєї нації» [29, с. 255].

Українці-полководці на фронтах Першої світової війни зіграли одну з найбільш важливих ролей, адже саме вони не раз вирішували долю в численних битвах. Приймаючи часто нестандартні рішення, офіцери-українці змушували війська противника бігти з полів бою, сприяли тому, що фронтові баталії закінчувалися незначними людськими втратами. Тогочасний російський дослідник воєнної історії Павло Бурський наголошував, що «на війні завжди, в усі часи, головне значення набуває моральний дух військ, який перебуває в безпосередній залежності до віку нації, що яскраво підкреслює історія воєнного мистецтва з найдавніших часів до сучасності» [9, с. 6]. Слід зазначити, що офіцери сухопутних військ завжди вважалися основою регулярної армії, адже це є особлива соціальна група військово-службовців-професіоналів, які складають найбільш ефективну частину кадрового забезпечення збройних сил будь-якої держави [11, с. 257]. Події Першої світової війни засвідчили високий моральний дух і вмінні тактичні й стратегічні дії українців-полководців у військових битвах, які не підлягають жодному сумніву.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сьогодні окремі аспекти досліджуваної теми знайшли певне відображення у вітчизняних і зарубіжних біографічних довідниках, мемуаристиці, узагальнюючих й вузькопрофільних публікаціях з проблем історії Першої світової війни та низки подій, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українців у 1917–1921 рр. [21; 23; 29; 33; 37; 18; 32; 17; 26; 8]. Історію сухопутних військ у часи національно-визвольних змагань в Україні ґрунтовно дослідив львівський історик П.П. Ткачук [38]. Проте, окремого дослідження щодо ролі офіцерів-українців на чолі сухопутних військ збройних сил Російської імперії в роки Першої світової війни немає.

Мета та завдання дослідження. Враховуючи недостатність дослідження даної проблеми, у пропонованій статті

передбачено детальніше розкрити роль і значення офіцерів-полководців українського походження найчисленнішого самостійного виду збройних сил Російської імперії – сухопутних військ під час бойових дій на фронтах Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагоме місце в російській армії займали офіцери-українці, які очолювали піхотні війська. Так, полковник *Володимир Бродовський* (1880–? р., родом з Літинського повіту Подільської губернії) під час війни виконував обов'язки командира 313-го піхотного Балашовського полку на Південно-Західному фронті. З 1918 р. служив у Військовому міністерстві Української Держави [33, с. 61]. Майже з перших днів війни на фронті воював підполковник *Михайло Крат* (1892–1979 рр., родом з Гадяча на Полтавщині), який служив командиром 93-го піхотного Іркутського полку (Петербурзький військовий округ). У вересні 1914 р. був поранений, а через два місяці – в листопаді відзначився в бою під Лодзем (Польща), де отримав три кульових поранення. Після госпіталю, весною 1915 р., повернувся в полк. Влітку 1917 р. був одним з ініціаторів формування українських військових частин у складі російської армії, згодом перейшов служити до збройних сил УНР [23, с. 116–117]. На початковому етапі війни командиром 5-ої роти 133-го піхотного Сімферопольського полку (Одеський військовий округ) був капітан *Володимир Абаза* (1873–? р., родом з Катеринославської губернії). У квітні 1915 р. став командиром 1-го батальйону цього полку, а наприкінці серпня потрапив до австрійського полону. Перебуваючи у полоні, був підвищений до звання підполковника. У січні 1918 р. перейшов служити до збройних формувань УНР [33, с. 10]. Капітан *Олександр Удовиченко* (Удовидченко; 1887–1975 рр., народився у Харкові) командував 129-им Бессарабським піхотним полком, був начальником штабу 21-ої піхотної дивізії 3-го Кавказького армійського корпусу. Влітку 1917 р. став головою української ради 3-го Кавказького армійського корпусу на Західному фронті. Згодом перейшов служити

до Армії УНР [19]. Капітан *Петро Бордоніс* (1893–? р., родом з Борзненського повіту Чернігівської губернії) командував ротою 222-го піхотного Краснінського полку. Весною 1917 р. був одним з організаторів українського військового гуртка в 56-ій піхотній дивізії на Південно-Західному фронті, згодом командир куреня військ Центральної Ради [1, арк. 34–55]. Капітан *Павло Шандрук* (1889–1979 рр., родом з Кременецького повіту Волинської губернії) брав участь у бойових діях як командир батальйону та помічник командира 70-го Рязького піхотного полку, командир батальйону 232-го запасного піхотного полку на Південно-Західному фронті. Був отруєний газами. У 1917–1920 рр. перебував в Армії УНР [6] та ін.

У бойових діях на фронтах війни відзначились ряд офіцерів-українців, в майбутньому відомих воєначальників періоду національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Так, полковник *Микола Капустянський* (1879–1969 рр., родом з Катеринославщини) перебував на Західному і Південно-Західному фронтах, обіймаючи посади штабного офіцера 5-ої стрілецької бригади, 21-го та 3-го армійських корпусів, начальника штабу 173-ої та 171-ої піхотних дивізій. Влітку 1917 р. перейшов до 34-го армійського корпусу генерала Павла Скоропадського, де став одним з ініціаторів формування українських військових частин у складі російської армії [22]. Полковник *Василь Сварика* (1875–1965 рр., родом із Роменського повіту Полтавської губернії) командував 5-ою батареєю та 2-им дивізіоном 42-ої артилерійської бригади на Південно-Західному і Західному фронтах. Весною 1917 р. був отруєний газами. З 1918 р. командир гарматного полку Армії Української Держави, згодом начальник Головного артилерійського управління Військового міністерства УНР [33, с. 390–391]. Підполковник *Євген Мишковський* (Мишківський, Мешковський; 1882–1920 рр., народився у Києві) брав участь у бойових діях на Південно-Західному фронті, перебуваючи на посадах штабного офіцера в 12-ій Сибірській та 1-ій Фінляндській стрілецьких дивізіях, 105-ій піхотній дивізії, 32-му армійському корпусі, згодом стає начальником служби зв'язку штабу 11-ої російської

армії, начальником штабів 105-ої піхотної і 1-ої Туркестанської стрілецької (розквартированої на Волині) дивізій [25]. Капітан *Микола Удовиченко* (1885–1935 рр., народився у Харкові) в 1914–1915 рр. брав участь у бойових діях як командир роти та батальйону 129-го піхотного Бессарабського полку. У 1916 р. служить в штабі головнокомандувача Південно-Західного фронту, у подальшому – начальник топографічного відділу штабу цього ж фронту. З червня 1917 р. член Українського генерального військового комітету Центральної Ради [16, с. 897]. Капітан *Петро Болбочан* (1883–1919 рр., родом з Хотинського повіту Бессарабської губернії) пройшов бойовий шлях на Південно-Західному фронті у 38-му піхотному Тобольському полку. Весною 1917 р. розпочав організацію українських військових частин у складі російської армії, сформував з добровольців 5-го армійського корпусу Південно-Західного фронту 1-ий Український полк імені Богдана Хмельницького та 1-ий Український республіканський піший полк. Учасник придушення січневого (1918 р.) повстання у Києві. В квітні 1918 р., випереджаючи німецькі війська, здійснив переможний похід на Крим у статусі командира Кримської групи Армії УНР, згодом став полковником армії Української Держави, був командувачем Лівобережної групи Армії УНР [31, с. 6–11]. *Марко Безручко* (1883–1944 рр., народився у Великому Токмаку Мелітопольського повіту Таврійської губернії) служив на різних офіцерських посадах у 106-му піхотному Уфимському полку та інших бойових підрозділах на Північно-Західному і Західному фронтах. Був поранений. З 1918 р. – у Генеральному штабі армії Української Держави – згодом в Армії УНР [4]. Поручик (старший лейтенант) *Юрій (Георгій) Тютюнник* (1891–1930 рр., родом із Звенигородського повіту Київської губернії) служив у 6-му Сибірському стрілецькому полку на Південно-Західному фронті. Був двічі поранений. З 1916 р. перебував у 32-му піхотному запасному полку (Сімферополь), де весною-літом 1917 р. сформував Український військовий клуб (1-ий Сімферопольський полк імені гетьмана Петра Дорошенка).

Весною 1918 р. брав участь у роззброєнні більшовицьких частин російської армії, що поверталися з фронту. Згодом став членом Центральної Ради, був одним із командирів Армії УНР, відомим повстанським отаманом вільного козацтва [7] та ін.

Серед інших українських бойових офіцерів слід відзначити: капітана *Володимира Савченка* (1882–1957 рр., народився у Сквирі Київської губернії), який під час війни спочатку командував ротою 70-го Рязького та батальйоном 542-го Лепельського піхотних полків в Білорусі, а згодом обіймав штабні посади у 18-ій і 136-ій піхотних дивізіях на Північному фронті. Влітку 1918 р. перейшов служити до Генерального штабу Української Держави, згодом до Армії УНР [33, с. 380–381]; капітана *Юрія Ластівченка* (1887–1917 рр., родом з Чернігівщини), який воював у складі 42-го піхотного Якутського полку на Південно-Західному фронті. Двічі був поранений. З 1916 р. – курсовий офіцер 2-ої школи підготовки прапорщиків піхоти Південно-Західного фронту у Житомирі. Влітку 1917 р. перейшов служити до військ Центральної Ради [33, с. 237–238]; капітана *Олександра Загородського* (1889–1968 рр., родом з Уманського повіту Київської губернії), який під час бойових дій на Південно-Західному фронті у 1914–1915 рр. отримав три поранення. З осені 1917 р. служить у військах УНР [12, с. 21–22]; поручика *Миколу Шаповала* (у російській армії значився як «Шаповалов»; 1886–1948 рр., родом з Бахмутського повіту Катеринославської губернії), який на фронті командував ротою та батальйоном 28-го піхотного Полоцького полку. Влітку 1915 р. потрапив до німецького полону. У таборі Штральзуд організував гурток з офіцерів-українців, які виявили бажання служити в Легіоні Українських січових стрільців, а після переведення до табору Раштадт у січні 1916 р. сформував з військово-полонених українців загін із 27 осіб (1-ий Запорізький полк імені Т.Г. Шевченка). У 1917 р. цей загін як підрозділ німецької армії перебував на Волині для ведення пропагандистської та розвідувальної роботи. На початку 1918 р. перейшов служити до Армії УНР [3].

Поручик *Микола Аркас* (1880–1938 рр., народився у Миколаєві), на початку війни був мобілізований до 8-го гусарського Лубенського полку, згодом переведений до Чеченського кінного полку Окремої Кавказької Туземної дивізії. Влітку 1917 р. він очолює 7-ий кінний ескадрон на Південно-Західному фронті, який у грудні був українізований та перетворений на Полтавську партизанську кінну сотню. У подальшому служив у складі військ Центральної Ради, Армії Української Держави, Армії УНР [34]; поручик *Івана Ремболович* (Ремболович; 1897–1950 рр., народився у Городні Чернігівської губернії), учасника українізації частин російської армії на Південно-Західному фронті, за що був заарештований. Перебував у в'язниці 5-ої піхотної дивізії (Житомир), з якої вдалося втекти. У 1917 р. очолює Чернігівський відділ Українського вільного козацтва [14]; старший унтер-офіцер (сержант) *Леонід Ступницький* (1891–1944 рр., родом з Попільнянського повіту на Житомирщині), який служив у 8-му та 12-му запасних уланських батальйонах, влітку 1916 р. тимчасово виконував обов'язки командира роти 12-го запасного уланського батальйону на Південно-Західному фронті, згодом перейшов служити до Армії УНР [35]; прапорщик *Іларіон Загородній* (Загородній; 1897–1923 рр., родом з Чигиринського повіту Київської губернії), який до січня 1917 р. служив у кінній розвідці 241-го Пензенського та 32-го Сибірського піхотних полків на Південно-Західному фронті. Був отруєний газами. Весною 1917 р. перейшов служити до війська Центральної Ради, згодом стає отаманом Холодного Яру [15] та ін.

Більшість українських офіцерів за проявлені мужність і героїзм на фронтах Першої світової війни були удостоєні вищих військових нагород. Однією з найпочесніших вважалась Золота зброя «За хоробрість» (нагородна зброя в Російській імперії, прирівняна до статусу державного ордена). Нагородження холодною Золотою зброєю (шпагою, кортиком, шаблею) відбувалося на знак особливих відзнак та за виявлену особисту хоробрість і самовідданість. Генерали нагороджувалися Золотою зброєю з діамантами. З 1913 р. Золота зброя «За хоробрість» офіційно називалася

Георгієвською зброєю і вважалася однією з відзнак ордена Святого Георгія. У роки війни Георгієвською зброєю нагороджено близько шести тисяч офіцерів російської імператорської армії [13], серед яких була значна кількість українців. Зокрема, полковник *Олексій Кириєнко* (1875–1919 рр., народився, ймовірно, у Києві) за бойові заслуги оперативного командування на фронтах 48-им Одеським і 400-им Хортицьким піхотними полками був удостоєний ордена Святого Владіміра та Георгієвської зброї [33, с. 198]. Полковник *Михайло Омелянович-Павленко* (1878–1952 рр., народився на Кавказі, за різними даними, у Тифлісі чи Баку, батько – українець родом з Катеринославщини), будучи командиром роти лейб-гвардії Волинського полку, відзначився в боях за Лодзь-Торунь (Польща) на початку листопада 1914 р., коли багнетною атакою проти німців врятував дивізію від оточення, отримавши при цьому важке поранення. За цей бій удостоєний ордена Святого Георгія. У 1915–1916 рр. – комендант штабу 2-го Гвардійського корпусу на Південно-Західному фронті, а в 1917 р. – командир лейб-гвардії Гренадерського полку [26, с. 8 – 21]. Підполковник *Дмитро Абриньба* (1885 – 1918 рр., родом з Миргородського повіту Полтавської губернії) пройшов бойовий шлях від рядового офіцера 36-го піхотного Орловського полку до начальника штабу 169-ої піхотної дивізії на Південно-Західному фронті. Осінню 1917 р. очолював 209-ий піхотний Богородський полк. Був двічі поранений. Нагороджений усіма орденами Святого Володимира, орденом Святого Георгія та Георгієвською зброєю [10]. Начальник штабу 9-ої піхотної дивізії підполковник *Яків Величковський* (1874–? р., народився у Новгород-Сіверському на Чернігівщині) за відвагу у березні 1915 р. нагороджений Георгієвською зброєю [2, арк. 48зв. – 49]. Підполковник *Валентин Трутенко* (1881–1953 рр., народився у Липовці Подільської губернії) командував 175-им піхотним Батурицьким полком на Північному фронті. За бойові заслуги нагороджений Георгієвською зброєю [1, арк. 93а]. Відважно проявив себе на Північно-Західному фронті підполковник *Володимир Сальський* (1885 – 1940 рр., народився в

Острозі Волинської губернії). В одному з боїв йому довелося виконувати обов'язки командира 33-ої Київської піхотної дивізії замість генерала, який розгубився у важкій стратегічній ситуації. У результаті поставлене перед дивізією завдання було виконане. Згодом успішно організовував військову розвідувальну діяльність, про що свідчать нагородження Георгієвською зброєю, всіма орденами Святого Володимира, а також французьким орденом Почесного Легіону. Весною-літом 1917 р. взяв активну участь в українізації російських військових частин на Північному фронті, а у листопаді увійшов до урядової комісії УНР з формування української армії [24]. Поручик *Павло Забаріло* (1889 – 1945 рр., родом з Київщини) за мужність в боях на Південно-Західному фронті нагороджений Георгієвським хрестом (нагородний знак для нижчих офіцерських чинів і солдатів російської імператорської армії за хоробрість, виявлену в бою проти ворога). Влітку 1917 р. перейшов служити до збройних сил УНР [17, с. 5 – 6, 24]. Поручик *Георгій Зажирей* 1892 – ? р., народився на Волині) з перших днів мобілізації служив у 42-му Якутському, 9-му і 20-му Заамурському піхотних полках. У битві під Лисонським лісом (Галичина) був отруений газами. За бойову звитягу, проявлену на Південно-Західному фронті нагороджений орденами Святої Анни, Святого Станіслава та двома Георгієвськими медалями. Весною 1918 р. перейшов служити до армії УНР [8, с. 54]. Поручик *Микола Сціборський* (1898 – 1941 рр., народився у Житомирі) з 1915 р. проходив службу в 1-му лейб-гренадерському Катеринославському полку 1-ої гренадерської дивізії гренадерського корпусу 2-ої російської армії на Західному фронті. В боях був двічі поранений та отруений газами. За бойові заслуги нагороджений орденами Святої Анни, Святого Станіслава та Георгієвським хрестом. Весною 1917 р. активно підтримує процес створення українських військових частин і згодом стає командиром Окремого українського куреня в 1-му лейб-гренадерському полку. У подальшому один із провідних теоретиків українського націоналізму [5]. Підпоручик (лейтенант) *Кость Пестушко* (1898 – 1921 рр., родом з

Єлисаветградського повіту Херсонської губернії) був командиром піхотної роти на Турецькому та Західному фронтах. За хоробрість нагороджений двома Георгієвськими хрестами. У 1918 р. перейшов служити до Армії Української Держави, згодом став Головним отаманом Холодного Яру [20] та ін.

Варто також відзначити й виключну роль генералів-українців в реалізації стратегічних і тактичних завдань військових операцій російського командування на фронтах Першої світової війни. Помітною була діяльність таких полководців, як генерал-лейтенанта *Олександр Рогоза* (Рагоза; 1858 – 1919 рр., родом з Київщини), який вступив у війну на посаді начальника 19-ої піхотної дивізії (Київський військовий округ). У вересні 1914 р. став командиром 25-го армійського корпусу на Південно-Західному фронті. Перебуваючи у складі 4-ої російської армії, відзначився в Галицькій битві (серпень-вересень 1914 р.) – у боях поблизу Любліна (Польща), де його корпус завдав ряд ударів частинам 4-ої австро-угорської армії. Із кінця серпня 1915 р. по листопад 1917 р. командував 4-ою російською армією на Західному та Румунському фронтах. У 1918 р. був військовим міністром гетьманської Української Держави [18, с. 505]. Енергійною, плідною працею та організаторськими здібностями характеризувався генерал-лейтенант *Микола Юнаков* (Юнаків; 1871 – 1931 рр., народився у Чугуєві Харківської губернії в сім'ї російського дворянина, мати – українка), який під час війни був начальником штабів 25-го армійського корпусу та 4-ої російської армії, командувач 7-го армійського корпусу і 8-ої російської армії, що не раз відзначились у бойових операціях на Південно-Західному фронті [28, с. 39–40]. Генерал-лейтенант *Георгій (Юрій) Левицький* (1857 – 1920 рр., походив із Правобережної України) у 1914 – 1915 рр. командував 73-ою піхотною дивізією, брав участь в боях у Східній Пруссії на Північно-Західному фронті. З січня 1916 р. – начальник 126-ої піхотної дивізії на Північному фронті. У 1918 р. перейшов на службу до армії Української Держави, згодом став

військовим агентом УНР [33, с. 241]. Генерал-майор *Микола Архипович* (1869 –? р., народився у Радомишлі Київської губернії) командував 74-им піхотним Ставропольським полком, що брав участь в Галицькій битві (серпень-вересень 1914 р.). У 1915 – 1917 рр. – начальник штабу 39-го армійського корпусу, командир 2-ої бригади 1-ої Заамурської та 1-ої бригади 3-ої Заамурської прикордонних піхотних дивізій, командувач 12-ої Сибірської стрілецької дивізії на Південно-Західному фронті. З осені 1917 р. входив до складу державної комісії з організації української армії Українського генерального військового комітету Центральної Ради [2, арк. 40 зв.– 41]. Генерал-майор *Олександр Осецький* (1873 – 1936 рр., народився у Кременці Волинської губернії) у 1914 – 1916 рр. командував 3-ім Перновським та 6-им Таврицьким бойовими гренадерськими полками. Двічі контужений. У 1917 р. командир бригади 31-ої піхотної дивізії та 2-ої гренадерської дивізії Гренадерського корпусу на Західному фронті. У листопаді 1917 р. разом з капітаном Олександром Удовиченком змушений залишити Гренадерський корпус, оскільки російські солдати-більшовики погрожували їм розправою як керівникам українського військового руху. Наприкінці 1917 р. переходить на службу до Армії УНР, згодом Армії Української Держави [27, с. 114] та ін.

Особливо відзначився на фронтах війни генерал-майор *Яків Гандзюк* (1873 – 1918 рр., родом з Вінницького повіту Подільської губернії), який був командиром батальйону 147-го піхотного полку, командуючим 91-го і 416-го піхотних полків на Південно-Західному фронті, начальником 104-ої піхотної дивізії 34-го армійського корпусу, яку було українізовано. Своїм прикладом він не раз підіймав солдат у бій, проявляв відчайдушну хоробрість, талант полководця, майже безперервно перебував на бойових позиціях, мав численні поранення та контузії. Як писав у своїх спогадах його соратник генерал-лейтенант, князь Віктор Кочубей (1860 – 1923 рр., походив з відомого козацького роду на Полтавщині): «Гандзюк не тільки вважався

найкращим серед командирів піхотних полків, але був дійсно видатним у всіх відношеннях бойовим командиром, в якому вбачалась залізна воля і величезна енергія. ... На його рукаві було вісім золотих нашивок – по одній за кожне поранення. ... На моє запитання, чому він так легкодумно ризикує життям, він відповів, що на війні буває така мить, коли просто необхідно ставити «ва-банк» своє життя, інакше переможцем буде противник» [36]. У багатьох випадках рішуча поведінка командира визначала долю бою. Так, під час наступу на Бережани (Галичина) влітку 1915 р. у найвідповідальніший момент Я. Гандзюк підняв у наступ дивізію, що на певний час завагалась, вихопив шаблю і першим кинувся на австро-німецькі позиції. За мужність та героїзм, виявлені під час бойових дій українського генерала було нагороджено сімома бойовими орденами, Георгієвською зброєю, французькою медаллю «Мілітер» та ін. Влітку 1917 р. Я. Гандзюк переходить на службу до української армії і згодом стає командувачем 1-го Українського корпусу військ Центральної Ради. На початку лютого 1918 р. в Києві потрапляє у більшовицький полон, розстріляний за відмову перейти на службу до Червоної Армії [30, с. 17].

Помітною була роль й інших українських генералів, які брали активну участь у підготовці та здійсненні багатьох наступальних операцій в ході Першої світової війни. Зокрема, за мужність і героїзм, виявлені на фронтах, вищими державними військовими нагородами Російської імперії були відзначені *генерал-лейтенанти*: Олександр Березовський (1867 – 1940 рр., родом з Чернігівщини), Антоній Веселовський (1865 – 1939 рр., походив із Наддніпрянщини), Георгій Вирановський (1867 – 1920 рр., народився в Херсонській губернії), Георгій Мандрика (1869 – 1937 рр., народився у Києві), Павло Скоропадський (1873 – 1945 рр., народився у Вісбадені (Німеччина), гетьман Української Держави у 1918 р.), Леонід Федяй (1859 – ? р., родом з Полтавщини) та ін.; *генерал-майори*: Олександр Безкровний (1866 – 1948 рр., родом з Катеринославщини), Семен Билім-Колосовський (1857 – 1931 рр., родом з Полтавщини),

Борис Бобровський (1868 – ? р., родом з Полтавщини), Микола Бочковський (1859 – 1920 рр., народився в Бессарабській губернії), Гнат Васильченко (1872 – 1920 рр., народився в Ізюмі Харківської губернії), Михайло Волховський (1868 – 1944 рр., народився у Полтаві), Володимир Генбачов (1872 – 1957 рр., народився у Полтаві), Олександр Греков (1875 – 1959 рр., народився в Глухівському повіті Чернігівської губернії), Іван Даценко (1867–1918 рр., походив із Слобожанщини), Лев Дроздовський (1869 – 1951 рр., народився у Деражні Подільської губернії), Сергій Дядюша (1870 – 1933 рр., народився у Полтаві), Василь Кирей (1879 – 1942 рр., народився у Батурині Чернігівської губернії), Порфирій Кислий (1874 – 1960 рр., родом з Кубані), Віктор Клименко (1875 – 1920 рр., народився у Полтаві), Василь Кованько (1871–? р., родом з Полтавщини), Микола Купчинський (1870 –? р., родом з Полтавщини), Ілля Мартинюк (1869 –? р., народився у Волинській губернії), Антін Масляний (1865 – 1929 рр., народився в Охтирському повіті Харківської губернії), Микола Остряньський (1867 – 1941 рр., народився у Конотопі Чернігівської губернії), Костянтин Присовський (1878 – 1966 рр., народився у Києві), Ішполіт Свірчевський (1874 – 1920 рр., народився у Полтаві), Володимир Сінклер (1879 – 1946 рр., народився в Узбекистані в сім'ї дворянина англійського походження, мати – українка), Павло Стефанович-Стасенко (1869 –? р., родом з Чернігівщини), Іван Феденяк-Білинський (1861 – 1920 рр., походив із Півдня України), Микола Чуйкевич (1874 – 1960 рр., родом з Чернігівщини) [18; 21; 23; 33] та ін.

Висновки. Проведений аналіз переконливо свідчить про значну роль полководців-українців в бойовій діяльності сухопутних військ Російської імперії на фронтах Першої світової війни. Українські офіцери повною мірою виявили високий вишкіл і морально-бойові якості в ході воєнних операцій, учасниками яких вони були. Набутий практичний бойовий досвід, зразки мужності і героїзму української військової еліти мали важливе значення для військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів українських збройних сил.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 653. – арк. 34 – 55, 93а.

2. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37: Загальний список старшин Генштабу складений 21.11.1918. – арк. 40 зв. – 41, 48 зв. – 49.

3. ЦДАВО України. – Ф. 4007: Особистий фонд Шаповала М.Ю. (27 справ).

4. *Безручко Марко Данилович* // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Безручко_Марко_Данилович; http://galinfo.com.ua/media/gallery/full/b/e/bezruchko_1.jpeg

5. *Безсмертний-Анзіміров А.* Микола Сціборський / Андрій Безсмертний-Анзіміров // Всеукраїнська газета «День»: «Україна Incognita». – 2015. – 29 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/mikola-scziborskij.html>

6. *Безсмертний-Анзіміров А.* Павло Шандрук / Андрій Безсмертний-Анзіміров // Всеукраїнська газета «День»: «Україна Incognita». – 2015. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://incognita.day.kiev.ua/pavlo-shandruk.html>

7. *Божко О.* Генерал-хорунжий Дієвої армії УНР. Невідома автобіографія Ю. Тютюнника / О. Божко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1998. – Ч. 1/2. – С. 24–56; *Коваль Р.* День в історії – народився генерал Юрій Тютюнник / Роман Коваль // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 20 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_narodyvsya_general_yuriy_tutyunnyk_257950.html

8. *Буравченков А.* Офіцерський корпус російської армії напередодні Першої світової війни / А. Буравченков // Історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 18 – 33; *Мягкий І.М.* Участь українців у Першій світовій війні 1914-1918 рр. (за документами ЦДАВО України) / І.М. Мягкий // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 51 – 60.

9. *Бурский П.Д.* Война прежде и теперь. Сравнительный очерк войны 100 лет назад и современной великой войны / П.Д. Бурский. – М. : Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1916. – 50 с.

10. В обличчю пам'яті борців // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1932. – Ч. 4. – С. 22.

11. Военный энциклопедический словарь: в 2 т. / Ред. А.П. Горкин [и др.]; М-во обороны РФ, Ин-т военной истории. – М. : Большая Российская энциклопедия; Рипол Классик. – 2001. – Т. 2. – 814 с.

12. Вояки своєму генералові // Український Комбатант (Мюнхен). – 1962. – Ч. 8. – С. 21–24.

13. Георгіївська зброя // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Георгіївська зброя](https://uk.wikipedia.org/wiki/Георгіївська_зброя)

14. *Герей В.* Іван Ремболович: військовий дух / Василь Герей // Суспільно-історичний, науково-популярний інформаційний ресурс «На скрижалях». – 2016. – 30 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://na-skrizhalyah.blogspot.com/2016/03/blog-post_43.html

15. День в історії – народився отаман Іларіон Завгородній // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 16 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_narodyvsya_otaman_ilarion_zavgorodniy_254862.html

16. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.

17. *Забарило Ю.П.* Из Залізною Дивізією – за Українську Державу. Історія життя полковника Армії УНР Павла Забарила / Юрій Забарило; редактор Ярослав Сватко. – Львів : Галицька Видавнича спілка, 2007. – 32 с.

18. *Залесский К.А.* Кто был кто в Первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь / К.А. Залесский. – М. : АСТ; Астрель, 2003. – 894 с.

19. *Коваль Р.* 130 років від дня народження генерала Удовиченка / Роман Коваль // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 20 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://galinfo.com.ua/news/130_rokiv_vid_dnya_narodzhennya_generala_udovychenk_252674.html

20. *Коваль Р.* День в історії – народився отаман Блакитний – Кость Пестушко / Роман Коваль // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 10 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_narodyvsya_otaman_blakytny_u_k_pestushko_251875.html

21. *Коляничук О.М.* Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст. / О.М. Коляничук, М.Р. Литвин, К.С. Науменко. – Львів :

Ін-т українознавства, 1995. – 283 с.; *Волков С.В.* Генералитет Российской империи. Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. В 2-х т. / С.В. Волков. – М. : Центрполиграф, 2010. – Т. 1. А–К. – 760 с.; Т. 2. Л–Я. – 832 с.; *Волков С.В.* Генералы и штаб-офицеры русской армии. Опыт мартиролога. В 2 кн. / С.В. Волков. – М. : ФИВ, 2012. – 1464 с.; *Грицай Н.* Малороссийские офицеры и генералы Вооруженных сил Юга России / Н. Грицай // Интернет-сайт общественно-исторического клуба «Белая Россия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://belussia.ru/page-id-138.html>; Генералитет российской императорской армии и флота. Интернет-сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusgeneral.ru/index.html>; Герои Великой войны. 1914-1918 / Сост. Т. Ильина. – М. : Кучково поле, 2014. – 504 с.; Русская армия в Великой войне. Интернет-проект // Картоотека проекта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grwar.ru/persons/persons.html>

22. *Кордуба Ф.* Генерал-полковник Микола Капустянський / Ф. Кордуба // Вісті Комбатанта (Торонто-Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 3–4 (40–41). – С. 16–20; ЗАЄЦЬ В. 5 лютого народився генерал Микола Капустянський / *Василь Заєць* // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 05 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/5_lyutogo_narodyvsya_general_mykola_kapustyanskyu_251403.html

23. *Литвин М.Р.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали та адмірали / М.Р. Литвин, К.С. Науменко; Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів; Харків: Вид-во «Сага», 2007. – 244 с.

24. *Манько М.* Наш генерал Володимир Сальський / Микола Манько // Острозька громадсько-політична газета «Замкова гора». – 2015. – 03 жовтня. – № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zamkova.at.ua/news/nash_general_volodimir_salskij/2015-11-15-3475

25. На честь історичної постаті часів Петлюри, що похована у Тернополі, пропонують назвати вулицю міста // Новинний портал «За Збручем». – 2017. – 22 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zz.te.ua/na-chest-istorychnoji-postati-chasiv-petlyury-scho-pohovana-u-ternopoli-proponuyut-nazvaty-vulytsyu-mista/>

26. *Омельянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917-1920): Документально-художнє видання / Упоряд. М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2007. – 608 с.

27. Папакін А.Г. Матеріали до біографії Олександра Осецького (за документами Національного архіву Республіки Білорусь) / А.Г. Папакін // Архіви України. – 2011. – № 5 (275). – С. 113–124.

28. Садовський М. Микола Юнаків. Генерального Штабу Генерал-Полковник Армії УНР / Михайло Садовський // Вісті Комбатанта (Торонто-Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 3–4 (53–54). – С. 38–44.

29. Сергійчук В. Високий дух і трагедія українського генералітету / В. Сергійчук // Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. Ч. 1: Бібліографічно-довідкова; післямова В. Сергійчука. – К. : Тираж. центр УРП, 1995. – С. 254–255.

30. Серета М. Сторінка з історії визвольної боротьби (Памяти генералів Гандзюка і Сафоніва) / Михайло Серета // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1931. – Ч. 11. – С. 15–17.

31. Сідак В. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Наук. вид. / В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. – К. : Темпора, 2009. – 426 с.; Громенко С. То коли ж Болбочан визволив Крим? Хронологія українського походу на півострів / Сергій Громенко // Науково-популярний проект «ЛікБез. Історичний фронт». – 2017. – 22 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://likbez.org.ua/ua/takogda-zhe-bolbochan-osvobodil-krym.html>

32. Суряев В.Н. Офицеры Русской Императорской армии. 1900-1917 / В.Н. Суряев. – М.: Русская панорама; Русское историческое общество, 2012. – 288 с.; Волков С.В. Офицеры российской гвардии: Опыт мартиролога / С.В. Волков. – М.: Русский путь, 2002. – 568 с.; Волков С.В. Офицеры армейской кавалерии: Опыт мартиролога / С.В. Волков. – М. : Русский путь, 2004. – 623 с.; Волков С.В. Офицеры российской артиллерии: Опыт мартиролога / С.В. Волков. – М. : Русский путь, 2011. – 776 с.

33. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): наук. вид. / Ярослав Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – 536 с.

34. У Хусті розтросили могилу полковника Армії УНР Миколи Аркаса // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 01 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/u_husti_roztroshchyly_mogylyu_polkovnyka_armii_unr_mykoly_arkasa_256420.html

35. Цього дня народився генерал УПА – Леонід Ступницький // Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». – 2017. – 29 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/tsogo_dnya_naroduvsyu_general_upa_leonid_stupnytskuu_260783.html

36. *Шевченко О.* І стали вони на розстріл, ніби приймали парад козаків... / Олег Шевченко // Україна молода. – 2008. – 30 січня. – № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1093/196/39113/>

37. *Шереметьєв О.Є.* Військова слава України: XVIII – поч. XX ст. / О.Є. Шереметьєв, Я.Ю. Тинченко, І.Т. Жук. – К.: Майстерня книги, 2005. – 140 с.; Українське військо у XX – XXI ст. Інтернет-портал // Командири українського війська

38. *Ткачук П.П.* Сухопутні війська України доби революції 1917–1921 рр. / П.П. Ткачук – Львів: ЛІСВ, 2000. – 311 с.

Надійшла до редколегії 28.08.2017 р.

Рецензент: *В.Є. Голубко*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Tkachuk Pavlo, Lozynskyi Andrii

UKRAINIAN COMMANDING OFFICERS LEADING THE ARMED FORCES OF RUSSIAN EMPIRE DURING THE FIRST WORLD WAR

The suggested study deals with the clarification of the role of Ukrainian commanding officers during hostilities on the fronts during the First World War (1914–1918). This period, which is relatively short in chronological terms, is full of examples of courage and heroism shown by Ukrainian officers. The peculiarities of their activity in the course of fighting between Russian and Austro-German armies are determined. The importance of military commanders' experience for military-patriotic education of future officers of the Ukrainian Armed Forces is emphasized.

Keywords: Ukrainian officers, commanding officers, The First World War, Armed Forces of Russian Empire, hostilities on the fronts, contribution of Ukrainian officers during the war, examples of courage and heroism of Ukrainian military elite.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВО-САНІТАРНА МІСІЯ ДЛЯ СПРАВ ПОЛОНЕНИХ У НІМЕЧЧИНІ (1918–1920)

У статті розглядається діяльність Української військово-санітарної місії для справ полонених у Німеччині у 1918–1920 рр. Окрім основного завдання – репатріації полонених українців на батьківщину та надання їм медичної та матеріальної допомоги місія займалася національно-просвітницькою діяльністю серед вояків-українців колишньої царської російської армії.

Ключові слова: Перша світова війна, військовополонені, репатріація, військово-санітарні місії, Червоний Хрест, українсько-німецькі стосунки, військова еміграція.

Постановка та актуальність проблеми. У роки Першої світової війни у Німеччині опинилося десятки тисяч військово-полонених колишньої російської армії, які були українцями за походженням. Після утворення Української держави постало питання репатріації полонених і надання їм медичної та матеріальної допомоги, їх організованого повернення в Україну. Актуальність цієї теми посилюється тим фактом, що сьогодні, коли внаслідок Антитерористичної операції на Сході України, в полон потрапили сотні вояків Збройних Сил України, питання їх репатріації через гуманітарні інституції є серед ключових завдань українського уряду.

Ступінь дослідження проблеми. Про діяльність Української військово-санітарної місії у справах полонених у Німеччині згадували у своїх працях Симон Наріжний [1], Володимир Трембіцький [2–5], Василь Даниленко та Наталія Кривець [6], Ігор Срібняк [7] та Любов Жванко [8]. У роботах Івана Патера [9], Лідії Кривошеєвої [10–11] та Йосипа Саєвича [12] досліджено національно-просвітну діяльність серед військовополонених українців у таборах

Заболотнюк Володимир Іванович – провідний науковий співробітник Наукового центру, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Заболотнюк В.І., 2017

Німеччини у роки Першої світової війни, яку проводили Зслідження Надії Кулеші [13] та Михайла Мартинюка [14] знаходимо інформацію про періодичні видання та публікації для українських полонених у Німеччині. Втім узагальнювального дослідження про роботу Української військової санітарної місії в Німеччині у 1918–1920 рр. досі немає.

Метою автора цієї статті було висвітлити діяльність Української військової санітарної місії в Німеччині з репатріації полонених українців та надання їм матеріальної та медичної допомоги у 1918–1920 рр. у контексті національно-визвольних змагань.

Джерелом дослідження послужили опубліковані документи [15–19], українська еміграційна преса в Австрії та Німеччині [21–25], спогади Василя Сімовича [26] та архівні документи [27–28].

Виклад основного матеріалу дослідження. У роки Першої світової війни в Німеччині опинилися десятки тисяч полонених-українців, колишніх вояків армії царської Росії. Німецька влада розташувала полонених у спеціальних концтаборах країни: Барделегон, Гамельн, Губен, Ерлянген, Зальцведель, Зольтав, Кведлінбург, Котбус, Нейгамер, Франфуркт на Одері, Штаргард, Штардарт, Целле, Цербст, Рулебен, Заган, Хемніц, Мерзебург, Пархім [26, с. 212–213; 19, с. 30]. Загалом у таборах полонених в Німеччині, за даними Йосипа Саевича, було сконцентровано понад 60 тис. українців [12, с. 10]. Умови перебування полонених-українців були вкрай важкими. Нерідко з них формували робітничі бригади й відправляли на примусову працю на вугільні шахти, промислові підприємства чи в сільсько-господарську сферу. Полонені працювали по 12 годин із мізерним і малокалорійним харчуванням [27, арк. 26, 28].

Револуційні події в Україні наприкінці світової війни спонукали українські уряди звернути увагу на полонених-українців поза межами держави й подбати щодо їх репатріації. Зокрема, утворити спеціальну військово-санітарну місію (далі ВСМ) і направити її до Німеччини. Метою місії була організація відправки полонених в Україну і

матеріальна та медична допомога їм [26, с. 212]. Як стверджував В. Трембіцький, 10 березня 1918 р. уперше було відправлено ВСМ в Німеччину на чолі з сотником Сергієм Сиротенком і значковим Василем Байдою для перевірки стану полонених українського походження колишньої російської армії з метою організації репатріації українських полонених в Україну для поповнення місцевих військових частин [5, с. 32]. В інших джерелах немає відомості про Місію у такому складі. Можна припустити, що вказана місія мала ознайомчий характер.

Натомість документи свідчать, що 6 серпня 1918 р. Головний Штаб Військового Міністерства Української Держави видав таємну інструкцію для Місії в Німеччині. Як виходить з цього документу офіційна назва місії в 1918 р. звучала так «Військово-Санітарна комісія Українського військового Міністерства для справ військових полонених у Німеччині», гербова печатка місії мала напис: «Військово-Санітарна місія У. В. М. у Німеччині» [19, с. 71]. У першому параграфі інструкції йшлося: «Місія засновується для прискорення обліку полонених та Державної допомоги полоненим українським громадянам для повернення їх у рідний край». Далі йшлося про такі завдання Місії: об'їжджати усі табори, де утримувалися українські полонені; надавати їм санітарну моральну й, при змозі, матеріальну допомогу; організовувати за можливості негайну відправку полонених в Україну [19, с. 70].

Голова Товариства Українського Червоного Хреста (далі УЧХ) д-р Андрій Окопенко призначив головою ВСМ Костя Воевідку [2, с. 20], який залишився на своїй посаді й після повалення уряду Павла Скоропадського і приходу до влади Директорії УНР.

Персональний склад працівників Місії не мав постійного характеру. Стосовно нього маємо різну інформацію. Зокрема, за офіційним документом, станом на 20 липня 1919 р. перелік співробітників виглядав таким чином:

1. Воевідка Кость – голова Місії (місячний оклад – 3500 німецьких марок).

2. Журавель Андрій – заступник голови й старший лікар (3000 марок).
3. Сімович Василь – завідувач Культурно-просвітницьким відділом (2700 марок).
4. Паращук Михайло – завідувачий Господарським відділом (2700 марок).
5. Петренко Грицько – завідувачий Інформаційно-статистичним відділом (2700 марок).
6. Трезвінський Микола – старший діловод (скарбник) (2600 марок).
7. Гайворонський Іван – молодший лікар (2400 марок).
8. Вишневецький Дмитро – бухгалтер (1600 марок).
9. Власюк Василь – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (1000 марок).
10. Вриль Роза – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (650 марок).
11. Гербст Олена – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (650 марок).
12. Романовський Павло – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (800 марок).
13. Гаазе Марія – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (650 марок).
14. Кніпфер Єва – співробітник Секретаріату та Інформаційно-статистичного відділу (650 марок).
15. Біличенко Михайло – співробітник Культурно-просвітницького відділу (1200 марок).
16. Бачинський Микола – старшина для доручень (1100 марок).
17. Роменський Павло – кур'єр (1100 марок).
18. Кузеля Зенон – головний редактор часопису «Шлях» і представник місії в таборі Зальцведель (2000 марок).
19. Терлецький Омелян – співробітник часопису «Шлях» (1200 марок) [19, с. 194–195].

Як бачимо, до складу Місії увійшли колишні діячі Союзу визволення України (З. Кузеля, В.Сімович), які вже мали досвід роботи з полоненими [10, с. 94–97].

Про склад Місії в жовтні 1919 р. можна судити з Акта присяги на вірність Українській Народній Республіці (далі

УНР), де зазначені члени Місії, які склали присягу разом з працівниками українського посольства в Німеччині. Зокрема, в Акті перелічені наступні члени Місії: військовий старшина: (др. К. Воевідка); лікарі (А. Журавель, др. О. Суховерський); військові урядовці (М. Бачинський, П. Романовський, Д. Вишневський, М. Білченко, В. Власюк, А. Михайленко, І. Тарануха) [19, с. 226]. Вагу членів Місії засвідчує той факт, що четверо його членів увійшли до керівництва товариства «Українська Громада» в Німеччині [21, с. 135].

У січні 1920 р. віденський часопис «Воля» повідомив, що за наказом Головного Отамана головою ВСМ в Берліні, замість К. Воевідки, призначено сотника Миколу Трезвінського. Однак останній кілька місяців виїхав в Україну й не поспішав повертатися [23, с. 183]. Микола Порш у листі до С. Петлюри від 25 травня 1920 р. вказав, що відкликання К. Воевідки «не відповідає своїй цілі» [15, с. 724]. Проте С. Петлюра не відмінив наказу, й М. Трезвінський очолював Місію до часу її ліквідації [19, с. 306].

Надані українським урядом кошти, які були в розпорядженні Місії, спрямовувалися насамперед на відправку полонених в Україну, що було першим обов'язком Місії. Менші кошти, яких відтак бракувало, спрямовувалися на культурно-просвітницьку роботу з метою національного освідомлення українців [26, с. 214].

Голова місії сотник М. Трезвінський 6 лютого 1920 р. подав до уряду УНР кошторис, в якому обґрунтував фінансові потреби місії на суму 500 500 німецьких марок. В результаті, С. Петлюра підписав наказ, в якому доручалося Міністрові фінансів Борисові Маргосу та Фінансовому агентові Супрунові видати на руки голови Місії триста тисяч німецьких марок [17, с. 183].

У липні 1919 р. Місія надала таку допомогу українським комітетам і таборам: Зальцведель – 10 000 німецьких марок, Зольтав – 4 000, Гаммельн – 4 000, Цербст – 2 000, Франфуркт – 1 000, Рулебен – 200, Заган – 1 500, Кведлінбург – 5 000, Штаргард – 4 000, Котбус – 1 500, Хемніц – 500, Мерзебург – 800, Пархім – 1 800 [6, с. 190–191].

Грошову допомогу українським полоненим надавала не тільки Місія, але й український уряд. У постанові Директорії УНР від 16 жовтня 1919 р. йшлося про видачу делегатом, які прибули з таборів полонених у Німеччині (Петро Бондаренко, Тиміш Курський, Лука Волюх та Іван Усенко), допомоги в сумі шістнадцять тисяч гривень (по чотири тисячі кожному) з «фонду допомог Директорії» [17, с. 129].

Місія утримувала в таборах чотирьох лікарів: двох у Зальцведелі, по одному в Барделегоні та Котбусі [26, с. 213].

У серпні 1919 р. з Києва до Німеччини з метою гуманітарної допомоги українським полоненим вирушила Місія УЧХ. Місія складалася з 49 осіб персоналу – лікарів, медсестер та санітарів. Місія привезла з собою кілька вагонів борошна, сала та інших продуктів, а також білизни для облаштування лазаретів. Завданням Місії було опіка над хворими полоненими, а також продовольчо-лікарська допомога при відправленні їх на батьківщину. З цією метою Місія УЧХ організувала окрему станицю в Берліні (Neue Königstr, 21, біля Alexanderplatz) й надавала лікарську допомогу більшим Українським Громадам у таборах Німеччини. Місія направила своїх лікарів до таборів полонених, які працювали в тамтешніх лазаретах. Зокрема, у Зальцведелі лікарську допомогу хворим надавав П. Клиницький, у Золтаві – Андрій Іскра, у Містені – Павло Ткачук, у Мінстері – Ольга Карчевська, у Штаргарді – Кость Бризгун [22, с. 135]. Канцелярія Місії УЧХ у Берліні розташувалася за адресою: Mission des Ukrainischen «Roten Kreuzes» in Berlin, W. Eisenacherstr. 10 [Воля, с. 135]. Усього для надання лікарської допомоги в таборах Німеччини, Італії, Австрії, Чехословаччини та Румунії самих лише фахових лікарів виїхало 42 особи [3, с. 19].

В. Трембіцький досить критично поставився до виїзду такої кількості медичного персоналу у Західну Європу в рамках УЧХ. Він з цього приводу відзначив: «Ясно, туди попадало багато таких лікарів, яких присутність за кордоном була зайвою, а виїжджаючи туди, ті лікарі мали на увазі тільки власний, зрештою, зрозумілий інтерес: рятувати

себе і свої родини від лих війни та від пощести тифу, який жахливо нищив не лише вояцтво, а й лікарів у польових шпиталях» [3, с. 19]. Берлінський відділ УЧХ, як і Місія для справ полонених, також провадив культурно-освітню працю між полоненими-українцями, й мав у німецькій столиці свою бібліотеку й «випозичальню» [1, с. 99].

Місія Українського Червоного Хреста під головуванням д-ра П. Холодного працювала у Німеччині протягом року. На перехідній станиці усім полоненим, які поверталися додому, надали матеріальну та лікарську допомогу [20, с. 483].

З Місією ЧХ у Берліні пов'язана організація санітарно-медичної експедиції в Україну під керівництвом Міжнародного Червоного Хреста. Виконувач обов'язків голови Ради Народних Міністрів УНР Андрій Лівіцький 9 березня 1920 р. підписав постанову про асигнування двох мільйонів австрійських корон для тримісячного утримання такої експедиції на руки генерального делегата МЧХ д-ра Е. Фріка. У постанові було вказано, що у разі виплати вказаної суми відповідним еквівалентом у німецькій валюті асигновка мала бути видана міністром фінансів на Берлін [16, с. 606]. Відомо, що П. Холодний закупив у Берліні, від імені Місії УЧХ три вагони медикаментів для відправки в Україну [25, с. 2].

Початок праці з формування у полонених українців національно-патріотичного світогляду було покладено в роки Першої світової війни співробітниками СВУ [11, с. 9–14; 12, с. 11–13]. Не маючи змоги домогтися в німецького уряду концентрації українців у великих таборах, Місія намагалася засновувати усюди «Українські Громади», які мали завданням організовувати українських полонених та освідомлювати їх національно [26, с. 212].

Василь Сімович згадував: «Де тільки можна було Місія скуповувала книжки, але ж їх капля в морі супроти дійсних потреб. Попит на українську книжку незвичайно великий; всі книжечки, що їх повисилала Місія до громад, давно попрочитувано, так, що духові потреби українського

полоненого мусить задовольняти українська газета, яку місія видає двічі на тиждень у Зальцведелі» [26, с. 213]. Йшлося про часопис «Шлях». Наклад газети був 5000 при-мірників [14, с. 243].

Щоб заповнити нестачу літератури місія почала видавати науково-популярну серію бібліотеки «Шлях». Станом на січень 1919 р. у серії вийшли друком такі брошури: «Як стати по українському грамотним» (В. Верниволя); «Українські політичні партії» (П. Гай'івський); «Аретметичні правила для початкових шкіл» (Я. Чепіга); «Як вести збори» (В. Немова) [26, с. 213]. У листопаді члени Місії В. Симович та А. Журавель приїжджали до Відня з метою закупівлі книжок для полонених-українців у Німеччині [21, с. 135].

Місія матеріально та організаційно підтримувала самодіяльні театри у таборах: Гамельн, Зальцведель, Кведлінбург, Штардарт, Цербст й допомагала театрам у таборах: Губен, Зольтав, Франфуркт на Одері, Целле; українським драматичним гурткам у місцевостях: Гамельн, Губен, Штардарт та Целле [26, с. 212]. Місія утримувала також школи в таборах Ерлянген, Зальцведель, Нейгамер, Цербст [26, с. 212].

Місія окрім таборів полонених контактувала також з українськими робітничими колоніями в містах Бремен, Гемелінген та Дельменюрг, де влаштувала школу для дітей робітників, а також неписемних робітників і робітниць й утримувала там вчителя [26, с. 213].

До Місії зверталися й іноземні вояки-полонені та агенти. 6 лютого 1920 р. Головний отаман у листі до Міністерства закордонних справ застерігав: «У сучасний момент помічається великий наплив до наших Військово-Санітарних місій і військових агентів козаків і старшин Бермонтовської, Авалової та інших реакційних армійських підрозділів, які як українці жадають нашої опіки, зглядно стараються увійти в склад Місій або через них до Української Армії» [17, с. 182].

Після вибуху революції у Німеччині та антигетьманського повстання в Україні справа з відправкою полонених

на батьківщину значно просунулася вперед. До 14 січня 1919 р. Місія в порозумінні з урядом Німеччини зуміла відправити додому близько 40 000 полонених українців [26, с. 212]. Надалі виїзд полонених українців з Німеччини мав значно менші масштаби. Про що свідчить дані керівника українського відділу Червоного Хреста у Відні К. Чайки за період з грудня 1919 по жовтень 1920 р. Зокрема, у грудні 1919 р. з Німеччини через Австрію в Україну виїхало 272 особи; у січні – 10 колишніх полонених; у лютому – 27, у березні – 22; у квітні – 24; у травні – 29; у червні – 50; у липні – 11; у серпні – 2; у вересні – жодного; у жовтні – 3. Усього за вказаний період Німеччину покинули 450 колишніх полонених [20, с. 484].

Слід додати, що полонені, яких було відправлено з Німеччини переїздили через українську збірну станицю у Відні, де їм також надавали допомогу [23, с. 166–168].

Через проблеми з фінансами навесні 1920 р. уряд УНР був змушений поступово скорочувати штати своїх закордонних місій та представництв. У наказі Української ВСМ для допомоги полоненим в Середній і Південній Європі від 23 березня 1920 р. йшлося: «Радника Української Військово-Санітарної місії для справ полонених у Німеччині і завідуючого її культурно-просвітньою секцією д-ра Василя Сімовича належить числити з днем 5 березня ц. р. звільненим із служби при згаданій вище Місії і відкомандированим в розпорядження Військового Міністерства» [28, арк. 206]. Підставою для звільнення був рапорт В. Сімовича від 2 березня 1920 р. [28, арк. 206]. 9 квітня 1920 р. Посольство УНР в Німеччині направило запит на ім'я голови Місії М. Трезвінського. В запиті вимагалось негайно надати письмову відповідь на такі питання: 1) Загальний план праці Місії; 2) Спеціальні завдання їй довірені; 3) План евакуації, який реалізовує місія; 4) Реальні можливості реалізації цих завдань [19, с. 272].

Однак посольство не бажало зволікати, й того ж дня сотник Трезвінський отримав від посла таке розпорядження щодо скорочення штату Місії: «З огляду на невияснений

стан державних фінансів і малу надію на можливість дальшого фінансування Місії УНР в Німеччині пропоную Вам негайно відкомандирувати всіх членів і урядовців до Військового міністерства на Україну із виїмком найпотрібніших» [19, с. 273].

13 липня 1920 р. посольство повідомило Трезвінського про те, що частково функції виконував УЧХ. В результаті функції Місії перебрало на себе посольство УНР у Німеччині. У листі на ім'я голови Місії було сказано: «Посольство УНР в Німеччині перебирає на себе слідуючі точки: а) евакуація полонених; г) захист інтересів полонених; б) культурно-просвітна робота буде обмежена на видання часописів, при чім всі книжки і бібліотеки будуть по можності залишені громадам» [19, с. 306].

Посольство повідомило, що з 15 липня офіційно повідомить німецький уряд про припинення діяльності Місії. Посольство звернулося до М. Трезвінського і його заступника повернути німецькі посвідчення («легітимаційні картки») [19, с. 306].

Проте процес ліквідації Місії ще деякий час тривав. Опублікований в збірнику документ, датований 26 липня 1920 р., свідчить про такі виплати Місії: платня службовцям за червень 1920 р.; платня лікареві Гайворонському; платня учителеві М. Поліщуківі за 8 днів праці у школах робітничої колонії; допомога співробітникові Власюкові на лікування; покриття позичок місії у приватних осіб; видатки по лазарету у Зальцведелі; плата за позичене майно Комітетові культурної допомоги; плата за часопис «Україна» згідно з рахунком німецько-української Громади; платня «порте» за липень 1920 р.; транспортування майна із Вецляра до Берліна згідно рахунку фірми «А. Вармут» (595, 50 марок). Усього виплат на суму 27 538, 15 марок) [19, с. 309]. Ліквідована була не тільки місія в Німеччині. 14 серпня 1920 р. Рада Міністрів УНР ухвалила постанову про ліквідацію ВСМ для справ полонених в Центральній та Південній Європі і про передачу справи допомоги

полоненим українцям від Міністерства військових справ до Міністерства закордонних справ УНР [19, с. 314-315].

С. Наріжний стверджував, що у 1921 р. німецький уряд легалізував Місію, як і відділ УЧХ [1, с. 99]. Очевидно тут закралася помилка, бо, як бачимо, того року Місія в Берліні вже не існувала.

Висновки. Утворення Української військово-санітарної місії в Німеччині місії було викликане насамперед потребою репатріації полонених-українців. Втім Місія розвинула набагато ширшу діяльність. Її працівники продовжили працю з національно-просвітної діяльності серед полонених, яку започаткували в роки Першої світової війни співробітники Союзу визволення України. Займалася національним освідомленням полонених, видавала часопис та українські популярні книжки, утримувала театральні гуртки. Робота Місії здійснювалася у координації з українським посольством у Німеччині та представництвом Червоного Хреста. Українська військово-санітарна місія припинила свою діяльність через брак коштів, проте зуміла в основному виконати, своє основне призначення.

1. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
2. *Трембіцький В.* Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918–1923 / Володимир Трембіцький // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1972. – Ч. 4. – С. 16–21.
3. *Трембіцький В.* Лікарський світ за української держави (за Директорії 1919–20 р.) / Володимир Трембіцький // Вісті Комбатанта. – Торонто–Нью-Йорк, 1974. – Ч. 1. – С. 18–21.
4. *Трембіцький В.* Міністерство Здоров'я в УНР / Володимир Трембіцький // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1972. – Ч. 3. – С. 14–21.
5. *Трембіцький В.* Основи Санітарно-медичної служби в УНР (листопад 1917– березень 1918) – Ч. 1. / Володимир Трембіцький // Вісті Комбатанта. – Торонто–Нью-Йорк, 1972.– С. 29–32.
6. *Даниленко В., Кривець Н.* Передмова / Василь Даниленко, Наталія Кривець // Українські дипломатичні

представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кравець. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 5–45.

7. *Срібняк І.* Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР в таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) / Ігор Срібняк. – Київ; Філадельфія, 1997.

8. *Жванко Л.* Соціальні виміри Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) / Любов Жванко. – Харків: Прапор, 2007. – 224 с.

9. *Патер Іван.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

10. *Кривошеєва Л. М.* Діяльність Василя Сімовича в організації таборової преси / Лідія Миколаївна Кривошеєва // Українська журналістика в контексті доб: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. Львів, 23–24 вересня 2004 р. – Львів: ЛНУ, 2004. – С. 94–97.

11. *Кривошеєва Л. М.* Національно-просвітня діяльність Союзу Визволення України в таборах військово-полонених українців / Автореф. дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2009. – 16 с.

12. *Сасвич Й. Й.* Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту / Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2007. – 20 с.

13. *Кулеша Н. М.* Українська преса у Німеччині 1919–1945 рр.: формування та функціонування: монографія / Надія Кулеша / НАН України, ЛІННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики». – Львів, 2009. – 344 с.

14. *Мартинюк М.* Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліографії / Михайло Мартинюк / Передмова М. Вальо. – Львів, 1998. – 298 с.

15. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упор. Валентин Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – 796 с.

16. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2 томах / Відп. ред. В. Верстюк. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 2. – 744 с.

17. *Симон Петлюра*. Статті, листи, документи. – Т. III / Упорядник В. Сергійчук. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 616 с.

18. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.

19. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кравець. – К.: Смолоскип, 2012. – 592 с.: іл.

20. *Чайка К.* Український Червоний Хрест за кордоном // Воля. – Відень, 1920. – 4 грудня. – Т. 4. – Ч. 10. – С. 482–486.

21. Воля. – Відень, 1919. 15 листопад. Т. 5. Ч. 3. С. 135–137.

22. Воля. – 1919. – 16 серпня. – Т. 2. – Ч. 3. – С. 135–136.

23. Воля. – 1920. – 24 січня. – Т. 1. – Ч. 4. – С. 182–184.

24. Воля. – 1920. – 24 січня. – Т. 1. – Ч. 4. С. 166–171.

25. Український Прапор. – Відень, 1920. – 20 червня. – Ч. 36. – С. 2.

26. *Верниволя В.* [Сімович В.]. Українська військово-санітарна Місія в Німеччині / Василь Верниволя // Воля. Відень, 1919. – 29 листопада. – Т. 5. – Ч. 5. С. 212–214.

27. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 581 (Колекція документів діяльності уряді та армій УНР і ЗУНР), оп. 1, спр. 196. – 38 арк.

28. ЦДІАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 199. – 212 арк.

Надійшла до редколегії 30.08.2017 р.

Рецензент: *Л.О. Клебан*, кандидат історичних наук, зберігач фондів Археологічного музею історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Zabolotnyuk Volodimir
UKRAINIAN MILITARY SANITARY MISSION FOR MILITARY PRISONERS IN GERMANY (1918-1920)

The article deals with the activities of the Ukrainian Military Sanitary Mission on matters of prisoners of war in Germany in 1918-1920. In addition to the main task of repatriating Ukrainian prisoners of war to their homeland and providing them with medical and material assistance, the mission was engaged in the national education of the Ukrainian soldiers of the former tsarist Russian army.

Keywords: World War I, prisoners of war, repatriation, Military Sanitary Missions, the Red Cross, Ukrainian-German relations, military emigration.

УДК 358.119 «1914/1945»
КРИВИЗЮК Л.П.,
МОКОЇВЕЦЬ В.І.

ВИШКІЛ ОФІЦЕРІВ-ТАНКІСТІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ: 30 – 40-ві роки ХХ ст.

Стаття присвячена одному з найважливіших завдань – підготовці офіцерських кадрів для бронетанкових і механізованих військ СРСР в період між світовими війнами і під час Другої світової війни. В 30-х роках минулого століття, створивши найпотужніші в світі танкові війська, в Радянському Союзі залишили без належної уваги проблему підготовки фахівців для цього роду військ. Досліджується розширення підготовки офіцерів-танкістів від броньованих курсів та подальшої реорганізації піхотних військових шкіл у бронетанкові школи командного профілю. Як у відносно короткі терміни вдалося розгорнути підготовку кадрів для танкових і механізованих з'єднань (частин) та створити систему підготовки кадрів, що склалася в роки війни.

Ключові слова: академія, військові училища, курси вдосконалення.

Постановка проблеми та її актуальність. У зв'язку із швидким розгортанням автобронетанкових військ СРСР, в період між світовими війнами, підготовка командних і технічних кадрів стала важливою проблемою. Цю підготовку необхідно було організувати масштабно та одночасно для всіх категорій – від молодшого до вищого командного складу, в обмежені за часом терміни, дотримуючись темпів технічного оснащення збройних сил і зростання автобронетанкових військ.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Радянська історіографія щодо підготовки офіцерських кадрів для бронетанкових і механізованих військ не представлена комплексним її розглядом, а лише побіжно висвітлювала окремі питання [4, 9, 13, 14]. В російській історіографії частіше зустрічаються дослідження, де вчені торкаються

Кривизюк Леонід Петрович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів;

Мокоївець Валерій Ілліч, старший науковий співробітник Наукового центру, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Кривизюк Л.П., Мокоївець В.І., 2017

підготовки кадрів для танкових військ, але оминають проблеми ґрунтовної підготовки офіцерів-танкістів [7].

У вітчизняній історичній науці зазначена проблема вивчалася Кириленко І.М. [1]. Він у своїй дисертації розглянув питання кадрового забезпечення частин і з'єднань бронетанкових і механізованих військ. У монографії авторів даної публікації [2], лише частково розглянуто підготовку танкових екіпажів, а у спільній нашій статті аналізувалася підготовка виключно членів екіпажів танків [3].

Мета та завдання дослідження. Мета авторів – здійснити аналіз історичних досліджень військових теоретиків і прослідкувати процеси створення бази для підготовки офіцерів-танкістів у період стрімкого розвитку бронетанкової техніки зазначеного періоду.

Викладення основного матеріалу. В цих умовах від командного складу і штабів вимагалася глибоке знання бойових можливостей нової бронетанкової техніки та уміння забезпечити правильне й ефективне її використання. Вирішити це завдання можливо було лише за умови оперативнотактичної і військово-технічної підготовки військових кадрів [4, с. 146].

Наказ Револуційної Військової Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік (РВР СРСР) з бойової підготовки на 1928/1929 навчальний рік започаткував планомірне навчання автобронетанкових військ. Однією з нових форм навчання стали загінні навчання, на яких відпрацьовувалася взаємодія у складі підрозділу і частини з використанням штатних і доданих сил і засобів [5]. Також ефективним методом навчання для командирів різних ланок були збори, що проводилися перед початком кожного періоду навчання в дивізіях, корпусах, арміях і округах. На них вивчалися нові статuti, досконаліші методи навчання військ і нові взірці військової техніки (ВТ). На зборах проводилися як теоретичні заняття (лекції, доповіді, конференції), так і практичні (групові вправи, показові й інструкторські заняття, тактичні летючки, вивчення ВТ, показові й дослідницькі тактичні навчання (ТН). Наприклад, влітку 1929 р. у Московському військовому окрузі (ВО) відбувся збір вищого і

старшого командного складу під керівництвом командувача військами округу І. П. Уборевича. Учасникам збору були прочитані лекції за темами: «Сучасний бій з точки зору групової тактики, розвитку машинної гармати, розвитку засобів оборони і наступу та характерні особливості ведення наступального і оборонного бою»; «Тактичне і оперативне значення сучасних танків». А після було проведене показове навчання за темою «Танкова атака з батальйонами першого ешелону на укріплену смугу противника», а також три ТН з організації і прориву підсиленими стрілецькими полком і дивізією укріпленої смуги і діям артилерійської групи дальньої дії (ДД) в наступальному бою [6].

У 1929-1933 рр. був отриманий перший досвід спільного навчання командирів Червоної Армії і рейхсвера у танковій школі, яка була створена в Казані. Так як створення танкової школи заборонялося Версальським договором, то в німецьких джерелах вона називалася як «об'єкт Кама», а в радянських – «КА», «РА» тощо. В школі навчалися німецькі і радянські курсанти. За вказані роки школа підготувала 30 німецьких слухачів і 65 чол. командного складу танкових і моторизованих частин Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА). Школа використовувалася як випробувальний полігон і як науково-дослідний центр [7, с. 59].

В умовах технічного переозброєння армії, удосконалення організаційно-штатної структури сухопутних військ зросли вимоги до підготовки особового складу. В постановках Центрального Комітету партії «Про командний і політичний склад РСЧА» від 25 лютого 1929 р. і 5 липня 1931 р. акцентувалося, що для подальшого зростання боєздатності збройних сил країни необхідно підвищити політичні і військово-технічні знання командних кадрів. Вимагалось, щоб командири оволоділи новою бойовою технікою і складними видами бою, напрацювали високі вольові якості, ініціативу, настирливість і виховувалися в дусі безмежної відданості справі соціалізму [8, с. 176–179, 521–524].

Переозброєння армії і поступлення нової техніки в автобронетанкові війська обумовлювали необхідність підготовки

великої кількості висококваліфікованих фахівців для успішного виконання завдань їх механізації і моторизації.

До 1930 р. підготовка командних кадрів середньої ланки здійснювалася Ленінградськими броньованими курсами, але вони уже були не в змозі забезпечити кадрами заново створені танкові і механізовані частини. Для цього необхідно було розширити підготовку офіцерів-танкістів. Тому було прийнято рішення створити танкові школи шляхом реорганізації зазвичай піхотних військових шкіл. В жовтні 1930 р. на базі Іваново-Вознесенської піхотної школи була створена Орловська бронетанкова школа. В 1931 р. створена Саратовська бронетанкова школа з Червонопрапорної школи перепідготовки командного складу, що діяла з 1918 р. Також в 1932 р. сформована Горьківська бронетанкова школа, створена на базі піхотної школи, що діяла з листопада 1918 р., і в цьому ж році створена Ульяновська бронетанкова школа на базі Червонопрапорної піхотної школи.

У 1930 р. в Москві сформована школа автотехніків, а в 1933 р. була перетворена в школу танкових техніків. У цьому ж році в Ленінграді була створена друга школа танкових техніків.

Отже, за період 1930–33 рр. було створено шість нових танкових шкіл для підготовки середніх командних і технічних кадрів, а їх чисельність була визначена у 6 700 курсантів. Організація бронетанкових шкіл командного профілю на базі діючих піхотних шкіл дозволила у відносно короткі терміни розгорнути підготовку кадрів для танкових і механізованих частин.

Організаційна структура бронетанкової школи мала батальйонну організацію. До складу навчального батальйону входило 3-4 роти, а роти зазвичай у своєму складі мали чотири взводи, в кожному з яких було 20–25 курсантів. Термін навчання курсантів визначено три роки [4, с. 148-149].

У 1932 р. на підставі Постанови Ради Праці і Оборони СРСР наказом Реввоенради СРСР № 039 від 13.05.1932 р. на базі факультету механізації і моторизації Військово-технічної академії ім. Дзержинського і Московського

автотракторного інституту імені Ломоносова була утворена Військова академія механізації і моторизації (з 1943 р. – Військова академія бронетанкових і механізованих військ, а з 1954 – академія бронетанкових військ) РСЧА, яка отримала завдання – готувати командирів і військових інженерів для автобронетанкових військ, а також інженерів-спеціалістів з проектування і виробництва засобів механізації і моторизації Червоної Армії. Тому в академії було створено чотири факультети: командний, експлуатаційний, конструкторський і промисловий. Разом з основними факультетами при академії були створені курси удосконалення начальницького складу автобронетанкових військ, що не мав спеціальної освіти, і вечірній факультет механізації і моторизації [9, с. 8-9, 12-13].

Швидкий розвиток автобронетанкових військ у другій половині 30-х років, формування нових танкових і механізованих частин та з'єднань вимагали великої кількості кваліфікованих кадрів танкістів, а виконати ці вимоги основні факультети були вже не в змозі. Тому в грудні 1938 р. був створений ще факультет заочного навчання із трьох відділень: командного, інженерного і інженерного з пально-мастильних матеріалів. Факультет проіснував до жовтня 1941 р. [9, с. 14–15].

Не проста ситуація з кадрами, перш за все офіцерськими, у 1937 р. ще більше ускладнилася масовими репресіями, що розгорнулися в Червоній Армії. Тільки за півроку (червень – листопад 1937 р.) з армії було звільнено 15 140 командирів і політпрацівників, включаючи 5 командувачів військових округів, 8 заступників і помічників командувачів військових округів, 22 командирів корпусів. 70 командирів дивізій і бригад [10, с. 304–306]. Арешти в армії відчутно підірвали її кадровий потенціал. В частинах і з'єднаннях стала нагальною проблема кваліфікованих командних кадрів. Багато командирів батальйонів і рот просувалися по службі, переступаючи 1-2 сходинки [7, с. 65]. Цю прогалину так і не заповнили до початку війни, про що свідчили учасники наради вищого комскладу ЧА 23–31 грудня 1940 р. Як заявив начальник Управління бойової

підготовки ЧА генерал-лейтенант В.М. Курдюмов, лише за рік у невеликому Орловському ВО старшого і середнього комскладу вибуло 771 особа, прибуло на укомплектування – 5833 особи, недокомплект склав 878 осіб, в т.ч. командирів рот – 210 осіб [8, Л. 54–63]. Інший учасник наради – командувач 6-ї армії (Київський ОВО), генерал-лейтенант І.М. Музиченко звернув увагу на те, що 87 % командирів рот і 82 % командирів батальйонів командували своїми підрозділами менше року, а саме навчання командного складу і приймання заліків проходило формально. І це була одна з основних причин того, що цінна і правильна інформація, вчасно подана у спеціальній літературі, залишилася, практично, не використаною [2, с. 179].

До початку війни середній і технічний склад здійснював підготовку в танкових військово-навчальних закладах. В 1940 р. кадри середньої ланки навчалися в одинадцяти військових училищах, загальна кількість кадрів складала 23 660 курсантів. Середній і старший командний та технічний склад удосконалював свої знання на спеціальних курсах в Москві, Ленінграді і Казані. На цих курсах здійснювалася перепідготовка офіцерів, які раніше не проходили службу в танкових військах. В березні 1941 р. в Харкові були створені курси для удосконалення знань комскладу запасу. Незадовго до війни у військових округах створили курси молодших лейтенантів і військових техніків, які комплектувалися кращими молодшими командирами строкової і надстрокової служби [13, с. 15]. У зв'язку з розгортанням нових танкових, механізованих частин і з'єднань, особливо коли розпочалося розгортання 20 механізованих корпусів [4, с. 227], значно збільшилася потреба в командних кадрах. Тому в лютому – квітні 1941 р. додатково відкрилися Казанське, Сизранське, Чкалівське, 2-е Ульяновське, 3-є Саратовське танкові, Орджонікідзе-градське автотоциклетне і Камишинське тракторне військові училища, які знаходилися в підпорядкуванні Управління бойової підготовки автобронетанкових військ ЧА [7, с. 80]. І все ж офіцерів для танкових військ не вистачало. До початку війни більшість механізованих корпусів, що формувалися весною

1941 р., середнім командним складом були укомплектовані лише на 20–40 % [12, с. 16].

В останні передвоєнні роки у бронетанкових військах дуже активно проходило оновлення і переміщення кадрів. Висунуті на відповідальні посади офіцери опинилися в складному стані через брак часу для оволодіння досвідом і знаннями, необхідними для служби в нових для них масштабах [4, с. 227].

З початком Великої Вітчизняної війни у зв'язку з подальшим зростанням потреби в офіцерських кадрах для танкових військ всі училища перейшли на шестимісячний термін навчання для підготовки командного складу і восьмимісячний – для військових техніків. Збільшення середньої ланки командного складу проходило за рахунок розширеного прийому курсантів і створення нових військових училищ. Уже 12 серпня 1941 р. додатково були сформовані три танкових (Челябінське, Сталінградське, Друге Харківське) і автомотоциклетне (Друге Горьківське) училища, а в 1942 р. всі училища були реорганізовані і переведені на штати воєнного часу [13, с. 82]. Головним джерелом поповнення танкових військ офіцерським складом були військово-навчальні заклади.

Проблема кадрів для танкових і механізованих частин з широким розмахом організаційного розгортання, а також необґрунтованими репресіями на початку війни нагадала про себе. Протягом червня-листопада 1941 р. танкові командири повністю ігнорували як всі настанови, так і вимоги військових теоретиків, починаючи з С.І. Аммосова, який ще у 1932 р. писав про танкові засади і скриті відходи з метою дезорієнтації противника [14, с. 56]. Можливості гармат бронеавтомобілів і легких танків, які могли на рівних боротися з усіма танками противника, не використовувалися. Те ж саме стосується маневрених можливостей танків серії БТ. Усі ці машини нерідко кидалися у фронтальні зустрічні бої, де через відсутність зв'язку в бою без радіостанцій, слабку підготовку екіпажів (у першу чергу механіків-водіїв) і незнання системи вогню противника мали менше шансів, а їх слабка броня збільшувала можливість

вразливості. Взагалі танкові командири, схоже, не уявляли, що танки можна використовувати в засадах або просто в обороні [15, с. 34–39].

З початку мобілізації комплектування училищ здійснювалося з осіб, що були призвані в армію згідно з розпорядженням Головного управління формування ЧА. Тому для повноцінного поповнення наказом № 0832 наркома оборони від 17 жовтня 1942 р. був установлений порядок комплектування танкових училищ [16, с. 338-339]. З 1 листопада 1942 р. склад танкових училищ передбачалося комплектувати рядовим і молодшим комскладом частин діючої армії з осіб, які проявили в боях сміливість, мужність і відвагу, а загальноосвітній рівень передбачався 7 класів середньої школи. Така система комплектування військових училищ діяла до кінця війни. Через недостатню загальноосвітню підготовку термін навчання курсантів у травні 1943 р. встановлено 1 рік і змінені навчальні програми, які передбачали два періоди. Перший період (8 місяців) – підготовка командира танка і командира взводу. У другому періоді (4 місяці) здійснювалося удосконалення отриманих знань, а у разі потреби здійснювався достроковий випуск офіцерів після 8 місяців навчання [13, с. 82].

Для виконання постанови Державного Комітету Оборони від 24 травня 1943 р., якою визначено використання політичного складу на посадах командного складу бронетанкових і механізованих військ, Нарком оборони своїм наказом № 0381 від 18 червня скерував 7 тис. чол. політскладу на перепідготовку в діючі танкові училища і курси удосконалення комскладу. Відповідно до наказу 10 липня необхідно було сформувати 6-ту навчальну танкову бригаду командного складу, а в штати 1-го Ульяновського, 1-го Горьківського, 1-го Харківського, 1-го Саратовського, 2-го Харківського, Сизранського і 2-го Ульяновського танкових училищ додатково включити навчальний батальйон командного складу. Харківське військово-політичне училище переформовувалося в 3-є Харківське танкове училище і одночасно Котлаське аеросанне – в танкове училище [7, с. 169-170].

Для забезпечення офіцерським складом нових середніх танків Т-44 до 15 вересня 1944 р. було сформовано три гвардійські танкові училища: Харківське на базі 33 гв. тбр; Сивашське Червонопрапорне на базі 6 гв. тбр; Таманське на базі 63 Таманської бригади. Чисельність змінного складу для кожного училища встановлювалася більше 1 тис. курсантів.

До кінця війни підготовку молодшого офіцерського складу для частин і з'єднань бронетанкових і механізованих військ здійснювали в 32 військових училищах, включаючи 4 військові училища, що здійснювали підготовку фахівців на бойові машини іноземних марок [13, с. 83].

Підготовку офіцерських кадрів вищої кваліфікації для комплектування великих танкових і механізованих з'єднань (об'єднань) здійснювала Військова академія бронетанкових і механізованих військ. Для більш повного і швидкого забезпечення потреби діючої армії танкістами академія вже в липні 1941 р. достроково здійснила випуск 358 слухачів третього курсу командного факультету і п'ятого курсу інженерних факультетів, а в жовтні – другий прискорений випуск 100 офіцерів, що закінчили третій курс командного факультету за спеціальною програмою, і 234 слухачі, що закінчили четверті курси інженерних факультетів. В цьому ж місяці завершили навчання 104 командири, які проходили підготовку на академічних курсах удосконалення командного складу [9, с. 47-48]. А в жовтні академія перейшла на підготовку офіцерів воєнного часу. Згідно з новим штатом збільшилася кількість слухачів на факультетах і встановлені скорочені терміни навчання: для слухачів командного факультету – 1 рік і для інженерних факультетів – 2 роки [9, с. 49].

У жовтні 1941 р. академія з усім навчальним обладнанням і особовим складом була евакуйована на територію Узбекської РСР у Ташкент, а польова база – в Чирчик [9, с. 53]. А в першій половині 1943 р. підрозділи академії розпочали підготовку до переїзду в Москву. Новий навчальний рік (1943/1944) академія розпочала в Москві [9, с. 58].

Після повернення академія перейшла на збільшені терміни підготовки командних й інженерних кадрів для танкових військ, зросла кількість слухачів командного факультету та академічних курсів удосконалення начальницького складу. До складу академії ввійшли факультети: командний, інженерно-танковий і автотракторний, академічні курси удосконалення офіцерського складу і курси з підготовки начальників хімічної служби танкових частин. Ще з 1943 р. при академії функціонували курси політичного складу танкових військ. Термін навчання слухачів на командному факультеті встановлено 2 роки, а на інженерних – 4 роки, а для слухачів академічних курсів удосконалення офіцерського складу – 9 місяців [13, с. 88].

На початок 1945 р. академія була укомплектована професорсько-викладацьким складом, який суттєво оновився за рахунок учасників війни, в лютому 1945 р. 52 % керівного і викладацького складу були учасниками війни, а 30 % пройшли стажування в діючих військах [7, с. 172].

Академія відіграла важливу роль у підготовці командних і інженерних кадрів для бронетанкових і механізованих військ. Тільки основні факультети академії підготували за роки війни більше 3 тисяч командирів й інженерів для танкових військ. Всього академія підготувала на факультетах, академічних курсах удосконалення офіцерського складу та інших курсах близько 8 тисяч офіцерів-танкістів [9, с. 97].

Під час війни у зв'язку з нагальною необхідністю в кадрах для танкових військ зросла роль курсів удосконалення, терміни підготовки на яких скоротилися до 1,5 – 3 місяців. На початку війни на курсах встановлено 12-годинний навчальний день. В 1943 р. курси удосконалення перейменували у вищі офіцерські школи: Ленінградська ордена Леніна Червонопрапорна вища офіцерська школа (ЛК ВТКУКС); Казанська вища офіцерська технічна бронетанкова школа Червоної Армії (КУВТС КА); Харківська вища офіцерська школа самохідної артилерії (ХКУКС) [7, с. 171].

Висновки. Отже, система підготовки кадрів, що склалася в роки Великої Вітчизняної війни, загалом забезпечувала

потреби фронту для комплектування частин і з'єднань бронетанкових і механізованих військ висококваліфікованими офіцерськими кадрами. Головним джерелом поповнення бронетанкових і механізованих військ офіцерським складом були військово-навчальні заклади.

У передвоєнні роки проблема кадрів для бронетанкових і механізованих військ пояснюється широким розмахом організаційного розгортання, а також сильним послабленням необґрунтованими репресіями.

Досвід свідчить, що масштаби підготовки кадрів повинні бути погоджені з планами організаційного розгортання військ. Недотримання цих вимог призвело до того, що нові формування військ лишилися забезпечення підготовленими кадрами, що негативно відбилося на їх боєздатності.

1. *Криленко І.М.* Підготовка офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки розвитку танкобудування (20–80-ті рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. військ. наук./ І. Криленко. – Львів, 2011. – 17 с.

2. *Кривизюк Л.П., Юрчук О.О.* Танки і танкові війська: вчора, сьогодні, завтра. Монографія / Л.П. Кривизюк, О.О. Юрчук. – Львів: Ліга Нова, 2014. – 362 с.

3. *Кривизюк Л.П., Мокоївець В.І.* Підготовка молодших спеціалістів для бронетанкових і механізованих військ СРСР у міжвоєнний період і під час другої світової війни /Л.П. Кривизюк, В.І. Мокоївець// Військово-науковий вісник. – Випуск 25. – Львів: АСВ, 2015. – С. 236–241.

4. История танковых войск Советской Армии: В 3 т. / – Т. 1. Зарождение и развитие танковых войск Советской Армии до Великой Отечественной войны (1917–1941 гг.). // под общей редакцией профессора Маршала бронетанковых войск О. А. Лосика. – М., 1962. – 273 с.

5. РГВА. Ф.7. Оп. 15. Д. 9. Л. 296.

6. РГВА. Ф.25883. Оп. 3. Д. 473. Л. 517–520.

7. *Дайнес В.* Бронетанковые войска Красной Армии / Владимир Дайнес – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 640 с.

8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898–1988): В 15-ти т. – М., 1983–1990. – Т. 4: 1926–1929. – 1984. – 575 с.

9. Военная орденов Ленина и Октябрьской Революции Краснознаменная академия бронетанковых войск имени Маршала Советского Союза Малиновского Р. Я. (1930–1985). Исторический очерк. – М., 1985. – 352с.
10. Репрессии в Красной Армии (30-е годы): Сборник документов из фондов Российского Государственного Военного Архива. / Сост.: Кристиани А.; Михалева В.М.; Отв. за исслед.: Бетганин Ф.; Науч. совет: Бертолисси С. и др. – Рос. Гос. Военный Архив. – Наполи, 1996. – 468 с.
11. ЦАМО РФ. Ф. 4. Оп. 18. Д. 55.
12. Советские танковые войска 1941–1945. Военно-исторический очерк. – М.: Воениздат, 1973. – 340 с.
13. Строительство и боевое применение советских войск в годы Великой Отечественной войны. – М.: Воениздат, 1979. – 414 с.
14. *Аммосов С.И.* Тактика мотомехсоединений. – 2-е изд. – М.: Гос. воен. изд-во, 1932. -164 с.
15. *Лиддел Гарт Б.* Устрашение или оборона. Москва, 1962. – 247 с.
16. Русский архив: Великая Отечественная: приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г. Т. 13 (2-2). – М.: ТЕРРА, 1997.

Надійшла до редколегії 10.07.2017 р.

Рецензент: *А.Ф. Лозинський*, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів.

**Kryvyzyuk Leonid
Mokoivets Valeriy**

TRAINING OF TANKMEN OF THE RED FORCES IN 30–40 les of 20th CENTURY

The article is dedicated to one of the most important tasks – training officers for the armored and mechanized forces of the USSR during the period between the world wars and during the Second World War.

In the 30's of the last century the USSR created the world's most powerful armor but the country left the issue of training specialists for this kind of troops without due attention. The evolution of officer training from the armored tank courses and further reorganization of infantry armored military schools into specialized command tank schools are under the study. As in a relatively short time it was managed to expand training for armored and mechanized units and the establishment of the training system that was developed during the war.

Keywords: academy, soldiery schools, post-graduate courses.

РОЗВІДУВАЛЬНА, КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНА Й АГЕНТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ РІВНЕНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ З'ЄДНАНЬ У БОРОТЬБІ З ОУН(Б) І УПА (1943–1944 рр.)

У статті на основі архівних матеріалів вперше комплексно розглянуто питання розвідувальної, контррозвідувальної й агентурної діяльності партизанських з'єднань, які підпорядковувалися Рівненському обласному штабу партизанського руху у боротьбі з українським повстансько-підпільним рухом на Волині. Проаналізована агентурно-розвідувальна робота опергрупи НКДБ УРСР «Розгром», яка восени 1943 р. прибула до Рівненського партизанського з'єднання № 1. Показано, що українські повстанці також намагалися створити агентурні позиції у рівненських радянських партизанських з'єднаннях.

Ключові слова: ОУН, УПА, УШПР, РПЗ № 1, РПЗ № 2, опергрупа НКДБ УРСР «Розгром», розвідка, агентура, радянські партизани, українські повстанці.

Постановка проблеми. Розвідувальна, контррозвідувальна й агентурна діяльність відіграє важливу роль у попередженні та відсічі діяльності ворожих спецслужб, спрямованої на розкладання, дезорганізацію громадських і державних організацій, здобуття стратегічної інформації чи проведення ліквідаційно-терористичних актів. Крім того, потенціал даної роботи полягає і в тому, що завдяки їй можна створити агентурні позиції у середовищі противника та здобути важливі розвідувальні дані.

Вивчення досвіду «таємного фронту війни» і протистояння спецслужб не втрачає актуальності сьогодні, оскільки сучасні держави активно використовують розвідувальні та контррозвідувальні органи для забезпечення захисту й здобуття необхідних розвідувальних даних. Разом з тим, діяльність останніх при цілеспрямованій агресивній політиці держави приймає неконвенційний (гібридний) характер.

Сухих Андрій Юрійович, аспірант кафедри історії імені М.П. Ковальського, Національний університет «Острозька академія», м. Острог.

Стаття написана завдяки гранту Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці (НТШ-А)

© Сухих А.Ю., 2017

Аналіз попередніх досліджень. У радянській історіографії питання діяльності партизанської розвідки на терені України спеціально вивчали Г. Міщенко та Г. Мігрін. Проте, у своїй колективній монографії вони висвітлили лише використання червоними партизанами розвідки у боротьбі із німецькими окупантами [23]. Основні напрямки, результати й організацію партизанської розвідки вивчали І. Курас та А. Кентій [22].

Попри велику кількість досліджень про український повстансько-підпільний і радянський партизанський рухи, які з'явилися за незалежної України, питання використання розвідувально-агентурного апарату останніми у взаємній боротьбі на ґрунтовному рівні вивчали лише кілька дослідників, що, перш за все, пояснюється складністю пошуку матеріалів і тривалою відсутністю доступу до документів радянських карально-репресивних органів. Серед науковців, які торкалися цієї теми варто згадати Я. Антонюка, Г. Биструхіна, Д. Веденеєва, А. Кентія, В. Лозицького, В. Сергійчука та В. Трофимовича.

Мета статті – проаналізувати протиповстанський аспект розвідувальної, контррозвідувальної й агентурної діяльності радянських партизанських з'єднань, які підпорядковувалися Ровенському* обласному штабу партизанського руху під час німецької окупації. Це, зокрема, Ровенське партизанське з'єднання № 1 (далі – РПЗ № 1), Ровенське партизанське з'єднання № 2 «За Батьківщину» (далі – РПЗ № 2) та Ровенське партизанське з'єднання ім. Щорса (далі – РПЗ ім. Щорса). Принагідно зазначимо, що матеріали стосовно згаданої діяльності відсутні про Ровенське партизанське з'єднання № 3 (польське).

Виклад основного матеріалу. З перших днів німецько-радянської війни партизанські загони потребували налагодження розвідувального та контррозвідувального забезпечення. По-перше, у цьому була необхідність, оскільки розвідувальні данні здобуті у прифронтових зонах та в глибокому тилу могли бути використанні Народним

* У статті використовується найменування часів УРСР.

комісаріатом внутрішніх справ, Центральним штабом партизанського руху (далі – ЦШПР) і Українським штабом партизанського руху (далі – УШПР) при стратегічному плануванні дій партизанських з'єднань, а також Червоною армією (далі – ЧА) під час фронтових наступальних операцій. По-друге, контррозвідка повинна була забезпечити захист від заходів спецслужб противника у створенні в партизанських формуваннях власних агентурних позицій, а також зриву планів радянських партизанів із дезорганізації тилу німецьких військ.

Одним із перших кроків у формуванні розвідки та контррозвідки партизанського руху варто вважати розпорядження ЦШПР від 14 липня 1942 р. про поліпшення розвідувальної діяльності партизанів України, де центральний штаб пропонував ввести в партизанських загонах посади заступників командира із військової й агентурної розвідки, виділивши для цієї роботи спеціальні групи партизанів; започаткувати практику засилання в тил ворога спеціальних розвідувальних партизанських загонів і груп із засобами радіозв'язку [20, с. 251].

Відповідно до наказу Державного комітету оборони СРСР № 00189 від 5 вересня 1942 р. «Про завдання партизанського руху», закликалося вести безперервну розвідувальну діяльність в інтересах ЧА. Передбачалося, що, створені у партизанських загонах оперативні частини повинні були вести військову й агентурну розвідку, а також займатися контррозвідувальною роботою. Конкретизувалося, що основними напрямками розвідувальної діяльності партизанів мали стати військові, адміністративні та промислові об'єкти німецьких окупантів [24, с. 210–211].

Згідно з наказом Ставки Верховного Головнокомандувача № 0073 від 19 квітня 1943 р., розвідувальний апарат партизанів мав бути посилений кадрами органів держбезпеки. Документ передбачав запровадження в партизанських з'єднаннях посад заступників командирів із розвідки. УШПР підкреслював, що розвідка визначалася не лише завданнями партизанів, а й інтересами командування ЧА [7, с. 328–329].

Заходи із формування оперативних частин партизанських з'єднань були завершені весною 1943 р., однак уніфікації розвідувального апарату не вдалося досягти. Розвідувальна діяльність партизанів трималася на заступниках командирів із розвідки, які були практично у кожному партизанському з'єднанні. Оперативні частини, її структура та штати не були однакові. Різними були й склад підрозділів, які виконували бойову розвідку [22, с. 174]. Наприклад, у Житомирському партизанському з'єднанні оперативна частина керувала розвідувальною діяльністю, маючи в своєму розпорядженні взвод розвідників, а у загонах – спеціальні розвідувальні групи. У Чернігівсько-Волинському партизанському з'єднанні загальне керівництво розвідувальною діяльністю здійснював заступник командира з розвідки, який мав кількох помічників – начальника з військової розвідки й особового відділу, двох політруків і командира взводу розвідки [20, с. 254–255]. Разом із тим, партизанська розвідувальна служба, що складалася із системи спеціальних органів, забезпечувала необхідною інформацією партизанські формування та командування ЧА [20, с. 256; 22, с. 174].

Потреба використання червоними партизанами розвідки, контррозвідки й агентури у боротьбі з українськими націоналістами особливо стала актуальною, коли відносини між ними перейшли до взаємного протиборства. Разом із тим, ОУН та УПА, які ставили за мету створити самостійну українську державу, завжди залишалися ворогом Радянського Союзу з ідеологічних і політичних міркувань, тому ліквідація українських націоналістів була пріоритетним завданням радянських карально-репресивних органів. Певний опосередкований вплив на активізацію цієї роботи зіграв фактор розгрому гітлерівських військ у битві під Сталінградом на початку лютого 1943 р., після чого УШПР і підпорядковані йому партизани, поступово активізували дії щодо дезорганізації ворожого тилу та розгортання контролюваного більшовиками руху Опору, у теренах, які не були ним охоплені. Аспектом цього стала компрометація та ліквідація ОУН і УПА, які в силу захисту місцевого

населення від ворожих акцій і боротьби із «московським імперіалізмом», ставали на заваді червоним партизанам реалізувати їхні військові плани на Волині. Особливістю протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом була боротьба останніх на «таємному фронті війни».

Однією зі стратегічних цілей розвідки партизанів був збір інформації про українських націоналістів. Перш за все вона поділялася на бойову й агентурну. Перша передбачала діяльність кінних чи піших груп у районах, які цікавили командування з'єднань і загонів. Залежно від району кількість розвідників складала 5–30 осіб і більше. Кінна розвідка була в кожному загоні та штабі з'єднання і діяла у радіусі від 10 до 40 км. Перед початком роботи вона отримувала від командира загону конкретне завдання. Результати у вигляді рапорту надходили до командира з'єднання. На випадок планування масштабної бойової операції, проводилася довготривала розвідка із залученням різних груп, аби мати можливість перевірити точність даних із декількох джерел [34, арк. 18].

У період загострення протистояння радянських партизанів з українськими повстанцями на початку листопада 1943 р. заступник начальника УШПР С. Бельченко та начальник розвідувального відділу М. Анісімов надіслали до партизанських з'єднань директиву № 3762, де вимагалося виявляти й брати на облік націоналістичні відділи, створювати в них агентуру, через яку з'ясовувати чисельність, структуру, склад повстанських загонів і стосунки з німцями [6, с. 293]. Розвідники для глибокої розвідки (агентури) серед українських повстанців підбиралися з місцевих партизанів, які добре знали українську мову та місцевість. Під «маркою націоналістів» вони вирушали у терени, підконтрольні УПА. Таким чином їм вдалося дізнатися про місце перебування штабу упівських відділів «Лайдаки» та «Кори» і продовольчих складів у районі с. Кідри та Осова Дубровицького району, якими вони заволоділи під час операції на початку січня 1944 р. [30, арк. 19, 23].

Агентура серед українських повстанців також формувалася безпосередньо з учасників націоналістичного руху, які попередньо вивчалися і вербувалися. Так, вона була у відділах «Лайдаки», «Кори» та «Яреми», які діяли на Рівненщині [16, арк. 20]. З цього приводу заступник командира з розвідки РПЗ № 1 В. Тимофеев згадував: «Ми мали досить сильну агентуру в керівництві [повстанських відділів], розкладали їх шляхом поширення нашої літератури, а в крайньому випадку, коли ця міра була малодієвою, ми через агентуру встановлювали місце розташування [повстанського] з'єднання і збройною силою розбивали наголову» [38, арк. 103].

Агентуру очолював резидент, контакт із яким встановлювався через зв'язкових, які ним же надсилалися. У дуже рідких випадках відбувалося навпаки. Крім того, діяла мережа інформаторів, які мали зв'язок із червоними партизанами майже у кожному селі на півночі Рівненщині [13, арк. 56]. «Підбирали людей приблизно так: зайдеш в одне село, з однією людиною зустрінешся, поговориш, у результаті розмови виявиш, хто може принести користь, якщо дати йому завдання, – розповідав В. Тимофеев про систему підбору кадрів для партизанської розвідки та агентури, – далі ведеш із ним дипломатичні переговори та доходиш до того, що потрібно. Даєш завдання. З'ясуєш осіб, у яких є родичі, далекі та близькі, у розташуванні противника, створюєш легенди, тоді даєш завдання [...]». Коли вони повертаються, поговориш із ними, співставляєш їх відомості та в результаті створюється відповідна думка» [37, арк. 2].

Аби розширити агентурно-розвідувальну діяльність у націоналістичному підпіллі та повстанських відділах, які діяли на Рівненщині, 7 жовтня 1943 р. у з'єднання В. Бегми прибула група 4-го управління НКДБ УРСР «Розгром» (4 оперпрацівники та 2 радисти) на чолі з капітаном Г. Бурлаченком («Петровим») [25, с. 234 ; 20, с. 273]. Примітним є той факт, що її члени 8 грудня були призначені помічниками командирів партизанських загонів з розвідки

[10, арк. 15–18; 11, арк. 13–14; 31, арк. 51]. Зокрема, лейтенант С. Ткаченко («Остап») вступив на зазначену посаду у загін ім. Ворошилова, лейтенант П. Буцан («Меч») – загін ім. Шевченка, А. Голубев («Малий») – загін ім. Берія, а капітан Г. Бурлаченко став замісником командира РПЗ № 1 В. Бегми з оперативної частини [9, арк. 78].

Агентурна схема розвідки РПЗ № 1 була підконтрольна заступнику командира з розвідки, а у загонах – оперативним працівникам та чекістам з опергрупи «Розгром». Наприклад, у процесі розбудови розвідувальної діяльності загону ім. Ворошилова лейтенант НКДБ УРСР С. Ткаченко отримав у своє розпорядження 45 кіннотників-автоматників, які надали можливість останньому проводити не лише розвідувальні, а й бойові дії [10, арк. 15 зв.]. Отримані ж дані бойової й агентурної розвідок надходили в оперативну частину з'єднання, де робилися відповідні висновки, що слугували основою для проведення операцій [13, арк. 18].

Загалом за час перебування чекістської опергрупи в тилу противника було завербовано для розробки українського націоналістичного підпілля 16 агентів, польського – 4. Виявлено і взято на облік 932 учасники ОУН і УПА та їх симпатиків, а також здобута націоналістична література [5, с. 182; 25, с. 237]. Крім цього, серед результатів агентурно-розвідувальної діяльності опергрупи «Розгром» на Рівненщині варто відзначити, по-перше, знищення мережі зв'язку оунівців у с. Кідри, Озеро, Хіночі, Степангород і Біле, а також куца ОУН у с. Млинок на чолі з О. Веремчук («Вербою»); по-друге, розкладення агентурними діями відділу самооборони, що діяв у районі с. Степангород [10, арк. 17-18]; по-третє, здобуття даних про дислокацію упівських відділів «Лайдаки» та «Кори» у районі с. Кідри, завдяки чому було організовано протиповстанські операції 23–25 грудня 1943 р. і 4–8 січня 1944 р. [9, арк. 80 ; 26, с. 146-147].

Разом із тим результати діяльності опергрупи «Розгром» були мінімальними, оскільки чекістам вдалося знищити лише кілька осередків оунівського підпілля. Недоліки ж у роботі опергрупи виникли внаслідок відсутньої сталої

дислокації РПЗ № 1 та його перебування в лісистій місцевості, де був відсутній контингент для розвідувальної роботи, а також незнання всіма чекістами української мови на високому рівні. Складність створення агентури виявлялася й через те, що більшість місцевих жителів були малоосвіченими. Крім того, траплялися випадки, що завербовані агенти не дотримувалися правил конспірації, через що були виявлені та страчені бандерівцями. Наприклад, націоналісти розкрили та повісили агента «Явора» (Шимшель Гаврило, житель с. Каноничі Володимирецького району) [12, арк. 10].

Своєю чергою, як впливає із документів оперативного відділу партизанських загонів Рівненської області, їхній особовий склад у зв'язку з загостренням протистоянням з упівцями без жалю розстрілював полонених, не переймаючись міжнародними конвенціями [15, арк. 21, 46, 47, 55, 57, 82, 83, 86, 90, 93, 102, 103; 32, арк. 5 та зв.]. Варто згадати, що так ліквідували районного провідника Висоцького проводу ОУН Андрія Соловоя, якого 21 травня 1943 р. у с. Людинь захопили в полон, де й стратили [14, арк. 41, 47; 18, арк. 64].

Згідно з наказом № 16 від 8 березня 1943 р. по РПЗ № 2, командирам загонів дозволялося здійснювати розстріли поліцейських і націоналістів без «оформлення», лише у складних ситуаціях і під час бойових операцій. Тому затриманих осіб, зазвичай, доправляли до начальника оперативної частини М. Корчева, який і вирішував їхню долю [14, арк. 22].

Очищення теренів від націоналістів також було метою діяльності опергрупи капітана Г. Бурлаченка («Петрова»). Наприклад, 28–29 грудня 1943 р. унаслідок операції в районі с. Золоте та Озеро Володимирецького району було захоплено в полон 30 бандерівців, яких «за лінією оперативних заходів» розстріляли чекісти. Останні ж підірвали також 5 націоналістичних пам'ятників у тих селах [32, арк. 101]. Значний внесок у «позитивні» результати рейду радянських партизанів Володимиреччиною та Дубровиччиною, який відбувся

у перший тиждень січня 1944 р., також зробила зазначена опергрупа НКДБ УРСР. Вона на основі агентурних даних, розстріляла 57 «активних українських націоналістів та їх симпатиків» у с. Каноничі, Дубівка, Кідри та Осова [35, арк. 61].

Крім націоналістів жертвами партизанів ставали місцеві жителі, яких вбивали за найменші нарікання чи скарги на діяльність «народних месників». Для прикладу, Я. Полуховича із х. Осовці Висоцького району 4 липня 1943 р. розстріляли за те, що він був «антирадянські налаштованою особистістю, систематично висловлював антирадянські судження, [...] зводив наклеп на партизанів, називаючи їх бандою» [15, арк. 92]. Вища міра покарання також присуджувалась і родичам упівців. Про це можна судити із постанови про розстріл жителя с. Сохи, 73 – літнього Є. Попока, якого визнали націоналістом на основі того, що його син був в УПА [33, арк. 3–4].

Конкретні факти діяльності агентури радянських партизанів в українському повстанському русі свідчать, що вона виконала свої завдання. Наприклад, на основі її даних були складені списки оунівців та їх спільників у 36 селах півночі Рівненщини, які загалом нараховували 654 особи [15, арк. 36–40, 59–69; 29, арк. 3 та зв.]. Їй вдалося також виявити підпільну оунівську мережу у Висоцькому районі «Нива», встановивши криптоніми населених пунктів, а також 39 підпільників. Таким чином, у повстанський район «Нива» входили такі населені пункти: Висоцьк («Млинок»), Бродець («Переходичі»), Смородськ («Буковина»), Вичівка («Береза»), Бутове («Острів», 12 осіб), Олександрове («Листок»), Річиці («Липнів», комендант – Адам Бруцький, 17 осіб), Тумень («Верби», 1 особа), Золоте («Ясиново», 3 особи), Людинь («Гора», 4 особи), Рудня («Вовочиця»), Заморочення («Калуга», 2 особи), Городище («Критин») [15, арк. 73–74]. Зауважимо, що встановлена радянськими партизанами інформація про А. Бруцького, як підрайонного провідника ОУН, була достовірною [1, с. 152].

Звичайно, траплялися випадки, що агентурні розробки радянських партизанів Рівненщини «провалювалися». Так,

партизан С. Лясковець, вступивши у повстанський відділ «Яреми» (Н. Семенюк), організував змову проти останнього, проте справу до кінця він не довів через «нестриманість» учасників таємного плану, яких розкрили та розстріляли [15, арк. 116].

Контррозвідка партизанів Рівненщини відіграла також важливу роль у боротьбі з українськими повстанцями, адже знешкоджувала їх агентуру. Зокрема, вона виявила трьох бандерівських агентів – С. Сидорука, І. Сидорчука і Ф. Марчука, які вступили у РПЗ № 2 у квітні 1943 р. і мали за мету ліквідувати командира з'єднання І. Федорова. Проте змову викрили, а її учасників розстріляли [17, арк. 32; 21, с. 170–172; 27, арк. 15]. У грудні місяці 1943 р. у РПЗ ім. Щорса вступили І. Микуцький, житель села Хіночі Володимирецького району, та Н. Ботаревич, санітарка відділу «Кори». У перші дні свого перебування партизанська контррозвідка викрила їх і встановила, що вони мали завдання заручитися довірою в з'єднанні та при вдалому випадку, знищити командування. Після допиту їх було розстріляно [36, арк. 52].

Попри те, що радянські партизани переважали упівців в озброєнні й чисельності підрозділів, вони гірше знали місцевість і володіли значно меншою підтримкою місцевого населення. Через це складність боротьби із націоналістами зростала. «Із націоналістами воювати гірше, ніж із німцями, процес бою з ними легший, але до бою з ними важче, вони хитріші, й у них прекрасна конспірація. Конспірації у них партизанам можна було б підучитися, – згадував після війни начальник штабу РПЗ №1 М. Григор'єв, – багатьох своїх людей засилають у наші ряди, вони всіх знають. Знають, хто командує, хто очолює з'єднання. У загоні Місюри, там у них є націоналісти» [38, арк. 11].

Повстанська агентура була також у загоні ім. Кармелюка. На це вказував М. Григор'єв, згадуючи про одного бійця, якому таланило залишатися неушкодженим після нападів бандерівців: «Всіх, хто попався, убивають, а його не убивають, а через 3 – 4 дні ми робимо рейд у відповідь, заганяємо націоналістів подалі та в Трипутн[я] [Дубровицького району] зустрічаємо цього самого хлопця. Звідки?» [38, арк. 12].

Хоч повстанці мали менше досвіду та кваліфікованих кадрів для розвідувальної й агентурної розробки ворожих сил, вони також «вмонтовували» своїх агентів у радянські партизанські загони. Відомо, що один із них проник у травні 1943 р. у загін ім. Богуна. Вичікувавши слушний момент, він застрелив командира розвідки та двох партизанів. Проте при втечі упівця спіймали та вбили [4, с. 20; 28, арк. 3 зв.].

Траплялися випадки, коли бандерівська розвідка досягала значних результатів у боротьбі із червоними партизанами. Варто згадати, що повстанці проводили військові вишколи для жінок, аби ті виконували військово-розвідувальні завдання. Їхня перевага полягала у тому, що вони викликали меншу підозру та могли легше проникнути у вороже середовище. Так, на початку листопада 1943 р. під час дислокації радянського партизанського загону у с. Вичавки Демидівського району, ройова Н. Кашперук, провівши розвідку, підрахувала їх чисельність та озброєння і повідомила про це через місцевого десятника станичному ОУН В. Дем'янчуку [2, арк. 11–12, 20 та зв.]. Упівці також затримали розвідку радянських партизанів і довідалися, що у них в загоні перебуває 127 осіб, які мають непогане озброєння і мають намір перейти р. Стир та йти до Дубна.

У ніч з 2 на 3 листопада українські повстанці організували напад на червоних партизанів силою боївок «Тараса», «Байди», «Гонти», відділу самооборони та трьох вишкільних сотень № 7 (командир – О. Зозуля («Вихор»), № 8 (командир – О. Льопа («Вербовий кущ», «Чабан»)) і № 9 (командир – І. Соловей («Діброва», «Драгун»)) із новосформованого куреня № 3 «Наливайка» (Т. Вівчарук), що дислокувався у с. Хрінники – Вербень того ж району. У результаті нападу загін радянських партизанів втратив більшу частину особового складу: 20 осіб вбиті, 50 потрапили в полон. Повстанці зазнали мінімальних втрат – 3 особи загинули [3, арк. 26–27, 32, 59–60 ; 8, арк. 16–17, 20 ; 19, арк. 230].

Висновки. Таким чином, розвідка, контррозвідка й агентура рівненських радянських партизанських з'єднань відіграла важливу роль у протистоянні з українським

повстансько-підпільним рухом на терені Рівненщини під час німецької окупації. Унаслідок того, що українські націоналісти мали добру конспірацію, радянські партизани у боротьбі із ними переважно використовували агентурну розвідку, оскільки вона могла надати значно більші результати, ніж бойова. Проте тривалий час її становлення не дав можливості червоним партизанам використати всі очікувані від неї переваги. Вона почала активно застосовуватися лише наприкінці 1943 р., коли до РПЗ № 1 прибула опергрупа НКДБ УРСР «Розгром». Попри це, діяльність останньої також мала мінімальні результати, оскільки її повноцінній роботі завадили організаційно-кадрові проблеми у створенні агентурних позицій в повстанському підпіллі та відділах. Разом із тим цей аспект діяльності чекісти компенсували заходами з ліквідації націоналістичних осередків чи окремих підпільників.

Варто відзначити, що українські повстанці попри те, що мали менше кваліфікованих кадрів для створення агентури у ворожому середовищі, мали власних агентів і розвідників, які проникали у радянські партизанські загони. Проте у зв'язку із вказаною вище причиною результати повстанської розвідувально-агентурної діяльності були меншими у порівнянні з радянськими партизанами.

1. *Антонюк Я.* Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Берестейська області (1930–1955) / Я. Антонюк. – Львів ; Торонто : Літопис УПА. – 1069 с. – (Літопис УПА – Бібліотека; Т. 13).

2. Архів Управління Служби безпеки України у Рівненській області (далі – АУСБУ у Рівненській області), ф. Основних справ, спр. 277, 46 арк.

3. АУСБУ у Рівненській області, ф. Основних справ, спр. 18133, 118 арк.

4. *Бегма В.* Злочини німців і народна боротьба на Рівненщині / В. Бегма. – К.; Х. : Українське державне видавництво, 1945. – 35 с.

5. *Веденеев Д.* Меч і тризуб. Розвідка та контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. / Д. Веденеев, Г. Биструхін. – К. : Генеза, 2006. – 408 с.

6. *Веденеев Д.* Радянські спецслужби в Україні в роки Другої світової війни / Д. Веденеев // Україна у

Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у двох книгах. Книга друга. – К.: Наукова думка НАН України, 2011. – С. 279–310.

7. *Веденеев Д.* Розвідувально-диверсійна та контррозвідувальна діяльність органів державної безпеки за лінією фронту в 1941–1945 рр. (за документами НКВС-НКДБ Української РСР) / Д. Веденеев // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – К.: Х., 2014. – № 2 (43). – С. 291–352.

8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 6, спр. 76455 ФП, 60 арк.

9. ГДА СБУ, ф. 60, спр. 28479, т.1, 170 арк.

10. ГДА СБУ, ф. 60, спр. 28479, т.5, 19 арк.

11. ГДА СБУ, ф. 60, спр. 28479, т.6, 22 арк.

12. ГДА СБУ, ф. 60, спр. 28479, т.15, 12 арк.

13. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 4054, оп.1, спр. 161, 161 арк.

14. ДАРО, ф. 4054, оп.1, спр. 162, 226 арк.

15. ДАРО, ф. П.1, оп.1, спр. 3, 117 арк.

16. ДАРО, ф. П.1, оп.1, спр. 4, 122 арк.

17. ДАРО, ф. П.1, оп.1, спр. 8, 82 арк.

18. ДАРО, ф. П.1, оп.1, спр. 10, 97 арк.

19. ДАРО, ф. Р-30, оп.2, спр. 16, 285 арк.

20. *Кентій А.* Війна без пощади та милосердя. Партизанський фронт у тилу Вермахту (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

21. *Кізя Л.* Вирушали в похід партизани. Документальна повість / Л. Кізя. – К.: Політвидав України, 1972. – 282 с.

22. *Курас И.* Штаб непокоренных (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / И. Курас, А. Кентий. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 329 с.

23. *Мищенко Г.* Задача особой важности (Партизанская разведка 1941–1945 гг.) / Г. Мищенко, Г. Мигрин. – К.: Вища школа, 1985. – 205 с.

24. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. От обороны к наступлению: 1 июля – 31 декабря 1942 года. Сборник документов / [авт.-сост.: В. Ямпольский, В. Антонов, И. Белик и др.]. – М.: Русь, 2003. – Т.3. – Кн.2. – 700 с.

25. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Великий перелом: 1 июля – 31 декабря 1943 года. Сборник документов / [авт.-сост.: В. Ямпольский, В. Антонов, И. Белик и др.]. – М.: Русь, 2008. – Т.4. – Кн. 2. – 809 с.

26. *Трофимович В.* Боротьба за терени впливу між рівненськими радянськими партизанськими з'єднаннями й УПА (1943–1944 рр.) / В. Трофимович, А. Сухих // Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – Львів: АСВ, 2017. – Вип. 27. – С. 135–150.

27. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 508, 25 арк.

28. ЦДАГО України, ф. 68, оп. 1, спр. 3, 56 арк.

29. ЦДАГО України, ф. 68, оп. 1, спр. 37, 4 арк.

30. ЦДАГО України, ф. 69, оп. 1, спр. 1, 143 арк.

31. ЦДАГО України, ф. 69, оп. 1, спр. 3, 112 арк.

32. ЦДАГО України, ф. 69, оп. 1, спр. 7, 104 арк.

33. ЦДАГО України, ф. 69, оп. 1, спр. 9, 11 арк.

34. ЦДАГО України, ф. 70, оп. 1, спр. 1, 193 арк.

35. ЦДАГО України, ф. 70, оп. 1, спр. 6, 175 арк.

36. ЦДАГО України, ф. 85, оп. 1, спр. 1, 197 арк.

37. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 2, спр. 93, 3 арк.

38. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 71, 106 арк.

Надійшла до редколегії 05.09.2017 р.

Рецензент: *В.В. Трофимович*, доктор історичних наук, професор, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Sukhykh Andrii

THE INTELLIGENCE, COUNTERINTELLIGENCE AND SECRET SERVICE OF RIVNE SOVIET PARTISAN UNITS IN STRUGGLE WITH OUN (B) AND UPA (1943–1944)

In article based on archival materials for the first time had considered questions of the intelligence, counterintelligence and secret service of soviet partisan units that had been subordinated to the Rivne regional headquarters of partisan movement in struggle with Ukrainian rebel movement in Volyn. The secret service and counterintelligence of task force NKGB Ukrainian SSR «Rozgrom» that is arrived in Rivne partisan union № 1 are analyzed. It is shown that Ukrainian rebels attempted to created agents' position in Rivne soviet partisan units.

Keywords: OUN, UPA, USHPR, RPZ № 1, RPZ № 2, task force NKGB Ukrainian SSR «Rozgrom», intelligence, agency, soviet partisan, Ukrainian rebels

**УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПАРАМІЛІТАРНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕНЬ.**

Напередодні та в період Першої світової війни сформувався український національний парамілітарний рух, який нині розглядається дослідниками як важливий початковий етап діяльності національних збройних сил. У статті з'ясовано дефініцію «парамілітарного руху», визначено періоди його вивчення та концептуальні характеристики сучасників, передовсім української репрезентації в Австрійському парламенті, діячів Української революції 1917-1921 рр., політиків міжвоєнного часу; окрему групу складають роботи вчених української діаспори; новий етап історіописання парамілітарних організацій визначився у 1990-их роках і триває донині.

Ключові слова: українська історіографія, парамілітарний рух, Галичина, Перша світова війна, українські визвольні рухи.

Актуальність проблеми. В українській історичній науці як окремий дослідницький напрям вивчення історії Першої світової війни виділяють роботи з історії українського парамілітарного руху, що презентують один з етапів формування національних збройних сил.

Метою даної статті є представлення історіографічного огляду проблематики українського парамілітарного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині існували легальні можливості творити національні товариства, спортивні, гімнастично-протипожежні та ін., які за характером і змістом їх діяльності можна віднести до парамілітарних структур. Термін «парамілітарні товариства» окреслюють як утворення, що мають військовий або наближений до нього характер; парамілітарна структура не може входити до складу

Турчак Олександр Володимирович, доктор юридичних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Турчак О.В., 2017

збройних сил; водночас дефініції «парамілітарні організації», «парамілітарний рух» не мають чіткого означення, до неї інколи зараховують усі воєнізовані організації.

Особливе місце український парамілітарний рух займає у Галичині. Він зародився в кінці XIX ст. і вилився у військові структури українських січових стрільців Австро-Угорського війська, а згодом переріс в національні військові формування, які діяли у період національної революції 1917–1921 рр.

Перші оцінки національним військовим структурам вже були дані сучасними, передовсім галицькими, політиками, українськими діячами австрійського парламенту, самими учасниками стрілецького руху. До них належить роботи К. Левицького [25;26;27], М. Лозинського [33;34] та ін. У цих публікаціях подано загальні оцінки національно-визвольного українського руху, проаналізовано національні програми і зміст діяльності військового чинника.

Окреме місце належить спогадам, які з'явилися у період 1914-1918 рр. Це передовсім роботи засновника і керівника січового руху у Галичині Кирила Трильовського [46]. В них відображено процеси формування січового руху в Галичині від кінця XIX ст. до початку Першої світової війни. У цей час парамілітарні структури в Галичині творили як українські, так і польські політики (відомі перемовини Кирила Трильовського з польських лідером Юзефом Пілсудським, який спеціально приїжджав до Галичини для вироблення «статусності» парамілітарних структур і можливості їх діяльності в Австро-Угорщині).

Другий період висвітлення українського парамілітарного руху припадає на міжвоєнні роки – 1918-1939 рр., коли Західна Україна входила до складу Польської держави. Однак українці і в цих складних умовах продовжували аналізувати уроки визвольного руху, зміст і характер Української національної революції. Діяльність парамілітарних структур була головним чином представлена в історико-мемуарних творах. До них належали роботи Д. Паліїва [41;42], колишнього командувача УГА О. Думіна (А.Крезуба),

М. Заклинського, В. Кучабського та ін. [11;13;23] У працях переважно розглядалася історія формування та діяльності Українських Січових Стрільців, ставлення до національних парамілітарних структур австрійської влади, подавалися загальні інформації про події початкового етапу Першої світової війни. Діяльність УСС була представлена на фоні громадсько-політичних процесів, які відбувалися у Галичині, роботи політичних партій та національних українських товариств. Особливо детально аналізувалися українські «Січі», які діяли у галицькому селі, та «Соколи» – у містах і містечках. Представлено також діяльність організатора січовиків – Кирила Трильовського [46].

Популяризація знань про український парамілітарний рух у міжвоєнному часі відбувалася завдяки діяльності національних товариств «Просвіта», «Рідна школа», а також в рамках кооперативних структур. Історико-публіцистичні праці та спогади друкувалися переважно у видавництві «Червона Калина», яке із 20-их роках ХХ ст. зайняло вагоме місце у пропаганді національної української ідеї. Чимало публіцистичних матеріалів з історії українського парамілітарного і військового руху було представлено на сторінках щоденної газети «Діло», газети «Свобода» та ін.

В українській історіографії домінує думка, що вже самі публікації про українське стрілецтво і його боротьбу у виданнях міжвоєнного часу були вагомим фактором активізації національного життя українців у Польській державі міжвоєнного часу. Роботи авторства М. Заклинського [13], І. Максимука [36], К.Купчанки [22] та ін. активізували українське національне життя у краї.

Окремо виділяємо блок публікацій з історії спортивних та протипожежних товариств [12]. У цих працях висвітлювалися національно-організаційні аспекти проведення січових свят у містах і містечках Галичини, діяльність громадських організаторів парамілітарних сил.

Національна історіографія міжвоєнного часу представлена фаховими працями М. Андрусяка [1], І. Блажкевич [3], Я. Кузьміва [21] та ін.

Окрему історіографічну групу складають радянські видання. Якщо у передвоєнних виданнях (1939-1941 рр.) тодішні московські автори інформували про українське національне життя і діяльність національних товариств в австрійський та польський періоди (В.І.Пічета) [44], то післявоєнна радянська історіографія дотримувалася виключно традиційних ідеологічних стереотипів: замовчувала діяльність таких товариств або трактувала їх як буржуазні чи буржуазно-націоналістичні організації [17].

На відміну від радянської історіографії діаспорні видання у другій половині ХХ ст. детально презентували український парамілітарний рух у Галичині та за її межами.

У зв'язку з неможливістю працювати з джерельними матеріалами (знаходилися на території СРСР) діаспорні вчені базувалися на тих виданнях, які з'явилися в 20-х – 30-х роках ХХ ст. у Західній Україні. Це були, в основному, публіцистичні праці; інколи вивчалися спогади, присвячені історії січових та сокільських організацій, загальному контексту національно-визвольних процесів у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Зокрема блок діаспорних видань представляють воєнно-історичні нариси Л. Шанковського, який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США [98;99]. Особливе місце займають праці П. Мірчука [38;39].

Українська діаспорна історіографія представлена значною кількістю краєзнавчих праць, що висвітлюють діяльність парамілітарних товариств в окремих регіонах Галичини.

Як правило, діаспорні видання готувалися до ювілеїв українського національного руху. Зокрема, одна з праць була присвячена 50-річчю утворення Українських Січових Стрільців. Робота ілюструвала діяльність січових осередків у передвоєнні роки, проведення військового вишколу, військові дії січовиків в роки Першої світової війни [18].

У період горбачовської «перебудови» в СРСР, у другій половині 80-х років розпочинаються суспільно-політичні зміни, що відобразилися на висвітленні та оцінках процесів національної історії. В українській історіографії, у рамках

вивчення "білих плям", однією з перших стали досліджувати історію національних товариств, українського стрілецтва та історію Західно-Української Народної Республіки. Вивчення історії парамілітарного руху в Україні фактично розпочалося лише в 90-х роках ХХ ст. У книзі Б. Якимовича "Збройні сили України: Нарис історії" (Львів, 1996) висвітлено не лише основні етапи історії українського війська, але й еволюцію національних парамілітарних товариств. [53] Книга має синтетичний характер, але в ній, водночас, визначено і ті прогалини, які існують у національній історіографії теми.

Значний пласт історичного матеріалу, що представляє формування національних збройних структур, піднято у навчальному посібникові відомих львівських дослідників С. Макарчука "Українська республіка галичан" (Львів, 1997) [35] та О. Шишки "Слідами листопадових боїв" (Львів, 1993) [52]. Вказані праці вирізняються значною опорою на джерельні матеріали, які не використовувалися попередніми дослідниками, передовсім пресою.

Водночас 90-і роки ХХ ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних молодіжних товариств "Січ", "Сокіл", "Пласт", "Січові стрільці". Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. та трансформацій цих парамілітарних об'єднань напередодні Першої світової війни у військові з'єднання. Це перш за все науково-популярні праці В. Гордієнка [6], брошура С. Лилика [28], краєзнавчі роботи і газетні статті К. Науменка [31;32] та перші публікації з історії січового руху М. Литвина та К. Науменка [29;30].

Здобутки української історіографії у вивченні національно-визвольних процесів кінця ХІХ – першої чверті ХХст. створили ґрунт для появи синтетичних праць із цього відрізка національної історії, де певний сегмент, в силу власної значимості, зайняла, перш за все, історія січового руху. Це роботи М. Литвина та його спільні публікації з К.Науменком [31;32].

Певне значення для вивчення теми мають праці тернопільських дослідників Б. Трофим'яка про спортивний рух у Західній Україні [47;48] та М. Лазаровича про культурно-просвітницьку діяльність Українських Січових Стрільців [24].

Значним внеском у вивчення військових аспектів національно-визвольного руху на українських землях кінця XIX – першої третини XX ст. стали публікації у науковому Віснику Національного університету "Львівська політехніка" "Держава та армія" (відп. редактор проф. Л.Є. Дещинський [9;10]). Колектив авторів, що сформувався навколо цього видання, як один з напрямів досліджень розробляє питання діяльності українських парамілітарних організацій у Галичині кінця XIX – початку XX ст. (до авторського колективу належить проф. Литвин М.Р., проф. Голубко В.Є., проф. Харук А.І., проф. Якимович Б.З., проф. Сухий О.М., д.і.н. Виздрик В.С. та ін.) [4;5;14;19]. Аналогічний центр досліджень історії визвольного руху сформувався і в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (проф. Ткачук П.П., доц. Слюсаренко А.В., доц. Бураков Ю.В. та ін.) де видається Військово-науковий вісник та працює Науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень.

Особливе місце у сучасній історіографії проблеми займає робота В.Г. Бережинського, видана в Академії Збройних Сил України [2]. Автор відійшов від загальноприйнятого напрямку, де історія парамілітарних товариств пов'язувалася переважно з національно-політичними процесами, а зупинився на структурі військово-спортивних організацій, змісті військової підготовки та інших професійних аспектах.

Формуванню комплексного підходу до історії національно-визвольних змагань сприяють історіографічні праці О.С. Рубльова, О.П. Реєнта [45], І.Г. Патера[43], узагальнене видання «Історія України: нове бачення» у 2 томах під ред. В.А. Смолія[16] та перевидання книги Крип'якевича І., Гнатевича Б., Стефаніва З., Думіна О., Шрамченка С. «Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). Вид. 4-те змінене і доповнене»

[20]. Методологічні підходи до сучасних оцінок національно-визвольних процесів на західноукраїнських землях визначені у працях Я.Р. Дашкевича, Я.Д. Ісаєвича та ін. [7;15]

Окремі аспекти діяльності національних воєнізованих формувань знайшли своє висвітлення в ряді кандидатських дисертацій. Це робота Дем'янюка О.Й., присвячена висвітленню військовопідготовчої діяльності українських молодіжних організацій в Галичині напередодні та в роки Першої світової війни [8], праця Нагірняка А.Я., де показано діяльність відомого галицького радикального діяча К. Трильовського із створення парамілітарних сил у краї в кінці XIX ст. – 30-х роках XX ст. [40], робота Хоми І.Я., в якій прослідковано перенесення ідеї формування національних січових товариств з Галичини у Наддніпрянську Україну на початку XX ст. [49] та узагальнююча праця Мандзяка В.П., де здійснено підсумок історіографії українського національного руху[37].

Висновки. Представлений історіографічний огляд засвідчує, що проблема історії національних парамілітарних організацій в Галичині належним чином представлена в науковій літературі і ці дослідження є дотичними до військової проблематики періоду Першої світової війни. Разом з тим перспективними для вивчення залишаються питання військового озброєння Українських Січових Стрільців, тактики ведення бойових дій, відношення у бойових підрозділах між вояками і офіцерами, ставлення австрійського командування до національних воєнних структур.

1. *Андрусак М.* Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 13.

2. *Бережинський В.Г.* Галицькі військово-спортивні організації. – Київ: Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.

3. *Блажкевич І.* Листопадовий спогад // Літопис. Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4–6.

4. *Виздрик В.С.* Військово-партіотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920-1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія»/В.С.Виздрик. – Львів, 2014. – 18с.

5. *Голубко В.Є.* Армія УНР 1917-1918: утворення та боротьба за державу.-Львів:Кальварія, 1997.-275 с.

6. *Гордієнко В.* Листопад. Сходження на Голгофу: Історія УГА // Літопис Червоної Калини.-1991.-№1.-С.2-8; № 2.-С.2-9; №3.- С.2-9

7. *Дашкевич Я.* Перегул віків: три погляди на минуле і сучасне України/Україна: наука і культура.-Вип.26-27.-Київ, 1993.-С.44-78.

8. *Дем'янюк О.Й.* Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст.наук.: спец.20.02.22/ О.Й.Дем'янюк. – Львів,2004.-20с.

9. *Дециньський Л.Є.* Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія. № 408 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2000. – С. 3–11.

10. *Дециньський Л.Є.* Українська державність: зовнішньополітичні відносини України в період Центральної Ради (1917-березень1918 рр.) // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.-Львів, 2005.-№528.-С.3-16.

11. *Думін О.* Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с.

12. *Жарський Е.* Основи сокілства. – 2-ге вид. – Львів: Сокіл-Батько, 1937. – 32 с.

13. *Заклинський М.* «А ми тую стрілецьку славу збережемо»: спомини з визвольної війни. Ч.1.-Львів,1936.-131 с.; ч.ІІ.-1936.-110с.

14. *Зінкевич Р.Д.* Початок українізації російської армії весною 1917 р. // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.-Львів, 2004.-№505.-С.36-441.

15. *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура.-Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996.-336 с.

16. Історія України: нове бачення. У 2 т./О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.: під ред. В.А.Смолія.– К.: Україна,1995.- 350 с.

17. *Компанієць І.І.* Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917-1919 рр.).– К.: Наук.думка, 1957.- 203 с.

18. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго: Б. н. в., 1969. – 664 с.

19. *Кривизюк Л.* Українські парамілітарні організації та їх діяльність на початку ХХ ст. / Л.Кривизюк//Вісник Державного університету «Львівська політехніка». 1999.- №377.-С.91-96.

20. *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С.* Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Вид. 4-те, змінене і доповнене.- Львів: Видавництво «Світ»,1992.-702 с.

21. *Кузьмів Я.* Напрями національного виховання // Перший український педагогічний конгрес.1935.– Львів, 1938.-С.189-195.

22. *Купчанка К.* Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина,1922.-С.102-108.

23. *Кучабський В.* Січові Стрільці. Їх історія і характер. – Львів: Червона Калина, «Просвіта», 1920.-40с.

24. *Лазарович М.* Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба / М.Лазарович. – Тернопіль: Джура,2005.-592с.

25. *Левицький К.* Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів: Червона Калина, 1931. 150 с.

26. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів/ Кость Левицький.– Львів, 1928.-780с.;

27. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с

28. *Лилик С.* Західноукраїнська Народна Республіка (Методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ). – Львів: ЛО і УВ, 1990. – 40 с.

29. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр.- Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи,1998.- 488 с.

30. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1990. – 232 с.

31. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім..І.Крип'якевича НАН України, Олір, 1995. – 368 с.

32. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Українські січові стрільці. – К.: Знання, 1992. – 48 с.

33. *Лозинський М.* Галичина в житті України/Михайло Лозинський.– Відень, 1916.-64 с.

34. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918-1920./Михайло Лозинський.- Відень: Друкарня: J.N.Varnay, 1922.-228 с.

35. *Макарчук С. А.* Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

36. *Максимук І. Кожухів.* Трагічна доля рештків УГА.- Львів, 1930.-100с.

37. *Мандзяк В.П.* Історіографія українського національного руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 / В.П.Мандзяк. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2006.-20с.

38. *Мірчук П.* Українська державність 1917-1920.– Філадельфія, 1967.-400с.

39. *Мірчук П.* Українсько-московська війна (1917-1919).-- Торонто, 1957.

40. *Нагірняк А.Я.* Кирило Трильовський – організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Автореф.дис. на здобуття наук. степеня канд. іст.наук.-Львів: Нац.ун-т «Львівська політехніка», 2006.-20с.

41. *Паліїв Д.* За генералами. Жмут спогаді// Календар Червоної Калини. 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934.- С.40-46.

42. *Паліїв Д.* Генерал Мирон Тарнавський // Літопис 55 А.Я. Нагірняк Червоної Калини. – 1938. – Ч. 9. – С. 2–4.

43. *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2000.- 346 с.

44. Пичета В.И. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии.-Москва:Моск.рабочий, 1939-40с.

45. *Рубльов О.С., Реєнт О.П.* Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Серія «Україна крізь віки».Т.20.– Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999.- 320 с.

46. *Трильовський К.* З мого життя / Кирило Трильовський.– Київ; Едмонтон, Торонто: канадський інститут українських студій; видавництво «ТАКСОН», 1999.- 278с.

47. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст.-перша пол. ХХ ст.)/Б.Трофим'як --Тернопіль: Економічна думка, 2001.-694с.

48. *Трофи'мяк Б.* Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ ст. до 1939 р.). / Б.С.Трофим'як.– Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 419 с.

49. *Хома І.Я.* Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917-1919 рр.: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд.іст.наук: спец.20.02.22 «Військова історія»/І.Я.Хома.– Львів, 2007.-20с.

50. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля. – 1958. – 319с.

51. *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1974. – 396с.

52. *Шипка О.* Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська політехніка, 1993. – 236 с.

53. *Якимович Б.* Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Просвіта, 1996. – 359 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2017 р.

Рецензент: *О.М. Сухий*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Turchak Alex

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE NATIONAL PARAMILITARY MOVEMENT OF THE END OF THE XIX C.- THE BEGINNING OF THE XX C.: PROBLEMS AND STAGES OF INVESTIGATION

The Ukrainian paramilitary movement, which today is investigated by researchers as the important beginning stage of military forces activity, has been formed before and in the period of the First World War. The article determines the definition of the “paramilitary movement”, periods of its research and conceptual characteristics by researchers such as the Ukrainian representation in the Austrian parliament, leaders of the Ukrainian revolution 1917-1921, politicians of the interwar period; the separate group consists of the Ukrainian diaspora works; the new stage of the paramilitary organizations history writing has been determined in 1990 and lasts till now.

Key words: Ukrainian historiography, paramilitary movement, Galicia, The First World War, Ukrainian liberating movements.

УДК 94:355 (477. 82) «1918»

ДЕМ'ЯНЮК О.Й.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Волинська губернія, територія якої напередодні Української революції була прифронтовою, мала свої особливості розвитку. Насамперед це стосується військово-політичних аспектів. У 1918 р., коли загострилася боротьба за збереження української державності, Волинський край став місцем перебування державних інституцій Української Народної Республіки, місцем боротьби з військом та ідеологією більшовицької Росії, місцем формування українських військових формувань. Цим аспектам, у першу чергу, присвячена ця стаття.

Ключові слова: Українська революція, Волинська губернія, Українська Центральна Рада, більшовицька агресія, Брестські переговори.

Постановка проблеми та її актуальність. 1918 рік став роком нових випробувань для Української Центральної Ради, української демократії. Загострення взаємин з більшовицькою Росією наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., перенасичення західних повітів української території здеморалізованими військовими російської армії, зброєю та набоями до неї, вкрай негативно впливали на проби українського політикуму будувати національну державність.

У цих умовах українська дипломатія гарячково шукає підтримки в обох європейських мілітарних блоках. Під загрозою більшовицької окупації території держави УЦР укладає міждержавний договір з Німеччиною та Австро-Угорщиною, чим бере на себе подекуди кабальні економічні зобов'язання.

У дуже складному становищі перебуває в цю пору Волинська губернія. Адже тут уже три роки тривають бойові дії різної інтенсивності – знищена інфраструктура краю;

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, проєктор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О. Й., 2017

поглиблюється соціальна напруга, зростає політичне протистояння різних сил у боротьбі за владу. Нерідко ця боротьба підкріплюється військовою силою. Створення воєнізованих загонів, використання регулярних військових формувань і колишніх військових (демобілізованих і дезертирів) визначають особливості військово-політичного розвитку Волинської губернії взимку-навесні 1918 р.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У період новітньої незалежності України низка авторів із різною глибиною наукового дискурсу зверталися до проблем військово-політичного розвитку Волинського краю в добу Української революції, зокрема в період Української Народної Республіки. Можемо згадати праці В. Верстюка, І. Кичія, В. Голубка, Р. Зінкевича, В. Солдатенка, В. Савченка [1] та інших дослідників, які, вивчаючи перебіг тогочасних подій, побіжно зверталися до ситуації на волинському терені.

Мета та завдання дослідження. З огляду на стан наукової розробки означеної проблеми, проаналізуємо військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії в період Української Народної Республіки, визначимо основні територіальні особливості цих процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зазначимо, що в січні 1918 р. в українських губерніях спостерігалось наростання анархії. Уряд УНР констатував відсутність інформації у місцевих керівників про реальний стан речей на підвладній їм території, неможливість останніх результативно впливати на покращення суспільно-політичної ситуації на місцях. Посилення більшовицької агітації негативно впливало на зв'язок між губернськими, повітовими і сільськими адміністраціями.

Користуючись відсутністю в Україні власних боєздатних збройних сил, більшовицька Росія заходила ся нищити українську державність. За вкрай складних військово-політичних обставин УЦР у ніч на 27 січня 1918 р. вимушено залишає Київ і під охороною Січових Стрільців переїжджає до Житомира, волинського губернського центру. Це рішення вищого органу влади країни згодом дало привід П. Христюку

зауважити, що «правительство України власне не мало куди відступати. Переїхавши до Житомира, воно опинилось в мішку. Коростень, Рівне, Бердичів були зайняті цими «фронтівими» большевицькими частинами; по шосе ж до Коростишева наближались большевики вже з Київа» [2, с. 136].

Надвечір 28 січня Запорізька бригада, сформована напередодні поблизу с. Гнатівна, прибула до Житомира. На цей момент тут уже перебували українські підрозділи Південно-Західного фронту під командуванням колишнього штабс-капітана російської армії Д. Кудрі [3, с. 445], 1-ша бригада 1-ї Української дивізії на чолі з полковником Н. Никонівим, Житомирська юнкерська школа, частина Одеської гайдамацької дивізії на чолі з курінними командирами М. Янчевським, Ю. Осмолівським, В. Продьмою, броньований дивізіон поручника Болдирева [4].

Й до сьогодні дослідники не можуть прийти до спільної думки щодо загальної кількості розташованих на території Волинської губернії відданих Українській Центральній Раді військ. Так, за підрахунками Я. Тинченка, «на Волині та Поліссі командування Запорізької бригади мало розраховувати на сили, що дорівнювали 2750–3000 багнетів, 100 шабел» [4]. С. Литвин, оцінюючи військовий потенціал УНР на Правобережжі, вказує, що «на великій території від Сарн до Кам'янця-Подільського збройну боротьбу проти більшовиків продовжувало не менше 80 тис. українізованих і гайдамацьких вояків та 20 тис. вільних козаків» [5, с. 188].

Цікаву, якщо не дивну, позицію обрала Житомирська міська дума. Більшістю голосів було прийняте рішення про розміщення членів УЦР та українського уряду у вагонах на залізничній станції, задля безпеки містян у разі наступу на місто більшовиків. Саме на залізничній станції губернського міста український уряд розпочав свою роботу. 30 січня 1918 р. Головою Ради Народних Міністрів В. Голубовичем тут була підписана «Відозва Ради Народних Міністрів до народу України».

Цього ж дня в Житомирі почало працювати Військове міністерство УНР, яке за відсутності М. Порша очолив

О. Жуковський. Начальником Генерального штабу призначено генерал-майора О. Осецького, до обов'язків якого першочергово включалася робота з організації оперативного, мобілізаційного, демобілізаційного та інспекторського відділів [6, арк. 2].

Новопризначений військовий міністр О. Жуковський краще за свого попередника розумів важливість боєздатності української армії. 9 лютого він підписав розпорядження про розпуск військових рад, а 12 лютого видав наказ про дотримання статутної дисципліни, відновлення військового етикету та чиношанування між командирами і підлеглими [7, с. 8].

Спрощена оцінка більшовицького перевороту в Росії та зволікання з вирішенням соціальних питань (зокрема земельного) змусили керівництво УНР шукати допомоги в європейських державах [8, с. 63]. Перебуваючи в Житомирі, уряд УНР поінформував населення країни про досягнення уряду на зовнішньополітичній арені, зокрема про підписання мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною у Бресті. Там, виступивши самостійною делегацією, українські дипломати репрезентували державу як незалежну національну одиницю.

Відтак, 31 січня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів було заслухано інформацію про становище у державі, яке значно ускладнилося через захоплення більшовиками Києва. Зокрема повідомлено, що «з боку Коростеня Житомир забезпечено, з боку шосе теж, в Коростишеві стрільці» [9, арк. 6]. Наступ більшовиків зі сторони Києва, окупація ними чотирьох повітів Волинської губернії та військова небезпека з боку чехословацьких військових підрозділів, які перебували в Житомирі, змусили уряд Української держави негайно розглянути план та напрямок подальшої евакуації державних органів влади.

Наступ з Рівного більшовицьких військ під командуванням В. Кіквідзе й вороже ставлення Житомирської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів до перебування в місті вищих органів влади УНР змусили уряд

та Українську Центральну Раду вирушити у напрямку Коростеня. Виконуючи рішення українського уряду напередодні в Коростень прибув стрілецький авангард «із завданням забезпечити шлях на Сарни та зірвати в 30 верстах від цієї станції залізничні шляхи на Овруч, Київ і Новоград-Волинський, бо з тих напрямів могли появитися більшовицькі відділи» [10, с. 74–75]. Українську владу в місті встановили Гайдамацький курінь С. Петлюри і курінь Січових Стрільців Є. Коновальця.

Водночас тут було завершено формування нової військової формації – Запорізького куреня. Бойове хрещення він пройшов під Сарнами, роззброївши там більшовицькі частини 2-ї Фінляндської стрілецької дивізії [11, с. 10]. Цього ж дня ввечері Мала Рада та уряд змушені були виїхати у напрямку Сарн. У місті безпеку українським державним інституціям мали забезпечити вояки 2-ї бригади 1-ї Української дивізії загальною чисельністю 600–700 багнетів на чолі з комісаром УЦР на Південно-Західному фронті А. Певним [4]. Гайдамацький курінь залишився для оборони Коростеня, Овруча та Новограда-Волинського, а Січові Стрільці разом з УЦР 6 лютого перемістилися до Сарн [12].

Ешелони з українськими політиками і державними діячами, які прибули з Житомира до Сарн, рухалися на захід назустріч німецьким військам. Принаймні про це згадують у своїх працях В. Кучабський та Я. Христич. Зокрема, останній зазначає, що «потяг в якому були члени Малої ЦРаді, члени Уряду УНРеспубліки та губерніяльні і повітові комісари, члени соціалістичних партій, деякі військові хворі, інваліди та багато політичних діячів посувалися на захід у напрямі Ковеля, під охороною частин Армії УНР» [13, с. 159]. До Овруча також пішов полк імені П. Дорошенка [14], а 1-й Запорізький курінь був висунутий до Новограда-Волинського [4].

Упродовж тижня на території Східної Волині тривало військове протистояння українського війська з більшовицьким. Так, 5 лютого більшовицьким військовим загонам вдалося захопити Житомир і встановити там радянську владу.

Після перегрупування військових сил УНР і зосередження їх в районах Овруч – Коростень, Житомир – Кодня [15, арк. 20] їм вдалося повернути під свій контроль губернське місто. Це зробив курінь П. Болбочана 11 лютого [16].

Наступного дня сюди переїхав міністр внутрішніх справ П. Христюк, а 13 лютого – решта членів уряду. А вже 14 лютого уряд увів посаду головного комісара при головнокомандувачу німецьких військ в Україні. Новопризначений старшина Комірний отримав широкі повноваження по встановленню цивільної влади на звільнених територіях.

18 лютого 1918 р., виконуючи союзницькі зобов'язання, німці ввійшли на територію Західної Волині. Військові підрозділи під командуванням генерала А. Лізінгена розпочали просування залізницями Луцьк – Бердичів, Сарни – Коростень та шляхом Луцьк – Житомир [17, с. 261]. Загальна чисельність німецької та австро-угорською армій, за розрахунками різних дослідників, коливалася від 230 тис. [18, с. 71] до 450 тис. бійців та офіцерів [19, с. 243]. Напрямки руху союзницьких колон у межах Волинської губернії: Луцьк – Рівне – Козятин – Бердичів і Ковель – Сарни – Коростень. З трьох українських ударних груп, сформованих для наступу на Київ, дві розташовувалися на території Волині – Січові Стрільці та Гайдамацький Кіш під Коростенем.

Відтак, 19 лютого 1918 р. союзницькі війська зайняли Луцьк, кінні підрозділи німецької армії увійшли до Старого Чорторийська, 20 лютого було захоплене Рівне [20, с. 114]. Через два дні передові німецькі загони підійшли до м. Новограда-Волинського. Через тиждень уся територія Волинської губернії була звільнена від більшовицьких військ. Лише поодинокі сутички відбувалися зі збільшовиченими військами в Луцькому, Дубенському, Сарненському, Рівненському повітах.

На сході Волинської губернії українське військо воювало з більшовиками, аби перебрати під свій контроль територію на захід від Києва. 21 лютого 1918 р. Запорізька бригада під команду генерала Прісовського розпочала наступ на Житомир. На наступний день сюди прибули представники

німецького командування і представник армії УНР при німецькому штабі генерал Бронський. Чехословацька дивізія чисельністю 10 000 багнетів, яка перебувала в Житомирі, зберігала нейтралітет та вичікувальну позицію.

Українські військові підрозділи, очолювані С. Петлюрою, вели наступ у напрямку Рівне – Сарни, а Січові Стрільці Є. Коновальця робили спроби оволодіти Коростенем. Гайдамацький Кіш спільно із корпусом Січових Стрільців взяли м. Олевськ, що дозволяло контролювати значну частину Північно-Східної Волині.

Саме з території Волинської губернії 1 березня 1918 р. передові загони армії УНР – частини Гайдамацького Коша (командир С. Петлюра), Запорізької бригади (командир генерал К. Прісовський) та Січові Стрільці (командир полковник Є. Коновалець) вступили до Києва. Одночасно з боку Козятина до Києва прибув перший ешелон з німецькими військами. Після повернення української влади до Києва було розпочато процес поділу захопленої німцями території на дві зони окупації. Південно-західна частина Волинської губернії опинилася у відданні Австро-Угорщини, а північно-східна – під контролем Німеччини.

Для більшості населення Волинської губернії поява німецьких військ стала несподіванкою. Так, О. Удовиченко вказує на донесення рівненського коменданта про те, що «через Рівне в напрямку Житомир – Бердичів уже перейшло не менше одного корпусу німецької піхоти. Військо увесь час прибуває і відходить на схід. На запитання українського коменданта Рівного про завдання і наміри німецьких військ німецьке командування відповідало, що вони мають «мирні наміри» [21, с. 30].

Рухаючись Південною Волиною, німецькі підрозділи 26 лютого зайняли м. Кременець та повіт. На прикладі цього міста можна змоделювати дії німців на окупованих теренах. У наказі німецького коменданта Кременця читаємо, що за будь-який непослух з боку місцевого населення його буде покарано негайно і жорстоко [22, с. 237]. Звісно, що таке ставлення окупаційної влади до місцевого люду не викликало захоплення в тамтешньої влади й пересічних

громадян. У колишніх прифронтових землях Волинської губернії було встановлено жорстку дисципліну, проведено інвентаризацію майна в установах і панських маєтках. У кожному повітовому місті розмістився невеликий німецький відділ [10, с. 80].

У розпорядженні німецького командування опинилися значні запаси тилових частин російської армії, розташовані на території Волині та Поділля. Величезні військові склади Південно-Західного й Румунського фронтів з колосальними запасами харчів, амуніції, військового приладдя перейшли до рук німецьких та австро-угорських генералів і почали негайно вивозитися за межі УНР [21, с. 40].

5 березня, ще перебуваючи на Волині, Мала Рада ухвалила закон про покарання всіх учасників війни і повстання проти Української держави. Цим документом передбачалися відмова у праві на громадянство УНР та висилка за межі держави для осіб, які виступали проти УНР після проголошення IV Універсалу [23, арк. 11-зв]. Цього ж дня міністерствами військових справ, юстиції і внутрішніх справ було затверджено «Інструкцію військовим революційним судам», за якою право на створення таких судів для розгляду справ про вбивства, підпали, пограбування, розбійні напади, злочини, скоєні цивільними і військовими особами, надавалося губернським комендантам [24].

Намагаючись контролювати ситуацію в державі, Рада Народних Міністрів УНР розсилала повітовим комісарам вказівки економічного та організаційного характеру. Так, 6 квітня 1918 р. міністр земельного управління М. Ковалевський надіслав Волинському губернському та повітовим земельним комітетам вказівки щодо біженців з прифронтових повітів: «Приймаючи до уваги, що біженці повітів Волині та інших губерній, які були зайняті австро-німецькими військами не можуть зараз повернутися на свої місця, Міністерство земельних справ предписує вжити всіх заходів до того, щоб біженці могли тимчасово залишатися в теперішніх умовах і аби їм, з огляду на їх скрутне становище, було дано землі на посів біжучої весни, а також насіння і взагалі дати їм можливу допомогу» [25, арк. 122].

В січні-квітні 1918 р. було проведено опис майна та поставлено на облік більше 20 нетрудових господарства в Шумській, Борецькій, Вишегородській, Зарудненській, Ямпільській, Білокриницькій, Дедеркальській волостях Кременецького повіту [26].

Ще однією проблемою для волинської місцевої влади стало повернення німців-колоністів, які залишили свої маєтки під час Першої світової війни. Щоб хоч якимось чином стабілізувати ситуацію, яку створювало їхнє повернення, міністерство земельного управління направило на Волинь циркуляр, в якому зазначало: «Крім того, тепер, повертаючись німці-колоністи на свої місця, звідки їх російський уряд вислав і тим самим біженці, які сиділи на своїх землях поставлені в неможливе становище. Необхідно забезпечити і цих біженців необхідною кількістю землі» [27, арк. 122].

Поступово на місцях почало наростати незадоволення німецькою військовою адміністрацією. В обіжнику від 8 квітня він заявляв, що до нього «доходять відомості, що між німецькою військовою та місцевою цивільною владою виникають непорозуміння, а також видаються в деяких місцях німецькою владою розпорядження, знемагаючи до переростання вільного поступу в міських та інших поселеннях» [28, арк. 51].

На тлі зростаючих протиріч з німецькою владою українські урядовці продовжували робити вигляд, що німці не порушують своїх союзницьких зобов'язань. Так, міністерство внутрішніх справ рекомендувало міським, повітовим і волосним управам надати усім інституціям самоврядування національно-демократичного вигляду. Для цього, як зазначалося в розпорядженні від 13 березня 1918 р., «вивіски на всіх народних управах, лікарнях, школах, майстернях, школах, підвозних пунктах, назвища вулиць по містах і ін. повинні бути негайно написані мовою державною українською, на народних установах в дні національних свят повинні вивішуватися національні українські прапори. Російський державний герб, як на установах, так і на печатях повинен бути знищений і замість нього в належних випадках повинен бути український державний герб» [29, арк. 21].

Окрім того, пропонувалося мовою діловодства у всіх державних і громадських установах визначити українську. Волинський губернський староста Д. Андро направив повітовим старостам обіжник, де наголошував, що «позаяк українська мова є державною, пропоную все діловодство, справоздання і листування вести по можливості українською мовою» [28, арк. 81].

Ще більш нелогічними були рішення військового міністерства. Так, військовий міністр О. Жуковський започаткував зміну командирів і воєначальників, затіяв передислокацію українського війська, розформував іррегулярні військові формування (наприклад – Вільне козацтво), погодився на розформування українських дивізій, утворених з колишніх військовополонених.

Останній захід мав прямий стосунок до західних повітів Волинської губернії. Така доля спіткала 1-шу Українську Синьожупанну дивізію, сформовану з українських військовополонених німецьких таборів Раштадт, Венцлер і Зальцведель. Дивізія остаточно сформувалася в м. Ковель у складі чотирьох піхотних і одного гарматного полків (загальною чисельністю 6 тис. козаків та 300 старшин) і була роззброєна німецькими солдатами проти ночі 27 квітня. Аналогічна доля спіткала 2-гу Українську Синьожупанну дивізію, сформовану в с. Голоби Ковельського повіту Волинської губернії. Напередодні відсторонення УЦР від влади вона була розпушена.

Не зважаючи на посилення тертя між українською цивільною та німецькою військовою владами місцеві чиновники до останнього дня існування УНР переконували населення, що відносини УЦР та німецького уряду ділові й дружні. Так, 27 квітня 1918 р. Луцький повітовий комендант Синицький звертався до громадян міста: «На підставі дійшовших до мене відомостей, що по місту Луцьку ходить уперто чутки ніби то німецькі власті на цих днях мають намір заарештувати представників Української Народної Республіки і в першу чергу військових.

Повіщаю, що така чутка нічим не підкреслена позаяк того, що Український і Німецький уряди працюють в повній

згоді і цю чутку розповсюджують ті люди, котрі вороже ставляться до Української Народної Республіки; отож зауважую, що всі ті, котрі будуть розповсюджувати такі чутки, будуть негайно заарештовуватися і притягатися до Воєнно-Револьюційного суду, як державні зрадники» [30, арк. 9].

Розбіжності наростали дуже швидко. Після того, як УЦР відмовилася підтримати заяву німецького командування з вимогою про запровадження на території України військово-польових судів, відновлення приватної власності на землю, відміни заборон на самовільний вивіз з України продовольчих товарів і сировини, заборони на формування національного війська, німецький імператор Вільгельм II погодив рішення генерал-фельдмаршал Г. фон Ейхгорна на зміну влади в Україні.

Таким чином, можемо констатувати, що у 1918 р. Волинський край був широко залучений до військово-політичних подій, які відбувалися в УНР. Тут відбувалася українсько-більшовицька військова боротьба, впродовж місяця тут працювали державні інституції, приймалися важливі законодавчі акти, які репрезентували Українську державу як незалежну і самостійну. У той же час відсутність чіткої державницької стратегії та боездатного національного війська, політична строкатість, безвладдя (багатовладдя) на місцях не сприяли поступальному розвитку української державності.

Щодо Волинської губернії, то тут у досліджуваний період відбувалося протистояння різних політичних сил, гостро відчувалося зволікання у вирішенні питання з біженцями-переселенцями, було присутнє жорстке адміністрування німецької військової влади, яка намагалася перейняти на себе управлінські функції українських місцевих органів, зростало невдоволення селян українською і німецькою владами.

1. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада : навч. посіб. / В. Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с., *Кичий І. В.* Борьба за власть Советов на Правобережной Украине / И. В. Кичий. – Львов: Вища школа, 1986. – 152 с., *Голубко В.* Армія Української Народної

Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / *В. Голубко*. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с., *Зінкевич Р.Д.* Політична конфронтація та збройна боротьба в арміях Південно-Західного та Румунського фронтів після приходу більшовиків до влади (кінець 1917 – початок 1919 рр.) / *Р.Д. Зінкевич* // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 634. Держава та армія. – С. 36–42, *Солдатенко В. Ф.* Українська революція. Історичний нарис: моногр. / *В. Ф. Солдатенко*. – К.: Либідь, 1999. – 976 с., *Савченко В. А.* Дванадцять війн за Україну / *В. А. Савченко*. – Х.: Фолио, 2005. – 415 с.

2. *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр.: в 4 т. / *П. Христюк*. – Відень, 1921. – 204 с.

3. *Рубльов О. С.* Кудря Данило Євменович / *О. С. Рубльов* // Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол. *В.А. Смолій та ін.* – К.: Наукова думка, 2003–2013. – Т. 5. – 2008. – С. 445.

4. *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) [Електронний ресурс] / *Я. Тинченко*. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/Tinchenko-1UBV.htm>.

5. *Литвин С.* Симон Петлюра. 1917–1926 / *С. Литвин*. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 436 с.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО України), ф. 1076, оп. 1, спр. 12.

7. *Кривизюк Л.П.* Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія» / *Л.П. Кривизюк*. – Львів, 2001. – 20 с.

8. *Дем'янюк О. Й.* «Волинський» період у діяльності державних інституцій Української Народної Республіки / *О. Й. Дем'янюк* // Історичні студії Волинського національного університету ім. Л. Українки. – 2009. – Вип. 1. – С. 62–68.

9. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 9.

10. Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с.

11. *Дещинський Л. Є.* Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність / *Л. Є. Дещинський* // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2000. – № 408. Держава та армія. – С. 2–11.

12. *Литвин С.* Звільнення України від російсько-більшовицьких військ навесні 1918 року (до 90-річчя події) [Електронний ресурс] / С. Литвин // *Воєнна історія*. – 2008. – № 3 – Режим доступу до журн.: <http://www.warhistory.ukrlife.org>.

13. *Христич Яким.* Українська революція в Чорноморській військовій флотії (Спогад учасника) / Яким Христич // *Військово-історичний альманах*. – 2003. – Ч. 2. – С. 136–160.

14. *Петрів В.* Спогади з часів української революції (1917–1921) [Електронний ресурс] / В. Петрів. – Львів: Видавничий кооператив «Червона калина», 1927. – Режим доступу до книги: http://www.geocities.com/unrarmy/petriv_index.htm.

15. ЦДАВО України, ф. 3690, оп. 1, спр. 17.

16. *Литвин С.* Військо Центральної Ради: злочинна недбалість чи поріг можливого? [Електронний ресурс] / С. Литвин // *Воєнна історія*. – 2007. – № 1–3. – Режим доступу до журн. : <http://www.warhistory.ukrlife.org>.

17. *Яневський Д. Б.* Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Д. Б. Яневський. – Х. : Фоліо, 2010. – 315 с.

18. *Савченко В. А.* Дванадцять війн за Україну / В. А. Савченко. – Х. : Фоліо, 2005. – 415 с.

19. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада: Навч. посіб. / В. Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.

20. *Оксенюк Р. Н.* Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. Н. Оксенюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1970. – 276 с.

21. *Удовиченко О. І.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. І. Удовиченко. – К. : Вид-во «Україна», 1995. – 206 с.

22. *Яцечко Т.* До історії Кременеччини періоду Першої світової війни / Т. Яцечко, С. Яцечко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. зб.: Вип. 21: М-ли ХХІ Волинської обл. наук.-практ. істор.-краєзн.* – Луцьк: МП «Пульс», 2006. – С. 236–238.

23. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 10.

24. Вісник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 15 березня.

25. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. 241, оп. 1, спр. 1.

26. Держархів Тернопільської обл., ф. 241, оп. 1, спр. 30–67.
27. Держархів Тернопільської обл., ф. 241, оп. 1, спр. 1.
28. Держаний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1541.
29. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1736.
30. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1725.

Надійшла до редколегії 27.08.2017 р.

Рецензент: *А.І. Харук*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Demianiuk Alex
**MILITARY AND POLITICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF
THE VOLYN REGION'S GOVERNMENT IN THE ERA OF UKRAINIAN
PEOPLE'S REPUBLIC**

Volyn province, the territory of which before the Ukrainian revolution was front-line, had own peculiarities of its development. First of all, it concerns military-political aspects. In 1918, when the struggle for the preservation of Ukrainian statehood intensified, the Volyn region became a place of stay for the state institutions of the Ukrainian People's Republic, a place of struggle with the army and the ideology of the Bolshevik Russia and a place of Ukrainian military formations creation. This article is devoted, first of all, to these aspects.

Keywords: Ukrainian Revolution, Volyn region, Ukrainian Central Council, Bolshevik aggression, Brest's parley.

ЗМІНИ У СИСТЕМІ ВИЩОГО УПРАВЛІННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ДИРЕКТОРІЇ УНР ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1919 р.

У статті проаналізовано реформування вищого військового управління у Збройних Силах УНР (без урахування Української Галицької Армії) влітку-восени 1919 р. Вище військове управління Наддніпрянської армії УНР в цей період зазнало часткових змін, а не повної перебудови. Багато розробок зимово-весняного періоду виявились успішними. Нові підходи дозволили покращити функціональність Збройних Сил. Важливе значення мало посилення контролю держави за військовими формуваннями завдяки впровадженню «Державного Інспекторату». Відповідало потребам часу й чітке визначення меж компетенції «Військової Ради». Новації у військовій системі Українського Війська частково засвідчили вплив досвіду Російської імперської армії. Певну подібність виявлено і з важливими структурами військово-політичного контролю в Радянській Росії. Новації сприяли подальшому посиленню впливів Головного Отамана С.Петлюри на Збройні Сили та політичний провід УНР.

Ключові слова: Вище військове управління, Директорія Української Народної Республіки, Збройні Сили, Наддніпрянська армія, Військовий міністр, Військова Рада, Державний Інспекторат.

Упродовж 1917-1921 рр. на теренах Наддніпрянської України існували різні українські державні утворення, серед яких вагоме місце посіла Директорія УНР. За часів її функціонування військові дії на українських землях велися безперервно. При цьому, різноманітним українським військовим формуванням доводилося вести нерівну боротьбу як із загарбниками, так і з внутрішніми противниками, що дотримувалися інших суспільно-політичних концепцій державотворення. За таких умов політичний та військовий провід Директорії мусив приділити належну увагу військовому питанню, що не завжди мало позитивні результати в силу багатьох причин. При цьому Українське військо впродовж 1919 р. поступово набувало ознак дієвої потуги,

Задунайський Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри світової історії нового і новітнього часу, Український католицький університет, м. Львів.

© Задунайський В. В., 2017

на чолі з відповідними органами вищого військового керівництва, яке зазнавало відповідних трансформацій.

Наголошу, що за часів Директорії виявлялися досить відмінні підходи щодо пріоритетів військового будівництва, які залежали як від настроїв суспільства та політичних доктрин провідних партійних угруповань, так і від зовнішніх загроз. Такі обставини обумовили уривчастість і певну мінливість пріоритетів розвитку Наддніпрянської Армії УНР, які за несприятливої ситуації на фронтах втрачали свій сенс.

Попри зазначене, вже влітку 1919 р. військово-будівництво вийшло на досить прийнятний рівень (з урахуванням тогочасної військово-політичної ситуації та відповідних можливостей державної системи). Все це виявилось й у розвитку військового управління вищого рівня. При цьому, його напрямки і пріоритети залежали як від наявного українського досвіду революційної доби і військової спадщини колишньої Російської імперії, так і від нових реалій збройної та політичної боротьби.

За таких обставин видається вповні доречним здійснити аналіз розвитку структур вищого військового управління Наддніпрянської армії УНР влітку-восени 1919 р., виявивши як нові підходи, так і запозичення. Завдяки цьому ми матимемо підстави простежити тенденції будівництва системи вищого військового управління впродовж важливого періоду Української революції.

Таким чином, комплексний аналіз системи вищого військового управління в Збройних Силах Директорії УНР влітку-восени 1919 р. допоможе адекватному розумінню пріоритетів революційних зрушень на території Наддніпрянської України. Все це робить дослідження зазначеної проблематики достатньо актуальним і має викликати зацікавлення науковців.

Треба підкреслити, що важливі аспекти історії українських військових формувань упродовж 1917-1921 рр. намагалися аналізувати безпосередні учасники тих подій, що знаходилися поза межами СРСР [1; 2; 3; 4]. Окреме місце

серед наукових досліджень, присвячених історії Українського Війська, зайняла однойменна колективна праця українських науковців, що мала узагальнювальний характер [5]. Певну увагу в ній присвячено й огляду основних етапів становлення Наддніпрянській армії (у тому числі й за часів Директорії), але без детального аналізу багатьох аспектів військового будівництва тих часів.

У роки перебування українських земель у складі СРСР питання становлення Збройних Сил УНР українськими радянськими істориками висвітлювалося досить упереджено в силу відповідних партійних настанов та ідеологічної заангажованості [6; 7; 8].

Треба наголосити на тому, що в сучасній вітчизняній історіографії вивчення історії Українського Війська за революційної доби стає дедалі актуальнішим, свідченням чого є низка комплексних досліджень різних аспектів військового будівництва [9; 10; 11; 12; 13; 14]. Проте поза увагою вчених залишилися важливі моменти становлення і трансформації системи вищого військового управління Збройних Сил УНР за часів Директорії.

Автор пропонованої статті теж аналізував важливі сторони українського військового будівництва за часів Директорії УНР [15; 16; 17; 18]. Попри це, саме ретельного дослідження системи військового управління в Наддніпрянській армії УНР влітку-восени 1919 р. досі не здійснив.

Варто зазначити, що й представники зарубіжної історіографії теж не займалися комплексним аналізом системи вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР, хоча й приділили увагу історії українського військового будівництва революційної доби [19; 20; 21].

На підставі зазначеного можна припустити, що в історіографії все ще не було здійснено комплексного аналізу змін вищого військового управління в Наддніпрянській армії влітку-восени 1919 р., що й обумовило актуальність представленої розробки. Її метою є комплексний огляд новацій у системі вищого військового управління Збройних Сил

Директорії УНР влітку-восени 1919 р. Зазначена мета обумовила виділення наступних дослідницьких завдань:

- виявити зміни у структурі вищого військового управління;
- проаналізувати повноваження та коло обов'язків нових структур;
- засвідчити наявність впливів як революційної доби, так і попередньої імперської спадщини;
- знайти аналогії у тогочасних військових системах і виявити спільні та відмінні риси.

Джерельну основу пропонованої статті становлять, переважно, матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України).

Наявні джерела, науково-дослідницькі компетенції й досвід автора стали передумовою відповідного аналізу зазначеної проблематики.

На початку пропонованого огляду вищого військового управління в Збройних Силах УНР за часів Директорії треба наголосити на тому, що в цій статті буде проаналізовано відповідні структури без урахування особливостей Української Галицької Армії, яка мала окремих військовий досвід, самобутню військову систему та дещо відмінні пріоритети розвитку.

Хочу наголосити, що становлення військової системи у Наддніпрянській Україні за часів Директорії УНР відбувалося у вкрай важкій військово-політичній ситуації. Від початків утворення Директорії і розгортання повстання проти Гетьмана П.П.Скоропадського (14-15 листопада 1918 р.) це державне формування постійно перебувало у стані війни до кінця свого існування [17, с. 154-155]. Зрозуміло, що за таких обставин Наддніпрянська армія мусила одночасно тримати кілька фронтів проти різних противників (найпотужнішим серед них стала Червона Армія Радянської Росії, яка й здобула остаточну перемогу на початку 1920-х років на більшій частині постімперського простору).

До того ж, все це відбувалося в умовах гострої соціально-економічної й політичної кризи, що сприяло поширенню різноманітних повстанських утворень, які суттєво впливали на політичну ситуацію в країні.

З огляду на зазначене, Директорія УНР на початку лютого 1919 р. втратила Київ, а впродовж весни ворожі війська захопили більшість українських земель [3]. Інакше кажучи, до літа українські війська зазнали поразок на всіх фронтах і лише завдяки сприятливим змінам військово-стратегічної ситуації утримали незначну частину українських теренів під своїм контролем.

Зазначені реалії не тільки суттєво ускладнили військове будівництво, але й стали своєрідним викликом для українського політичного та військового проводу, який мав протиставити цьому адекватну військову доктрину розвитку Збройних Сил і власну дієздатність. Внаслідок цього та за умов тимчасового покращення військово-стратегічної ситуації Наддніпрянська армія та Українська Галицька армія влітку (спочатку окремо, а з другої половини липня 1919 р. разом) намагались змінити ситуацію на фронтах. Частково це вдалося впродовж серпня 1919 р., коли було здійснено широкомасштабний наступ на Київ-Одесу [2]. В силу об'єктивних і суб'єктивних факторів восени українські війська зазнали поразки, унаслідок чого в листопаді 1919 р. було ліквідовано єдність Наддніпрянської армії та Української Галицької армії. За таких обставин на початку грудня 1919 р. тимчасово призупинилося повноцінне функціонування УНР [17, с. 155].

Отже, влітку-восени 1919 р. мали місце доволі складні військово-політичні обставини, на тлі яких відбувся розвиток системи вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР. Він не тільки був наслідком зазначених реалій, але й впливав на їх перебіг, як і інші зміни засад функціонування Українського Війська.

Відразу хочу підкреслити, що влітку-восени 1919 р. значною мірою вдосконалювалися структури і підходи, що були запроваджені у попередній період існування Наддніпрянської армії УНР. Відповідні новації, особливо впродовж

зимового періоду 1919 р., виявилися досить функціональними [18, с. 182 – 185]. Саме тому нових структур і якісних реорганізацій у системі вищого військового управління було мало.

Серед слušних заходів, які мали б посилити не тільки контроль держави над Збройними Силами, але й співпрацю між ними, відзначу розробку в червні 1919 р. положення про Військову Раду [26, с. 71]. Ця установа безпосередньо підлягала Директорії УНР і складалася з представників військового командування та цивільних осіб, що перебували на впливових державних посадах, і несла відповідальність за військове законодавство та вирішення питань щодо стану військ, фінансово-господарче забезпечення, розвиток військової освіти тощо. Такий підхід видається вповні логічним з огляду на військово-політичну ситуацію тих часів і свідчить про розуміння проводом УНР потреб часу.

Слід звернути увагу на те, що під час творення згаданої установи було використано як власний досвід, так і деякі імперські взірці минулого часу (мається на увазі Російська імперія). Так, в колишній Російській армії діяла «Військова Рада», яка складалася з 7 комітетів/комісій, що мали досить важливе військово-господарське, військово-освітнє та організаційне значення, що значною мірою відповідали функціям згаданої української установи [22].

Поряд із цим треба згадати й про дещо відмінний досвід тогочасної Радянської Росії, в якій більшовики надали подібному органу визначальної ролі у керівництві Збройними Силами. Маю на увазі створення різнорівневих Революційних Військових Рад (РВР) на чолі з РВР Республіки під проводом Л.Троцького [23, с. 26]. Такі органи не тільки здійснювали керівництво на загальному рівні, але й створювалися на рівні фронтів, армій і окремих угруповань. Так, в 1919 р. до складу РВР Першої Кінної армії входили С.Будьонний (був одночасно і командувачем), К.Ворошилов та Ю.Щаденко.

Отже, створення та подальше вдосконалення Військової Ради Наддніпрянської армії Директорії УНР не тільки

було пов'язане з військовою спадщиною колишньої Російської армії, але й відповідало тогочасним реаліям військового будівництва на постімперському просторі.

Ведучи мову про нові структури вищого військового управління в УНР, треба згадати й одну з них, що мала безпосередній вплив не тільки на Наддніпрянську армію, але й на Галицьку армію. Йдеться про Штаб Головного Отамана С.Петлюри, який було створено після формального об'єднання згаданих армій. Цю установу очолив наддніпрянський генерал М.Юнаков, а його першим заступником став галицький генерал В.Курманович [4, с. 16]. Таке рішення мало забезпечити координування військових дій обох армій за належного порозуміння між їх проводом. В усіх інших аспектах згадані армії діяли згідно з розпорядженнями власних штабів та свого політичного проводу.

Упродовж всієї збройної боротьби українським формуванням бракувало необхідної чіткості структурного управління, що періодично намагались виправити. Так, наприкінці серпня – у вересні 1919 р. була здійснена досить слушна реорганізація двох міністерств. 29 серпня на підставі постанови уряду (наказ Військового Міністра з'явився 16 вересня) було скасоване Морське міністерство, яке на правах Головного Управління Морського Військового Флоту увійшло до складу Військового міністерства [25, с. 36; 26, с. 52].

Згадане рішення було цілком логічним з огляду на реалії військово-політичної ситуації та наявні кадри і ресурси. Наголошу, що восени 1919 р. після тривалих розрахунків почалося скорочення штатів вищого військового управління. Зокрема, Головне Інженерне управління (мало за штатом 350 працівників, у тому числі й 100 офіцерів) було скорочене на половину [24, с. 11]. Цей факт є підтвердженням спроб змінити ситуацію у Наддніпрянській армії на краще щодо співвідношення офіцерів у тилових установах і стройових частинах. Мається на увазі збільшення кількості стройових офіцерів, які безпосередньо керують підрозділами і частинами під час бойових зіткнень із противником.

Окремо треба звернути увагу на розвиток системи Держаного Інспекторату, який мав забезпечити зростання контролю держави за військовими структурами. В силу різних підходів та боротьби за «честь мундиру» між військовими установами та згаданим Інспекторатом виникали непорозуміння. Так, у доповіді Військового Міністра 3 серпня 1919 р. йшлося про втручання згаданої інстанції в роботу військових фахівців [26, с. 13]. Такий стан речей вимагав чіткішого визначення функцій кожної установи, що і було здійснено восени 1919 р.

Так, 26 вересня було затверджено систему повноважень Держаного Інспекторату, який був своєрідним представництвом Директорії УНР у Збройних Силах [28, с. 234]. Його головним гаслом було забезпечення розвитку Українського Війська на шляху захисту демократичних і республіканських цінностей. Інспектори не мали втручатися в оперативне військове керівництво, але за умови загрози інтересам держави могли тимчасово усувати з посади і навіть заарештовувати командирів. При цьому, інспектори призначалися до усіх окремих частин рішенням Кабінету Міністрів (інспекторів до корпусів і груп військ додатково затверджувала Директорія) [28, с. 234].

Наведена інформація свідчить про логічне намагання українського політичного проводу посилити контроль за військовими формуваннями з огляду на зростання рівня їх деморалізації в умовах загострення внутрішнього протистояння й соціально-економічної кризи та потужної навали зовнішніх ворогів. Відзначу й те, що подібна практика мала місце й у ворожих формуваннях.

Так, у Червоній Армії більшовицький провід вдало запровадив інститут «комісарів», який набув значного поширення в 1918-1920 рр. Тоді діяли «Всеросійське бюро військових комісарів» та «Політвідділ РВР Республіки», які згодом об'єдналися в єдину структуру політичного контролю і керівництва в Червоній армії [23, с. 37]. Досвід бойової діяльності Червоної Армії впродовж 1918 – 1920-х років засвідчив, що запровадження згаданого інституту суттєво посприяло покращенню військової дисципліни та боєздатності цього військового утворення.

Підсумовуючи цей огляд, хочу наголосити на тому, що зміни у складі Директорії (вихід з її складу В.Винниченка та позбавлення голосу Є.Петрушевича) сприяли зростанню впливу С.Петлюри як на уряд, так і на Збройні Сили. У свою чергу, в умовах важкої збройної боротьби влітку-восени 1919 р. продовжувався ріст ваги Наддніпрянської армії в УНР, яку очолював той самий С.Петлюра. Інакше кажучи, події згаданого періоду засвідчили подальше зростання пріоритетності позиції цього діяча в тогочасному українському революційному проводі, що виявилось й у військовому будівництві.

Наприкінці пропонованого огляду змін вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР влітку-восени 1919 р. варто наголосити на такому:

1. За сприятливих військово-стратегічних обставин військової та політичної провід намагався здійснити спроби подальшого вдосконалення основ вищого військового управління;

2. Мало місце, здебільшого, вдосконалення та доповнення системи, побудованої впродовж попередньої доби військового будівництва за часів Директорії УНР;

3. З огляду на загострення внутрішнього протистояння та посилення зовнішніх загроз провід Директорії намагався посилити контроль за військовими формуваннями через запровадження та вдосконалення як системи Державних Інспекторів, так і Військової Ради;

4. Зміст повноважень і місце у системі військового керівництва Військової Ради значною мірою засвідчили використання досвіду колишньої армії Російської імперії;

5. Okремо наголосу на частковій подібності функцій Військової Ради та Державного Інспекторату тогочасним аналогам в Радянській Росії (РВР та інститут «комісарів»), що відповідало тогочасним реаліям військово-політичної ситуації на постімперському просторі;

6. Видається слушним і скорочення структур і їх штатів в умовах браку офіцерських кадрів;

7. Проаналізовані зміни мали покращити дієздатність Збройних Сил та контроль за їх станом з боку політичного

проводу Директорії УНР на чолі з С.Петлюрою, який завдяки цьому додатково посилював свій вплив у державі.

Таким чином, влітку – восени 1919 р. у Збройних Силах Директорії УНР (без урахування УГА) відбувалось подальше вдосконалення окремих ланок вищого військового управління, що мало характер як певної трансформації попередніх українських напрацювань, так і використання досвіду колишньої Російської імперської армії. Виявлено й певну подібність важливих інститутів військово-політичного контролю з аналогами в Радянській Росії, що було даниною часу. Проаналізовані зміни не вичерпували потреб тогочасного військового життя, але видаються логічними й такими, що мали покращити боєздатність Українського Війська.

Пропоноване дослідження стосується лише окремого аспекту військового будівництва в українських державних утвореннях 1917 – 1921 рр., а тому покликане лише стимулювати подальшу розробку дотичної проблематики в історіографії.

1. *Безручко М.* Січові Стрільці в боротьбі за державність. – Каліш, 1932. – 82 с.

2. *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році / М.Капустянський. – К.: Темпора, 2004. – С. 19-286.

3. Удовиченко О. Україна у війні за державність 1917-1921 / О.Удовиченко. – Вінніпег, 1954. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1002111>

4. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність / Л.Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1958. – 318 с.

5. Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Зав.ред. Д.С.Каршин. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.

6. *Голуб П.А.* Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за Власть Советов (март 1917 – февраль 1918 года) / А.П.Голуб. – К., 1958. – 256 с.

7. *Лихолат А.В.* Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні / А.В.Лихолат. – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.

8. *Супруненко Н.* Очерк истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / 1918-1920. // Н.Супруненко. – К.: Наука, 1966. – 420 с.

9. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288с.

10. *Литвин М.* Збройні Сили України I пол. XX ст. Генерали і адмірали / М. Литвин, Ю. Науменко; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів; Харків: «Сага», 2007. – 244 с.

11. *Солдатенко В.* Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Солдатенко, Б. Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – 213 с.

12. *Ткачук П.П.* Сухопутні війська України доби революції 1917– 1921 рр. / П.П.Ткачук. Монографія; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львівський інститут Сухопутних військ НУ «ЛП» – Львів, 2009. – 312 с.

13. *Хома І.* Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917-1919 рр. / І.Хома. – К.: Наш час, 2011. – 104 с.

14. *Якимович Б.* Збройні сили України: нарис історії / Б.Якимович – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, "Просвіта", 1996. – 360 с.

15. *Задунайський В.* Ранги та посади Наддніпрянської Армії / В.Задунайський // Київська старовина. – 1994. – №4. – С. 104-110.

16. *Задунайський В.* Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917-1919 рр.) / В.Задунайський // Схід. – 2001. – № 3. – С. 60 - 62.

17. *Задунайський В.* Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. / В.Задунайський. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.

18. *Задунайський В.* Структура вищого управління військ Української Народної Республіки за часів Центральної Ради (квітень 1918 р.) і Директорії (лютий 1919 р.): спільне і відмінне / В.Задунайський // Військово-науковий вісник. – Випуск 27. – Львів: НАСВ, 2017. – С. 176 – 189.

19. *Karpus Z.* Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku / Z.Karpus. – Toruń: Wydawnictwo UMK, 1994. – 230 s.

20. *Krotofil M.* Ukraińska Armia Halicka. – Toruń: Wydwo Adam Marszałek, 2002. – 205 s.

21. *Skrukwa G.* Formacje wojskowe Ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914-1921 / G.Skrukwa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. – 717 s.

22. Военный Совет. [Електронний ресурс]. Доступно: http://ria1914.info/index.php?title=Военный_совет

23. *Рымшан М.Б.* Революционный военный совет СССР за 10 лет / М.Б.Рымшан, К.Алексинский, Б. Карнеев. – Москва-Ленинград: Госиздат военной литературы, 1928. – 87 с.

24. ЦДАВО України. Ф. 1075, оп. 1, спр. 36

25. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 1, спр. 71.

26. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 2, спр. 5.

27. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 2, спр. 52.

28. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 4, спр. 1.

Надійшла до редколегії 27.08.2017 р.

Рецензент: *П.П. Ткачук*, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України, начальник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Zadunaiskyi Vadim

**CHANGES IN THE SYSTEM OF HIGHER MANAGEMENT
DIRECTORATE OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN SUMMER-
AUTUMN OF 1919**

This article analyzes the reform of the higher military management in Ukrainian People's Republic Armed Forces (without taking into account Ukrainian Galician Army) in summer and autumn of 1919. The higher military command of the Dnieper Army of the UPR during this period undergone partial changes but not a complete reorganization. Many reforms in winter and spring period proved to be successful. New approaches have allowed to improve the functionality of the Armed Forces. It was important to strengthen state control over military formations by introducing the State Inspection. The mandate of the Military Council was clearly defined. Such approaches correspond to the needs of time. Innovations in the military system of the Ukrainian Army have partly revealed the influence of the experience of the Russian imperial army. A certain similarity is found also with the important structures of military-political control in Soviet Russia. Novations strengthened the influence of the Chief Ataman S. Petliura on the Armed Forces and the political leadership of the UPR.

Key words: Higher military administration, Directorate of the Ukrainian People's Republic, Armed Forces, Dnieper Army, Military Minister, Military Council, State Inspectorate.

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1918 – 1921 років НА ОБҐРУНТУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ МЕСІАНСЬКОЇ ВІЗІЇ ГАЛИЦЬКОГО УКРАЇНСТВА

Розкривається значущість галицьких революційних змагань та їх впливу на обґрунтування месіанської візії міжвоєнного часу. Встановлено, що напередодні вищезазначених подій політичне становище галицьких українців значно погіршилося внаслідок протидії польського політикуму, що у подальшому призвело до активізації міжетнічної ворожнечі. Аналізується роль австрійського чинника у державотворчих процесах галицьких українців. З'ясовано, що революційні події справили позитивний вплив на оформлення месіанської сентенції міжвоєнного часу. Констатується, що найзначнішими подіями стали українсько-польська війна 1918-1919 рр. (хоча галичани й зазнали поразки через об'єктивні причини, ця війна стала каталізатором активізації визвольної боротьби в роки інкорпорації краю Другою Річчю Посполитою) та воз'єднання українських земель 1919 р., яке довершило модерну галицьку візію «українського П'ємонту» та стало одним зі свідчень реальності існування об'єднаної української держави. Констатується, що революційні події значно вплинули на подальший розвиток месіанської сентенції та зумовили трансформацію Галичини у центр збереження українськості та національної ідеї.

Ключові слова: революція, чин, політикум, патент, ЗУНР, війна, акт, визвольна боротьба, месіанська візія.

Постановка проблеми та її актуальність. «Хто такі українці і чого вони хочуть» – так свого часу відомий український історик та державний політичний діяч М.Грушевський сформулював назву своєї праці. Назва ця має свій глибокий історичний зміст, який яскраво характеризує історію Східної Галичини.

Історія «українського П'ємонту» є однією з найважливіших сторінок національної історії, адже саме вона репрезентувала український народ як повноцінну модерну націю з власною політичною платформою; окремою складовою цієї платформи була месіанська візія, яка аргументовано

Лисенко Віталій Сергійович, аспірант, ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет», м. Кривий Ріг.

© Лисенко В. С., 2017

доводила необхідність возз'єднання українського народу на основі єдиного політичного ядра.

У переддень завершення Першої світової війни та в період революційних змагань постала реальна можливість втілення цієї сентенції у життя – однак внаслідок того, що Східна Галичина виявилася центром міжетнічної ворожнечі українського та польського народів, повноцінної її реалізації не відбулося. Та все ж вона мала вагомий успіх, адже 22 січня 1919 р. відбувся історичний момент – возз'єднання українських земель, що засвідчило втілення месіанської візії українських галичан. Хоча галицькі українці і не досягли кінцевої мети, себто створення Української держави, все ж, спираючись на досвід, здобутий в українсько-польській війні 1918-1919 рр. та користуючись фактом об'єднання народу, вони спромоглися у міжвоєнний час створити обґрунтовану месіанську концепцію. Глибоке осмислення вищезгаданих подій є актуальною не тільки у науковотеоретичному, а й у суспільно-політичному сенсі проблемою, що за сучасних реалій набуває надважливого значення з огляду на ті процеси, що відбуваються у нашій державі. В умовах агресії Російської Федерації на Сході України ключовим питанням для нас є вироблення месіанської сентенції, яка розкрила б значущість України на політичній карті світу та привернула б увагу всього міжнародного політикуму до вирішення збройного конфлікту. Однак для того, щоб виробити таку сентенцію, потрібно ґрунтовно дослідити її історичні витоки та події, що вплинули на її формування.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Варто наголосити, що проблема нашого дослідження знайшла своє відображення у працях значного кола науковців, які, висвітлюючи особливості революційних змагань галицьких українців, певним чином визначали їх вплив на месіанську візію міжвоєнного часу.

Першими працями, в яких розкривалася проблема нашого дослідження, стали наукові доробки емігрантських істориків. Серед них – К. Костів [2], І. Лисяк-Рудницький [6],

С. Ріпецький [10], Л. Цегельський [14], С. Шевчук [15]. У своїх дослідженнях ці науковці аналізували значення революційних подій для подальшої активізації національно-визвольного руху, оцінювали роль возз'єднання українських земель 1919 р. в процесі розвитку політичної платформи у міжвоєнний час. Серед вітчизняних дослідників частково це питання розглядав у своєму доробку М. Литвин. Досліджуючи причини поразки революційного чину, він констатує роль цієї політичної платформи як каталізатора активізації визвольної боротьби українців у Другій Речі Посполитій за об'єднання українських земель та творення незалежної держави – що, по суті, і було основою месіанської сентенції [4; 5]. З огляду на вищезазначене можна констатувати, що вивчення проблеми пропонованої статті є актуальним і потребує подальших розвідок, оскільки повноцінне дослідження цього питання на сьогодні відсутнє.

Мета і завдання дослідження. Метою пропонованої статті є дослідження впливу революційних подій у Східній Галичині 1918–1921 рр. на обґрунтування міжвоєнної месіанської візії галицького українства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок того, що революційні змагання в Галичині розпочалися на рік пізніше, аніж у підросійській Україні, тобто у листопаді 1918 р., коли 1 листопада було розпочато Листопадовий чин, а 13 листопада створено ЗУНР, галицькі українці мали значно радикальніші плани порівняно з політичною програмою Центральної Ради – не проголошення автономії, яку Галичина вже мала відповідно до патентів 1916 та 1918 рр., а проголошення власної незалежності. За твердженням І. Лисяка-Рудницького, цінність галицького зриву 1918-1919 рр. полягає передусім у тому, що Галичина – єдиний в новітній історії приклад українського правопорядку [...] не зважаючи на велику вбогість краю, що так відрізняється від східноукраїнської строкатості [6, с. 211-212]. Ще у 1917 р. Є. Левицький у своїй промові на засіданні австрійського Райхсрату говорив: “Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне

староукраїнське князівство Галицько-Володимирське, яке довгий час було складовою частиною великої київської держави. Теперішня Східна Галичина творить в цілому неподільну спадщину української нації й тому може вона в цілості залежить при Австрії, або так само в цілісності бути влучена в Українську Народну Республіку, що відповідала би найвищому ідеалові української нації" [7, с. 23]. Однак ця позиція суперечила австрійському баченню майбутнього Галичини; у патенті цесаря Франца-Йозефа I від 1916 р. зазначалося: «рівнобіжно з розвитком прав також краєви Галичини надати право самостійного урядовання у своїх краєвих справах аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілісності держави і її хосенністю, та дати цим населенню Галичини запоруку його національного й економічного розвитку» [3, с. 24]. Тобто Галичині було надано автономію – однак через відсутність її поділу на дві частини поляки отримали в краї повну політичну свободу, а українці, які домагалися утворення окремої провінції для себе з кінця XIX ст., залишилися без уваги. Це, в свою чергу, посилювало конфронтацію між етносами.

Такий крок австрійської влади пояснювався низкою обставин. По-перше, «польське питання» постало на порядку денному Німеччини та Австро-Угорщини з метою ослаблення російського царату, що і було зроблено відповідно до Акта від 5 листопада 1916 р. на території колишньої підросійської Польщі. Тоді було створено Регентське королівство Польща, яке стало, по суті, маріонетковою державою під протекцією Другого Райху. Автономію ж Галичини було проголошено, власне, для того, щоб продемонструвати піклування цесаря і про своїх польських підданих. З цього випливає формула «divide et impera», якою Франц-Йозеф I послуговувався, вирішуючи національне питання в імперії протягом усього часу свого правління: надання автономії одному етносу нівелювало права і свободи іншого. Це й спричинило активізацію протидії українського етносу, який почувався зрадженим. Цесарська влада ігнорувала національні проблеми підданих, користуючись ними

задля збереження цілісності імперії – і посилюючи цим міжетнічну конфронтацію; зокрема, українці вбачали основним ворогом свого політичного буття не владу, а поляків.

В. Фельдман, оцінюючи цю політику, характерну як для початку ХХ ст., так і для років Першої світової війни, зауважував, що «тактика тогочасного уряду полягала у відшукуванні довголітніх антагонізмів між слов'янськими народами. Для цього австрійська бюрократія з усією силою роздмухувала приспаний, але не згаслий остаточно, польсько-русинський антагонізм, що мав національні і суспільні причини й організовувала русинів проти польської ідеї незалежності» [13, с. 64].

Таким чином, боротьбу за українську автономію в Галичині, яка точилася з 70-х роках ХІХ ст. було практично знівельовано. Тому перед українською елітою постало завдання створення чіткого плану дій, необхідних для захисту від наступу польської еліти та активізації боротьби за власні національні права. Сприятливим для цього чинником постала революція 1917 р. у Російській імперії та прихід до влади Центральної Ради на чолі з галичанином М. Грушевським. Це, в свою чергу, стверджувало життєздатність сентенції «українського П'ємонту», оскільки саме представники галицької національної еліти, які обстоювали цю ідею, розпочали її втілення на теренах підросійської України.

По-друге, польський політикум постійно намагався репрезентувати українців австрійському урядові як зрадників, що у змові з російським царатом допомагали йому захопити край. Звичайно, частково це відповідало істині, адже під час окупації краю у 1914-1915 рр. москвофіли, дійсно, всіляко підтримували окупаційну владу. Однак хоча після повернення австрійського війська цю частину населення було репресовано або страчено, зазначений факт відчутно вплинув на ставлення влади до галицьких українців. У таких умовах перед елітою постало завдання продемонструвати лояльність українців до метрополії, а також довести однозначність свого бачення власного буття виключно в

межах Австро-Угорської імперії. Так, виступаючи у жовтні 1918 р. у австрійському Райхсраті Є. Петрушевич наголошував: «Вже сьогодні, рекламуємо найсвятіше для нас, як для кожного народу: право з'єднання всіх українців і прилучення всіх українських земель до Австро-Угорської монархії» [9, с. 143]. Ця заява цілком відповідала політичній обстановці в імперії, яка знаходилася на межі розпаду: на той момент вже стало очевидно, що війну країни Четвертого Союзу програли, а капітуляція була питанням часу; та все ж у словах політика відчувалася відданість імперії.

Спостерігаємо у словах Є. Петрушевича й репрезентацію української месіанської візії, яка передбачала возз'єднання українських земель; однак присутнє у них й інше сприйняття Галичини: у якості центру українського державотворення (Наддніпрянина розпочала цей процес раніше, тому ця політична прерогатива належала їй). Доказом цього є теза К. Левицького, який принципово відкидав інкорпорацію Галичини до майбутньої Польської держави, оскільки вважав, що метою галицьких українців є возз'єднання з Великою Україною; при цьому він констатував, що шлях українців веде не до Варшави, а до Києва [3, с. 25]. Такої ж позиції дотримувався і посол українців у Райхсраті С. Вітик, який говорив: «Українці вибрали шлях, який веде до з'єднаної України» [1, с. 123]. Такі заяви були вкрай необхідними, оскільки поляки, усвідомивши, що відбувається, почали аргументовано доводити міжнародній спільноті необхідність відродження Речі Посполитої у кордонах 1772 р. – тобто разом з Галичиною. М. Ганкевич з цього приводу писав: «У великій історичній хвилі, де валяться основи старого світу і на його руїнах зростає нове життя вільних самостійних народів, що самі рішають про свою долю і майбутність ... метою всіх українців є з'єднання всіх українських земель в одну державу, що метою наших національних змагань є соборна, вільна Українська держава... Суверенний український народ запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям і дасть їм державо-правну запоруку повного

розвитку» [7, с. 26]. Тобто національна галицька еліта ставила за мету здобуття соборності українських земель – що, по суті, було й кінцевою метою месіанської сентенції другої половини XIX ст. Вагомим чинником, який посприяв цьому процесу, став патент цісаря Карла I від 16.10.1918 р., в якому зазначалося, що «Австрія має за волею своїх народів статися союзною державою, в якій кожна національність (народ) має право утворити на терені осідку своєї людності свою власну Державну одиницю (Державу) ... ця нова перебудована Держава має забезпечувати кожній поодинокій Національній Державі її самостійність» [15, с. 16]. Отже, оприлюднення цісарського патенту стало останнім кроком до початку революційних змагань в Східній Галичині. С. Шевчук зауважував: «Постанови Маніфесту цісаря створювали для народів Австрії гарні перспективи для їхнього національного й культурного розвою в своїх власних державах [...]». Народи потворили внаслідок цього власні суверенні держави між ними також було населення Галицької Землі» [15, с. 15-16].

Розглядаючи революційні процеси в Галичині 1918 – 1921 рр., необхідно виокремити дві основні події, які помітним чином вплинули на обґрунтування галицької месіанської візії міжвоєнного часу. Першою з цих визначальних подій є українсько-польська війна 1918-1919 рр., катализатором якої став початок розпаду Австро-Угорщини. Цей процес спонукав українську еліту до термінового початку боротьби за власне політичне майбутнє, однак це суперечило намаганням поляків відродити Річ Посполиту у кордонах 1772 р. Саме через це і вибухнув конфлікт, в якому українці, на жаль, зазнали поразки; однак чи отримали у ньому перемогу поляки? З цього приводу М. Литвин зауважує: «Хоч і війну 1918-1919 рр. українці програли, а чи виграли її поляки? Небажання мільйонів галичан жити в лоні Польської держави підтвердив масовий національний рух у міжвоєнні роки» [5, с. 334]. З цією сентенцією можемо погодитися, адже внаслідок окупації Східної Галичини і без того напружені міжетнічні відносини українців

та поляків загострилися ще більше – що, у свою чергу, призвело до міжетнічного антагонізму, який тривав протягом усього існування Другої Речі Посполитої.

Повертаючись до українсько-польського міжетнічного конфлікту 1918 – 1919 рр., потрібно зазначити, що поразка українців була неминучою від самого початку – адже, поперше, проти 4,5 млн українського населення виступала сорокамільйонна відроджена Річ Посполита, що мала як військову перевагу, так і міжнародну підтримку. М. Омелянович-Павленко, безпосередній учасник тих подій, констатував: «1918 і 1919 роки показали, що мало викликати «революційний дух» – треба ще й знати, як його опанувати та звернути розбуджену енергію у творчий бік» [8, с. 11]. Тобто це стало наслідком того, що галицьке суспільство, на жаль, не було готове до революційних подій (і це не його вина, адже ситуація розгорталася не на користь галичан). Тому, хоча і було вже сформовано теоретичне підґрунтя, і був досвід військових дій, – єдиної консолідованої протидії все ж не вистачало. Та все ж головною причиною поразки у війні стало не це. Важливим фактором, який робив поляків сильнішими, була міжнародна підтримка з боку країн Антанти, особливо Франції, якої галицькі українці не мали. З цього приводу Р. Буель констатував: «Франція підтримувала польські домагання великості, вона хотіла сильної Польщі, що служила б парканом проти Росії, і як стримуючий потенційний засіб для Німеччини, а тому ні про яку окрему Галичину і мова йти не могла» [16, с. 69].

Омельянович-Павленко з цього приводу наголошував: «Париж, що був у той час політичним осередком Антанти не цікавився питанням Східної Галичини. Там кохалися в ідеї Великої Польщі... Українці представлялися ж як «більшевиків другої категорії». Саме там де мав царювати клич Вільсона утворилася дуже тяжка політична атмосфера» [8, с. 26]. Говорячи про «дух Вільсона», автор мав на увазі програму, запропоновану президентом США Вудро Вільсоном з приводу майбутнього народів Австро-Угорщини. С. Ріпецький писав про це наступне: «Ідеї і пляни

президента В. Вільсона свідчили про рішучу постанову здійснити право самовизначення на українських землях, що знаходилися під пануванням Австро-Угорщини» [10, с. 26].

Саме вищезазначені фактори і призвели до того, що український визвольний рух захлинувся, а Галичину було окуповано, а згодом й інкорпоровано Другою Річчю Посполитою. А. Тойнбі в той час побував у Галичині; характеризуючи ці події, він писав: «Такою ж хвилиною до мужовоенної Польщі були приєднані уніатські католики-українці ... як піддана і пригноблена меншина. Ті трагічні насильства в критичні роки ганебно підкопали буття і Східної Європи і Західної цивілізації і породили смертельні озлоблення» [11, с. 562-563]. Тобто йдеться про подальшу конфліктно-конфронтаційну міжетнічну взаємодію, що стала результатом пригноблення одним етносом іншого.

Та все ж ці події позитивно вплинули на розвиток національного руху, його консолідацію та активізацію. Прикладом цього служить демонстраційна присяга львівських українців на чолі з Ю. Романчуком, виголошена 18.03.1923 р. на площі святого Юра, в якій зазначалося: «Ми український народ, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над Нами й кожну нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній незалежній, соборній державі» [12, с. 230-231].

Одним із виразників національного руху в той час стала обґрунтована месіанська візія про роль Галичини у національному розвитку українського народу, яка оформилася в теорію. С. Ріпецький, зокрема, писав: «Після мілітарної окупації Галичини український народ вперше домагався повернення своїх прав на самовизначення, стоячи на постулаті власної державности і відшираючи всі зусилля Польщі перемінити військову окупацію в тривалу анексію» [10, с. 21]. Таким чином, якщо порівняти переконання галицької еліти к. ХІХ ст. і після 1921 р., можна констатувати, що її позиція автономізму змінилася на чітку незалежницьку політичну платформу. Згодом український національний рух у таких умовах, навпаки, вступив у фазу

піднесення; Східна Галичина ж знов стала оплотом українства. Як констатував І. Лисяк-Рудницький, «Галичина була тією частиною України, що посідала найвищу ступінь національної свідомості. Своєю громадянською дисципліною та публічним порядком ця земля дала корисно вирізнялася серед усіх країн...Вартість галицького зриву полягає передусім у тому, що Галичина – єдиний приклад в історії українського державного порядку...тогочасна політична Галичина не маючи провідних особистостей на геніальну міру посідала суцільне середовище... мова йде про ядро: можливість української правової держави, що однозначне бути українству нацією в політичному значенні» [6, с. 211–213]. І це є правомірним – адже незважаючи на жорстку асиміляційну політику Другої Речі Посполитої національна еліта залишалась оплотом національної ідеї і зберігала свою політичну свідомість. Це яскраво видно у порівнянні з тогочасною ситуацією в Радянській Україні, де українська національна еліта планомірно знищувалася.

У таких умовах, отже, відбувся синтез месіанської візії – що призвело до більш радикального її трактування, яке полягало в означенні її як осередку української самобутності та національної ідеї. Таким чином, події 1918–1923 рр. наочно продемонстрували, що сентенція «Галичина – український П`ємонт» не є ефемерною. Це призвело до того, що у міжвоєнний час вона стала каркасом повноцінної месіанської теорії галицького українства.

Другою не менш важливою подією стала подія справді історична, знакова – прийняття Акту злуки між УНР та ЗУНР у 1919 р. Як зауважував Л. Цегельський, «день 22-го січня 1919 року остане приснопам'ятним в історії України. [...] День цей буде, отже, інспірацією українського народу доти, доки він не досягне повного об'єднання у самостійній і соборній Україні. В тому вага цієї події» [14, с. 3]. Тобто українські землі воз'єдналися – що, на нашу думку, стало найголовнішим досягненням національно-демократичної революції, адже здійснилася мрія українського народу, як і воліли представники національної інтелігенції модерної доби. Звісно, в тогочасних умовах Українська держава не мала майбутнього, – та все ж факт воз'єднання дав змогу

в подальшому оперувати ним у процесі вироблення месіанської сентенції, що пояснювала необхідність злиття українських земель воедино. Як зазначав К. Костів, «в серцях і умах галицького проводу жевріла соборницька ідея, щоб об'єднати поділену ворогами Україну в єдине державне тіло» [2, с. 166]. Таким чином, возз'єднання українських земель значно вплинуло на особливості розуміння галицькою елітою сутності політичної державницької доктрини; і хоча це возз'єднання стало, по суті, лише формальним, воно залишилося прикладом і опорою для подальшої національно-визвольної боротьби.

Висновки. Події Першої світової війни та національно-демократичної революції у Галичині стали ключовими у виробленні міжвоєнної месіанської візії. В період національно-визвольних змагань галицькі українці змогли репрезентувати свою готовність творити власну незалежну державу – адже від самого початку вони обрали найрадикальніший шлях. Цей крок став каталізатором вибуху українсько-польської війни 1918-1919 рр., яка, хоч і закінчилася катастрофою для українців (у 1921 р. відбулася окупація, а у 1923р. – офіційне входження Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої; що, з одного боку, звісно, свідчило про поразку революційних змагань), однак все ж окупація і подальша інкорпорація галичан стали каталізатором піднесення національного-визвольного руху у міжвоєнний час. З перших днів інкорпорації, внаслідок антиукраїнської спрямованості політики польських урядників, у регіоні сформувалася обстановка гострої конфронтації, яка деякими дослідниками була небезпідставно названа «Гордієвим вузлом» Другої Республіки – та її основною внутрішньополітичною проблемою. Це було не дивно: адже Східна Галичина в повному значенні залишалася оплотом українства. Незважаючи на це, польська влада лише загострювала ситуацію; коріння ж цього сягають ще періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Важливою подією визвольних змагань став факт возз'єднання українських земель у 1919 р., який наочно продемонстрував обґрунтованість модерної месіанської візії та став прикладом для майбутніх поколінь. Таким чином, галицька месіанська

візія міжвоєнного часу увібрала в себе всі досягнення попередньої боротьби, сформувавши два основних своїх постулати: а) Галичина є незалежною самостійною державною одиницею; б) об'єднання з Великою Україною є найголовнішим завданням національної еліти Галичини.

1. *Жерноклеєв О., Райківський І.* Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – Київ: Основні цінності, 2004. – 283 с.

2. *Костів К.* Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто: Друком Української друкарні, 1964. – 186 с.

3. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу війни: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / К. Левицький. – Львів: [б.в.], 1928. – Часть 1-2. – 500 с.

4. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Олір, 1995. – 362 с.

5. *Литвин М.* Українсько-польська війна. 1918 – 1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 469 с

6. *Лисяк-Рудницький І.* Між історією і політикою / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 441 с.

7. *Лозинський М.* Українська революція. Галичина в роках 1918–1920: Розвідки і матеріали. / М. Лозинський. – Відень: Український соціологічний інститут, 1922. – Т. V. с. 23

8. *Омельянович-Павленко М.* Українсько-польська війна 1918-1919/М. Омелянович-Павленко. – Прага: Накладом Меркур-фільму, 1929. – 73с.

9. *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940): Ілюстрований біографічний нарис / О. Павлишин. – Львів: Манускрипт – Львів, 2013. – 400 с.

10. *Ріпецький С.* Українсько-польський процес 1918–1923: перед світовим трибуналом / С. Ріпецький. – Чикаго, Нью-Йорк : Український публіцистично-науковий ін-т, 1963. – 38 с.

11. *Тойнбі А. Дж.* Постигание истории / А. Дж. Тойнби – Москва: Прогресс, 1991. – 736 с.

12. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. – Том 1. – Книга 1 (1919 – 1929). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2012. – 600 с.

13. *Фельдман В.* Політичні програми й течії в Галичині 1846–1906 (фрагменти) // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 440 с.

14. *Цегельський Л.* 22 січня 1919 року / Л. Цегельський // *Визвольний шлях.* — Лондон, 1979. — Кн. 1. — С.3.

15. *Шевчук С.* Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі, 1918–1939 / С. Шевчук. – Торонто : [б.в.], 1965. – 280 с.

16. *Buell R.L.* Poland: key to Europe [Electronic resource] / R.L. Buell. – New York : A.A. Knopf, 1939. – 414 p. – Access mode: <https://archive.org/details/polandkeytoeurop011858mbp>

Надійшла до редколегії 09.07.2017 р.

Рецензент: *В.В. Гулай*, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка».

Lysenko Vitaliy

IMPACT OF 1918-1921 REVOLUTIONARY EVENTS IN EASTERN GALICIA ON THE JUSTIFICATION OF INTERWAR MESSIANIC VISION OF GALICIAN UKRAINIANS

Significance of Galician revolutionary movement and its impact on justification of the messianic vision of the interwar period is revealed. It is established that on the eve of the above-mentioned events political condition of the Galician Ukrainians has deteriorated considerably as a result of the opposition of Polish politicians, which led to further intensification of the interethnic confrontation. Role of the Austrian factor in the state-building processes of Galician Ukrainians is analyzed. It is ascertained that revolutionary events had a positive effect on the design of the interwar messianic maxim. It is stated that Ukrainian-Polish war of 1918-1919 was of the greatest significance: though Galician people suffered defeat due to objective reasons, yet this war led to intensification of liberation struggle during the years of the region's incorporation by the Second Rzeczpospolita. Another event of not less importance was the unification of Ukrainian lands which took place in 1919, and which completed the modern Galician vision of the «Ukrainian Piedmont» as well as became one of the reasons that clearly proved the realness of a united Ukrainian state. It is stated that the impact of revolutionary events significantly influenced further development of the messianic maxim and led to Galicia's transformation into the center of preservation of Ukrainian spirit and national idea.

Keywords: revolution, act, politicians, patent, West Ukrainian People's Republic, war, statement, liberation struggle, messianic vision.

ВАЖКИЙ ШЛЯХ ДО ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1920 року

У статті проаналізовані передумови, причини та процес формування політико-військового союзу УНР і Польської Республіки. З'ясована роль С. Петлюри та Ю. Пілсудського у підготовці Варшавського договору. Охарактеризовано його зміст, значення та реакцію на нього тогочасного українського і польського політикуму.

Ключові слова: УНР, Польща, Росія, С. Петлюра, Ю. Пілсудський, політико-військовий союз, Варшавський договір.

Постановка проблеми та її актуальність. Звернутися до вказаної теми автора спонукало, крім її вельми суперечливого тлумачення в українській та польській історіографіях, започаткованих ще сучасниками описуваних подій, також і те, що спадщина драматичного минулого у свідомості українців і поляків та вражаючий список обопільних претензій й образ і сьогодні справляє значний вплив на їхню свідомість, а нинішній стан двосторонніх відносин оплачений такою трагічно високою ціною у минулому столітті, що існує реальна небезпека відновлення звинувачень [Детальніше про це: 7, с. 68 – 69]. «Минуле відкидає тіні на українсько-польські відносини, майбутнє яких невизначене, – слушно підмітив у травні 2017 р. В. Кравченко. – Нині ж Київ і Варшава завмерли на роздоріжжі між довгостроковим партнерством і ситуативним співробітництвом. Криза у двосторонніх відносинах, зовнішнім проявом якої стали розбіжності в політиці національної пам'яті у двох країнах, визривала довго. Вибухнувши, вона створила вакуум. І тільки від українців і поляків залежить, чим заповниться цей простір – киснем чи метаном» [9].

Оскільки український та польський народи об'єктивно зацікавлені в історичному примиренні, а не конфронтації,

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Трофимович В. В., 2017

чого не можна здійснити без взаємного бажання порозумітись і співробітничати, то дослідники обох країн мають повернутися лицем до тих знакових подій і постатей, які еднають, а не розділяють спільноти сусідніх держав. З огляду на це, зазначають польські автори наукового видання «Польща – нарис історії», «можна, однак, подивитися на союз Пiлсудський – Петлюра як на спробу порозуміння і співпраці «попри все» й задля вищої мети, якою була свобода обох народів. У цьому контексті, можливо, слід повертатися до цих подій як до символу тяглості прагнень до польсько-української співпраці, а водночас важливої вказівки, що спроби порозуміння без визнання повної рівноправності обох сторін були, є і будуть приречені на поразку» [24, с. 232].

Аналіз попередніх досліджень. Слід зазначити, що сучасники С. Петлюри та Ю. Пiлсудського вкрай неоднозначно сприйняли ініційований обома лідерами військово-політичний союз, звинувачуючи останніх у неприпустимих поступках «історичному ворогу», «зраді національних інтересів» тощо. Зокрема, деякі українські автори вказували на «цинічне» використання Ю. Пiлсудським важкого становища УНР для здобуття територіальних і політичних поступок, а саму Варшавську угоду називали «однією з найбрудніших сторінок у всій сучасній історії» [1, с. 63; 21, с. 15; 24, с. 232].

Після краху комуністичного режиму в Польщі, розпаду СРСР і проголошення незалежності України історики обох держав здійснили суттєві кроки до переосмислення зазначених подій. Цікавий науковий доробок в історіографію проблеми внесли Я. Брузький, М. Вжосек, В. Верстюк, Л. Вищенький, В. Голубко, Б. Гудь, Т. Зарецька, З. Карпусь, Е. Коко, С. Литвин, О. Михайлова, А. Новак, О. Підлуцький, Я. Пісулінський, Р. Потоцький, М. Прушинський, В. Сергійчук, В. Серчик, І. Срібняк, Ю. Терещенко, Р. Тимченко, Р. Тожецький та інші автори.

Мета статті – проаналізувати передумови, причини, зміст і завдання започаткованого С. Петлюрою й Ю. Пiлсудським Варшавського договору 1920 року, а також реакцію на нього в Україні та Польщі.

Стратегічною зовнішньополітичною метою УНР у 1919-1920 рр. було будь-якою ціною відстояти її незалежність, добитися визнання Республіки на міжнародній арені та сприйняття світовою спільнотою Директорії як законного уряду України. У зв'язку з цим важливе місце посідала нормалізація відносин із Польщею, що, відродивши у листопаді 1918 р. державну незалежність, вступила у збройні конфлікти з метою встановлення та визнання її західних і східних кордонів із Німеччиною – за Познань і Верхню Сілезію, з Чехословаччиною – за Тешинську Сілезію, із ЗУНР і УНР – за Львів і всю Східну Галичину, з Литвою – за Вільнюс, з більшовицькою Росією – за Волинь й Білорусь [21]. Зокрема, вона прагнула включити до свого складу західноукраїнські землі. Для цього її збройні сили розгорнули наступ на Східну Галичину, внаслідок якого у липні 1919 р. уся територія ЗУНР була ними окупована, а війська останньої змушені були перейти за р. Збруч.

У лютому 1919 р. Головний Отаман Армії УНР Симон Петлюра прибув до Ходорова для участі в перемовинах з французами стосовно розмежування українських і польських вояків по «лінії Бертелемі». Він наполягав на тимчасовій територіальній поступці полякам, що давало шанс визнання Республіки державами Антанти та створювало сприятливі умови для надання останньою допомоги, проте представники ЗУНР не пристали на такі пропозиції. Тому уряди УНР і ПР не змогли тоді порозумітись.

Необхідність нормалізації двосторонніх відносин диктувала і проросійська політика офіційних Лондона та Парижа. Юзеф Пілсудський, який 11 листопада 1918 р. зосередив у своїх руках усю повноту влади у відродженій Речі Посполитій, глибоко усвідомлюючи реальну загрозу для національної безпеки з боку Росії, планував відсунути останню від кордонів своєї країни, оскільки відродження «єдиної і неділимой» ставало «дамокловим мечем» для незалежної Польщі. Виходячи з цього, Начальник Польської держави заявив, що існування самостійної України відповідало польським інтересам, оскільки остання могла б становити

«буфер» між Другою Річчю Посполитою та Росією [11, с. 414; детальніше про це див.: 36, с. 79–125]. «Без огляду на те, яким буде їхній уряд, Росія є вперто імперіалістичною, – стверджував він. – Це навіть є головною рисою її політичного характеру... Атака на Польщу залежить, передусім, від українського питання... Якщо українська справа буде вирішеною на їхню користь, тоді вона піде на Польщу» [Цит. за: 41, с. 53].

Перспективи України Ю. Пілсудський бачив не у складі Росії чи Польщі, а як союзника останньої, а тому військові операції поляків на Волині проти армії УНР здійснювалися не з метою її цілковитого розгрому та знищення державності, як це відбувалось у Східній Галичині, а лише досягнення вигідного для Речі Посполитої кордону та примушування Головного Отамана відступитися від злуки з ЗУНР, що і було реалізовано [17, с. 39]. Позитивно сприймаючи існування УНР, він мав на меті забезпечення польських інтересів. «У ставленні до України Пілсудський керувався передусім національними інтересами своєї країни, – зазначив О. Павлюк. – Його розуміння цих інтересів передбачало послаблення Росії, від якої, на його погляд, походила головна небезпека існуванню польської державності» [16, с. 7]. З огляду на це, польський керманіч виношував ідею про федеративний союз з Литвою і Білоруссю та військове співробітництво з УНР. Для останньої це давало шанс зберегти незалежність, але для цього слід було відмовитись на користь Польщі від Східної Галичини і Західної Волині, що на той час вже контролювались її військами. Своєю чергою, Голова Директорії, вважаючи тоді, що Українська держава може вистояти, лише спираючись на береги Дніпра, дав згоду на територіальні поступки [1, с. 62].

Характерно, що, інтерпретуючи тогочасні погляди Ю. Пілсудського, його особистий секретар К. Світальський записав у своєму щоденнику наприкінці 1919 р.: «Не слід принципово протиставляти анексіоністську та федералістську концепції, одна не виключає іншої, справа лише у можливості поставити федералістське рішення попереду, щоби

на випадок, коли її не вдасться реалізувати, залишався другий вихід [40, s. 40].

Зрештою, як впливає із щоденника генерала А. Лістовського, який, будучи соратником Ю. Пілсудського, відразу після розмов з останнім записував його думки, польський лідер восени 1919 р. ще не зайняв однозначної позиції в українському питанні. Так, 3 листопада він висловив такі міркування: «Час іще не надійшов... нічого не відомо, що нас чекає з Росією, Україною, обома цими державами... Волинський фронт припинить своє існування, мусимо стояти на лінії угоди з українцями, далі ані кроку... Навближається зима. Тільки весна покаже, що робити далі... Економічне становище Польщі катастрофічне. Ми – сільська країна, але хлібом не тільки не забезпечуємо себе, а ще й потребуємо... отож свою увагу ми повинні зосередити на торгівлі з руських земель... Україна – це економічна та матеріальна праця» [Цит. за: 6, с. 2; 37, s. 33].

Із 1919 р. розпочинається налагодження контактів між урядами УНР і ПР [Детальніше про це див.: 5, с. 80 – 84]. Так, В. Прокопович, один з керівників української дипломатичної місії, направленої до Варшави на початку року, після зустрічі з Ю. Пілсудським повідомляв у своє міністерство закордонних справ: «Нова ініціатива встановити нормальні відносини зустріла з боку польських миродатних чинників співчуття. Підґрунтя для переговорів є» [26, с. 149 – 150].

У травні Начальник Польської держави звернувся до Голови Директорії УНР з пропозицією встановити особисті контакти через свою повірену особу – майора «Заглобу» – Яна Мазуркевича, аби той запросив С. Петлюру до Варшави з метою проведення переговорів. Зустрівшись з останнім, польський представник, який, до речі, добре знав українську мову, переказав йому, що Ю. Пілсудський симпатизує УНР, хоче рівноправного союзу з нею за умови, що Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшся мають відійти до Другої Речі Посполитої [5, с. 81 – 82].

Свою чергою, Голова Директорії та Головний Отаман направив до польської столиці дипломатичну делегацію

та військову місію з метою укладення військового перемир'я. У переданому для Ю. Пілсудського листі він зазначив, що український народ «у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державности має право на співчуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що відбиваючи свою рідну землю від насильників-окупантів, нав'язуючих Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаєм на шлях білого терору, а йдемо під гаслом широкого демократизму та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо ми Вас, Пане Начальнику Держави Польської. Але боротьби з большевиками ми ще не закінчили... Отже, стає очевидною konieczність певного порозуміння між польським та українським командуваннями для дальшої боротьби...» [19, с. 358].

У тогочасних умовах Польська Республіка була, на думку С. Литвина, майже єдиною державою, зацікавленою у продовженні визвольної боротьби українського народу, і не виключала можливості надати йому військову допомогу. Тому, насамперед, український очільник сподівався порозумітися з нею, а потім і з Антантою. ПР, що користувалася підтримкою останньої й у розпорядженні якої перебувала майже 130-тисячна армія, бачилася надійним союзником для України [10, с. 254].

Варто також наголосити, що для С. Петлюри головну небезпеку становила не Польща Ю. Пілсудського, а Росія В. Леніна. Адже конфлікт з першою, як зауважив О. Підлуцький, носив винятково територіальний характер: поляки намагалися приєднати до своєї країни великі території зі змішаним польсько-українським населенням і українською більшістю, проте переважна їх частина не лише не заперечувала право своїх сусідів на створення власної держави, а й заохочувала таку ідею. Цим вони принципово відрізнялися від Лондона й Парижа, що виступали за відновлення «великої» Росії. «Так само, як білогвардійці, – підкреслив він, – російські більшовики категорично не бажали створення незалежної Української держави. Попри димову

завісу ленінських декларацій «про право націй на самовизначення аж до відокремлення», Радянська Росія робила все можливе, щоб силою утримати під своєю владою Україну, хай і надавши їй якусь автономію. Відтак у конфлікті з Росією як білою, так і червоною, жодні компроміси для українських самостійників були неможливі: незалежна держава або ж є, або її немає» [22, с. 15].

У ході надзвичайно важких боїв унівських військ з істотно переважаючими частинами Червоної Армії у червні 1919 р. у Львові стартували польсько-українські мирні переговори, що з перервами продовжувались у різних містах, і які були надзвичайно складними та виснажливими. Паралельно направлений Ю. Пілсудським до Головного Отамана у Кам'янець-Подільський полковник Закшевський (Клим Павлюк) мав доручення передати, що польський лідер «стоїть за Україну і дасть дві дивізії, якщо Петлюра про це попросить» [Цит. за: 14, с. 309].

Урешті-решт 1 вересня 1919 р. тогочасний Міністр закордонних справ УНР А. Лівіцький домовився в польській столиці про перемир'я між двома арміями, хоча рішуче заперечував вимогу офіційної Варшави визнати Східну Галичину складовою частиною Польщі. Правда, перемир'я не привело відразу до безпосередньої бойової взаємодії українців і поляків, чого добивався С. Петлюра. Як випливало з таємної інструкції Головного командування Польської армії командувачам Волинського та Галицького фронтів про ставлення до Голови Директорії від 25 серпня 1919 р., до завершення з останнім переговорів, які не гарантують Польщі «політичних компенсацій», не потрібно надавати УНР дієвої допомоги [34, с. 260]. Крім того, стримана позиція Великобританії та Франції стосовно Директорії УНР не спонукала Начальника Польської держави до прийняття оперативних рішень.

За словами польського автора В. Сулей, сам Ю. Пілсудський виходив з того, що військова допомога УНР може бути надана лише у той час, коли керівництво останньої повністю усвідомить, що її подальше політичне існування залежатиме

винятково від Польщі [38, s. 207]. Розмірковуючи над можливими наслідками такої тактики господаря Бельведеру, Головний Отаман зазначив у листі до очільника дипломатичної місії УНР у Польщі А. Лівницького 11 листопада 1919 р.: «Я не знаю, чи рахуються у Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують Status quo. Коли Ви маєте діло тільки з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз. Може статись така ситуація, що більшовики стануть панамі цієї ситуації, і тут ніяка Антанта вдіяти нічого не зможе» [20, с. 140].

На початку осені становище УНР надзвичайно погіршилось: її збройні сили й уряд опинились у «трикутнику смерті», оскільки в межах однієї губернії на Поділлі вони були оточені більшовицькими військами на північному сході, білогвардійцями – на південному, польськими – на заході [22, с. 15]. Сюди слід додати і перехід Української Галицької Армії на бік генерала Денікіна. Усе це змусило керівників УНР, яким Варшава обіцяла сприяння в реорганізації збройних сил і сформування спільного антибільшовицького фронту, заявити про незацікавленість Східною Галичиною та частиною Волині [3, с. 23]. «Ми напружуємо всі сили, але чи вистачить їх, я не певен, – писав С. Петлюра 11 листопада у вищевказаному листі до А. Лівницького. – 5000 пар чобіт і шинелей, 5000 рушниць з набоями нас могли би врятувати! В цей час полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати, – дати нам базу деяку, зносини з світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш: може б, мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею» [20, с. 140].

Звертаємо увагу на те, що і заключення перемир'я, і подальше поступове зближення з УНР, яка впритул підійшла до цілковитої катастрофи, вказували на одне: офіційна Варшава врешті-решт усвідомила небезпеку, яку для неї несла ймовірна поразка цієї сусідньої країни. «Це значило, – підкреслили Б. Гудь і В. Голубко, – що більшовицька Росія

дістала б можливість впритул наблизити свою достатньо сильну армію до східного польського кордону. Таким чином створювалась ситуація, вельми сприятлива для безпосереднього вторгнення більшовиків у Східну Галичину або ж для укладення ними військової конвенції з керівництвом ЗОУНР проти Польщі. Не підлягає сумніву, що і перший, і другий варіант розвитку подій означав реальну небезпеку прориву Червоної армії до Угорщини, де встановився пробільшовицький режим Бели Куна, а звідти – через Баварську радянську республіку у Західну Європу. Водночас весь тягар протидії експансії московського більшовизму лягав на плечі II Речі Посполитої» [3, с. 16].

Виступаючи у грудні 1919 р. на таємній нараді, на якій були присутні начальник Генштабу С. Галлер і заступник Міністра закордонних справ В. Скішинський, Ю. Пілсудський заявив: «Більшовиків необхідно побити і швидко, доки вони ще не зміцнили свої сили. Треба розправитися з ними так, щоб вони це пам'ятали. Для здійснення цього необхідно знайти їх найболючіше місце, щоб вони не змогли учинити належний опір, ухилитися та втекти. Москва не є таким місцем. Київ, Україна їх вразливий пункт...» [Цит. за: 25, с. 10].

Тим часом у польській столиці восени 1919 р. продовжувалися складні двосторонні переговори. «У Варшаві зразу вияснилося, – згадував заступник голови місії УНР, активний діяч ЗУНР С. Витвицький, – що Польщі йшло, в першу чергу про те, щоб, погодившись на польську окупацію, ми зреклися наших прав до Галичини. Почалися переговори тільки з участю членів місії уряду УНР, які старались також спонукати нас до згоди з їхнім становищем. На нас ішов тиск з різних сторін, навіть зі сторони декого з галичан, щоб ми поступились із своїх позицій. Нас старалися перекопати, що жодна новоповсталата держава не може відразу заволодіти усією своєю територією, що Польща допоможе нам у нашому державному будівництві, а там ми вже відберемо від неї Галичину і т.п. Подібні голоси приходили до нас також з краю... однак ми свого становища не змінили, бо вважали, що це справа принципова» [2, с. 109].

В умовах поразки унівських військ на фронтах, захоплення більшовиками майже всієї України польська сторона на переговорах займала дедалі твердішу позицію у своїх вимогах, насамперед, територіальних. Усвідомлюючи весь драматизм ситуації, С. Петлюра у листі до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР А. Лівіцького від 30 жовтня 1919 р. наполягав: «Тим часом загальний стан нашої Республіки вимагає якнайскорішого полагодження польсько-українських відносин і забезпечення неможливості альянсу поміж Польщею та «Росією Денікіна» [20, с. 134]. Водночас він рекомендував добиватися повернення українських полонених, «звороту нам військового і санітарного майна та іншого захопленого поляками під час офензиви – оскільки це можливо – з огляду на обставини», придбання амуніції «для нас має величезне значіння», укладання торговельної угоди, неухильного дотримання поляками встановленої по р. Збруч демаркаційної лінії тощо [20, с. 132–133].

Наслідком вищевказаних переговорів стала підготовлена українською стороною 2 грудня Декларація стосовно заключення політичного та військового союзів з Польською Республікою. У ній були окреслені зобов'язання УНР і вказувались її західні кордони. Вона відразу була прийнята польською делегацією.

Попри вимушену відмову від Східної Галичини та Західної Волині, прийнята обома сторонами Декларація була успіхом української дипломатії, оскільки вона домоглася офіційного визнання з боку Польщі, що була в антантівській коаліції, а також одержала від уряду цієї країни обіцянку військової допомоги у протиборстві з Росією [3, с. 24]. Завдяки їй українська сторона: узгодила місце для відходу частини унівських військ на територію, зайняту збройними силами Польщі; домовилася про евакуацію урядових установ і базу, на якій приступила до реорганізації власної армії; дістала дозвіл на транзит через територію цієї країни та вирішення інших невідкладних потреб [11, с. 420]. «Ми вважали, що не можемо доводити справу до розриву з

поляками, бо наша армія не мала б тоді куди відступати, – заявив згодом А. Лівіцький. – Отже, перед нашою місією стояла дилема: або зовсім відмовитись від якого-небудь порозуміння з Польщею і тоді рахуватися з важкими наслідками для справи, або негайно підписувати Декларацію, щоб виграти час і дати можливість нашій армії зміцнити своє становище на фронті проти Денікіна» [13, с. 195 – 196].

У ході особистої зустрічі у Варшаві 9 грудня С. Петлюра та Ю. Пілсудський детально обговорили стан двосторонніх відносин, план реорганізації армії УНР, більшовицьку загрозу для їхніх країн, однак у подальшому переговори української та польської делегацій були припинені, що пояснювалось як внутрішніми, так і зовнішніми причинами, і лише зусиллями лідера Польщі поновились у березні 1920 р. Слід взяти до уваги, що східній політиці Ю. Пілсудського чинили значний опір націонал-демократи на чолі з Р. Дмовським, для яких примирення з Росією було меншим злом, ніж незалежна Україна. Не випадково С. Петлюра у листі, написаному Військовому міністру В. Сальському 31 березня 1920 р., попереджував: «Ніколи не забувайте, що польські політики, як п. Пілсудський, повинні боротись в самій Польщі за ідею нашої державності, бо не всі її розуміють, не всі її підтримують, а є такі – і досить впливові ще – що й поборюють цю ідею (вшехполяки, ндеки, etc)» [18, с. 263].

Слід було також рахуватися з позицією Антанти, що підтримувала білогвардійців – «неделізмщиків». І тільки коли весною 1920 р. армія генерала Денікіна була розгромлена, країни Антанти дали Варшаві можливість діяти стосовно УНР на власний розсуд [23, с. 45]. До того ж, як впливає зі спогадів польського політика і державного діяча С. Грабського, сам Начальник держави тоді ще остаточно не визначився у ставленні до українського питання. Так, наприкінці березня 1920 р. він сказав: «Даю Вам слово, що не піду на Київ і воювати не буду за українську державу для Петлюри». Проте вже через кілька днів, усупереч попереднім словам, Ю. Пілсудський зробив заяву, що «потрібно більшовицький наступ випередити нашим», а

тому він вирішив здійснити збройний похід на Київ, аби придбати такого «цінного союзника», як Голова Директорії УНР [33, с. 145]. Поновлені у березні 1920 р. двосторонні переговори, на яких обговорювалося питання спільного союзу, спрямованого проти більшовицької Росії, що становила загрозу незалежності України та Польщі, відбувались, однак, у надзвичайно важкій атмосфері через негнучкість делегацій стосовно територіальних проблем. І лише тоді, коли до перемовин приєдналися С. Петлюра та Ю. Пілсудський, які 21 квітня протягом п'яти годин вічна-віч обговорювали дразливі аспекти, вдалося знайти той необхідний компроміс, коли слабший партнер мав піти на більші поступки. Його наслідком стало підписання 22 квітня політичної конвенції про співпрацю між українським і польським урядами, що відома як Варшавський договір [11, с. 422 – 423]. Він був таємним і складався з дев'яти параграфів, в яких фіксувалися права України, зобов'язання обох країн, кордони останніх. Польща визнавала «права України на незалежне державне існування», а Директорію за верховну владу УНР. Це її рішення пробивало дипломатичну ізоляцію останньої зі сторони Антанти та близьких до неї держав. Український уряд брав на себе зобов'язання не підтримувати жодних міжнародних договорів, спрямованих проти сусідньої країни. Своєю чергою, ПР теж зобов'язувалася не укладати антиукраїнських угод. У договорі були застережені національно-культурні права поляків в Україні й українців у Польщі [4, с. 656 – 657; 31, с. 13 – 14]. Згідно нього, УНР, поступившись на офіційному рівні, визнавала східний кордон ПР по р. Збруч. Це означало, що в складі Речі Посполитої залишалися Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Полісся, тобто етнічні українські землі.

Важливим додатком до політичного договору стала таємна військова конвенція, підписана 24 квітня. У ній був запрограмований спільний військовий похід української та польської армій на Правобережну Україну з метою звільнення її від більшовицьких загарбників. Тут, зокрема, вказувалося, що «на польській території буде продовжуватися

організація українських частин, як – то мало місце до цього часу в Берестю, аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території... Начальна команда Польських військ зобов'язується доставити для українських військ зброю, амуніцію, спорядження і одяг в кількості, потрібній для трьох дивізій...» [4, с. 661 – 662; 13, с. 204 – 207; 31, с. 33 – 36]. Водночас, як зауважив Ю. Терещенко, Варшавський договір продемонстрував нерівноправність сторін, а також слабкість позицій УНР, яка була для Польщі союзником без території, могутніх збройних сил і суттєвої підтримки українського селянства. Щодо військової конвенції, то згідно з нею планувалося створення лише трьох українських дивізій (15 тис. осіб), тоді як армія партнера налічувала 100 тис. Офіційна Варшава не була зацікавлена у міцному українському війську, оскільки останнє здатне було б відіграти роль впливового політичного чинника у двосторонніх відносинах й істотно зміцнити позиції УНР. Вона воліла бачити у ньому допоміжні частини, яким відводилася роль політичного прикриття походу польської армії на Правобережну Україну [27, с. 134].

Потрібно зазначити, що тогочасні державні і політичні діячі, дипломати по-різному оцінювали Варшавський договір. Так, перший Міністр закордонних справ УНР О.Шульгін охарактеризував його наступним чином: «Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було великої громадської мужності, щоб по неї зважитись, Симон Петлюра цю мужність мав, але не легко і йому було зважитись» [32, с. 105]. Разом з тим, більшість із них, включаючи М. Грушевського і Є. Петрушевича, піддали Голову Директорії нищівній критиці, називаючи його «авантюристом і українським зрадником», а сам договір – «неправним», «помилковим», «продажом» Галичини Польщі, злочином, який Україна «вже оплатила його своїми інтересами, великими бідами, кров'ю, життям і долею синів свого народу та територією» [10, с. 254 – 255; 13, с. 19; 31, с. 4]. А для видання галичан «Український прапор», яке виходило в австрійській столиці, у підписанні угоди було «небувале й неприродне те, щоб якийсь народ, починаючи

своє державне життя, мусів лишати «за бортом» найсвідомішу частину своєї землі, зрікатися області, на котрій населення національно найбільш розвинене» [29].

У переважній більшості галицький політикум вважав, що Варшавський договір звів нанівець сенс Акта Злуки УНР і ЗУНР, а петлюрівці спалюжили і зрадили ідею соборності.

На думку ж самого С. Петлюри, «Варшавська умова 22 квітня 1920 р. була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії...» [19, с. 390]. Він рекомендував розглянути її «як тактичний хід для встановлення зв'язку з Європою, незалежно од того, що цей акт був актом спасіння для дальшого провадження нашої боротьби» [19, с. 517]. Для нього це був «тимчасовий вихід із тяжкої ситуації. Треба нам якось зміцнити свої сили для того, щоб продовжувати боротьбу з нашим головним ворогом – Московщиною» [13, с. 20]. Відкидаючи численні звинувачення на свою адресу в нерозумінні «справжніх намірів» Польщі, С. Петлюра 1 травня 1920 р. відверто заявив головноуповноваженому уряду УНР у Кам'янці-Подільському І. Огієнку: «Чи думаєте, що я сліпий і нічого не бачу? Але ж пригляньтесь лишень до всього цього уважніше: чи маємо який інший вихід із сліпого закоулка, куди загнала нас зла доля? Чи ми самотужки при наших розбитті та безсиллі справду зможемо що зробити? Чи ви самі добре не знаєте, що з поляками треба бути або приятелями, або ворогами, нейтральними з ними не можна бути. Я вибрав першу конечність, бо на другу в нас нічого нема...» [15, с. 52].

Підписання Варшавського договору мало важливе значення і для Ю. Пілсудського. «Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь майбутнього Польщі, чим послабити могутність Росії у майбутньому, – заявив він 5 травня 1920 р. на нараді армійського штабу. – І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепоною між нами і Росією, остання нам багато років не буде загрожувати... Але проблема в тому, чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому

звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Це і в їхніх інтересах, не саботувати, а разом з українцями створити державу. Кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав. Польща не потребує цих земель... Іншого не має – як спробувати створити самостійну Україну» [37, с. 43].

Звідси випливає, що маршал прагнув вибудувати буферну зону між відродженою Польщею і радянською Росією. Він вважав дуже небезпечним опинитись у сусідстві з останньою, оскільки таке становище сприяло б більшовизації прикордонних поляків. А коли взяти до уваги, що Східна Галичина – прикордонна територія, переважна частина мешканців якої були проти включення краю до Другої Речі Посполитої, то такий сценарій уявлявся цілком імовірним [28, с. 85].

Ю. Пілсудський, як і С. Петлюра, зазнав жорсткої критики, зокрема, з боку ендеків. Їхній лідер Р. Дмовський звинувачував маршала в тому, що «йому вдалося втягнути державу в шкідливу авантюру» – війну «не заради захисту Польської держави, а задля інтересів чужої держави» [Цит. за: 22, с. 15].

25 квітня 1920 р. об'єднані українсько-польські сили виступили в похід на Київ, який здобули 6 травня. До речі, Ю. Пілсудський того ж дня написав листа С. Петлюрі, в якому зазначив: «Відбувається боротьба за вашу і нашу свободу проти спільного ворога... Я переконаний, що порозуміння між Українською і Польською Республіками, закріплені спільною боротьбою, принесуть славу і довгий добробут обидвом народам» [35, с. 157].

Проте на початку червня Червона Армія розгорнула наступ по всьому фронту, змусивши їх відступити, а 26 липня форсувала р. Збруч. Це означало завершення визвольних змагань УНР і ЗУНР за свою незалежність на власній території і початок нового етапу їх боротьби – тепер уже в еміграції [Детальніше про це див.: 30, с. 4 – 35; 39, с. 113 – 129].

Висновки. Таким чином, розвиток складних, неоднозначних відносин між УНР і ПР у розглядуваний період призвів

до їх взаємного визнання, підписання на важких для української сторони умовах Варшавського договору, створення нерівноправного політично-мілітарного союзу для збройного опору більшовицькій Росії, що окупувала Україну та загрожувала відродженій Польщі.

На закінчення процитуємо фрагмент листа С. Петлюри до Військового міністра УНР В. Сальського від 31 березня 1920 р., який звучить нині як своєрідний заповіт: «Ми – Польща і Україна – повинні досягти... порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилання на історію польсько-українських непорозумінь в минулому для сучасного реального політика не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського уряду корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну [18, с. 263].

В умовах нинішньої агресії Росії проти України, а також враховуючи те, що у новій польській оборонній доктрині РФ визначено як головну загрозу для регіону Східної Європи, варто прислухатися до цієї вельми актуальної думки.

1. *Верстюк В.* Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії / В. Верстюк // Наукові записки НаУКМА. – 2005. – Т.41. – С. 61 – 65.

2. *Витвицький С.* Галичина в міжнародній політиці в 1914–1923 роках. Спогади / С. Витвицький // Український історик. – 1995. – Ч.30. – С. 100 – 118.

3. *Гудь Б., Голубко В.* Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. – Львів: Українські технології, 1997. – 66 с.

4. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1964. – Т.2. – 720 с.

5. *Зарецька Т.* Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919–1920 рр.) / Т. Зарецька // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2002. – Вип.11. – С. 76–92.

6. *Зарецька Т.* Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії українсько-польських відносин / Т. Зарецька // Історія України. – 2005. – №16. С. 1 – 8.

7. *Зашкільняк Л.* Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'язнавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 68 – 80.

8. *Корольов Г.* Союз Ю. Пілсудського – С. Петлора в контексті геополітичного вибору / Г. Корольов // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2010. – Вип.5. – С. 275 – 286.

9. *Кравченко В.* Україна-Польща: між довгостроковим партнерством і ситуативним співробітництвом / В. Кравченко // Дзеркало Тижня. – 2017. – №17.

10. *Литвин С.* Симон Петлора у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела: Монографія / С. Литвин. – К.: Аквілон–Прес, 2000. – 464 с.

11. *Литвин С.* Петлора і Пілсудський: Нелегкий шлях до порозуміння / С. Литвин // Війни і мир. – К.: АТЗТ «Українська Прес-група», 2004. – С. 412 – 427.

12. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Т.2: Кам'янецька доба – Зимовий похід. / І. Мазепа. – Мюнхен: Прометей, 1951. – 245 с.

13. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Т.3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР / І. Мазепа. – Прага: Пробоєм, 1943. – 233 с.

14. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1994. – 615 с.

15. *Огієнко І.* Урочистий в'їзд С. Петлора до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 р. Уривок споминів / І. Огієнко // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн.5. – С. 50 – 52.

16. *Павлюк О.* Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С. 3–16.

17. *Папакін А.* Стосунки між УНР та Польщею в 1918-1919 рр. / А. Папакін // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т.27: Історичні науки. – С. 38 – 41.

18. *Петлора С.* Статті, листи, документи / С. Петлора. – Нью-Йорк, 1956. – (видання вийшло без позначення «Том 1») – 480 с.

19. *Петлора С.* Статті, листи, документи / С. Петлора. – Нью-Йорк, 1979. – Т.2. – 627 с.

20. *Петлора С.* Статті, листи, документи / С. Петлора. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – Т.3. – 615 с.

21. *Підлуцький О.* Юзеф Пілсудський: начальник, який створив собі державу / О. Підлуцький // Дзеркало тижня. – 2001 – №5. – С. 15.

22. *Піддлущкий О.* Нереалізований шанс / О. Піддлущкий // Дзеркало тижня. – 2010 – №16. – С. 15.
23. Польша та Україна в боротьбі за незалежність 1918–1920. – Варшава: Віпарт, 2010. – 521 с.
24. Польша – нариси історії. – Варшава: Тирса, 2015. – 366 с.
25. *Прушинський М.* Драма Пілсудського. Війна 1920 р. / М. Прушинський. Пер. з польськ. Булгакова В., Ведіної В. – К.: Лібра, 1997. – 361 с.
26. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. Вихід з кризи / М. Стахів. – Нью-Йорк, 1964. – Т.VIII. – 431 с.
27. *Терещенко Ю.* Варшавський договір 1920 р. і його оцінка українською дипломатією / Ю. Терещенко // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: Збірник наукових праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С. 130 – 139.
28. *Тимченко Р.* Варшавська угода: доля Східної Галичини // Український історичний збірник. – 2011. – Вип.14. – С. 80 – 88.
29. Український прапор. – Відень. – 1920. – 8 травня.
30. Українсько-московська війна 1920 р. в документах (оперативні документи штабу армії УНР з передмовою і під редакцією генерала В. Сальського. Документи впорядкував генерал П. Шандрук). – Варшава, 1939. – 308 с.
31. *Шелухін С.* Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. – Прага, 1926. – 40 с.
32. *Шульгін О.* Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгін // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 172 – 176.
33. Grabski S. Pamiętniki /S. Grabski. – Warszawa: Czytelnik, 1989. – Т.2. – 516 s.
34. *Nowak A.* Jak rozbić Rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733–1921) / A. Nowak. – Warszawa: WOW GRYF, 1995. – 376 s.
35. *Piłsudski J.* Pisma zbiorowe / J. Piłsudski. – Warszawa: KAW, 1990. – Т.5. – 297 s.
36. *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 / J. Pisuliński. – Poznań, 2013. – 480 s.
37. Rok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim – Z Dziennika Antoniego Listowskiego (1919–1920). Opracował A. Nowak // Arkana. – 1998. – Nr.23. – S. 30–70.

38. Suleja W. Józef Piłsudski / W. Suleja. Wyd.2. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. – 383 s.

39. *Suleja W. Piłsudski a Petlura / W. Suleja // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa.* – Toruń: Wyd-wo UMK, 1997. – S. 113 – 129.

40. *Świtalski K. Diariusz 1919–1935 / K. Świtalski.* – Warszawa, 1992. – 837 s.

41. *Wraga R. Piłsudski a Rosja / R. Wraga // Kultura.* – 1947. – Nr.2–3. – S. 50 – 65.

Надійшла до редколегії 05.09. 2017 р.

Рецензент: *В.С. Голубко*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Trofymovych Volodymyr

THE DIFFICULT WAY TO THE TREATY OF WARSAW 1920

The article analyzes the preconditions, causes and process of formation of the political-military alliance of UNR and Polish Republic. The role of S. Petliura and J. Piłsudski in the preparation of the Warsaw Pact has been clarified. His content, significance and reaction to him at that time of Ukrainian and Polish political forces were characterized.

Keywords: UNR, Poland, Russia, S. Petliura, J. Piłsudski, Political-Military Alliance, Treaty of Warsaw.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ КРУТЯНСЬКОГО БОЮ 1918 року

У статті простежено наростання напруженості у відносинах Центральної Ради з більшовицьким урядом. Звернена увага на пошуки останнім приводу для зовнішньої агресії проти УНР з метою ліквідації її незалежності та насадження радянської влади в Україні. Показано підготовку та проведення оборонного бою під Крутами як легендарного епізоду російсько-української війни.

Ключові слова: Центральна Рада, більшовицький уряд, УНР, Росія, російська агресія, бій під Крутами.

Постановка проблеми та її актуальність. У січні 2018 р. виповнюється сторіччя з часу легендарного бою під Крутами, що став символом лицарського подвигу молодого покоління в боротьбі за незалежну Українську державу. «29 січня 1918 р. старшини і юнкери Першої Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького разом з бійцями Помічного студентського куреня Січових Стрільців – студентами вищих навчальних закладів та гімназистами старших класів, – зазначив Президент України Петро Порошенко, – мужньо стали на шляху московсько-більшовицької орди, яка йшла на Київ» [17].

Вказуючи на те, що майже через сто років, Росія знову здійснила агресію проти України, Верховний Головнокомандувач ЗСУ підкреслив: «Взагалі вбачаються чіткі історичні паралелі між подіями 1918 року та подіями сьогоденного дня. Тоді, як і тепер, Росія не могла змиритися з існуванням самостійної України. Як в той час, так і зараз йде «гібридна війна». От деякі спільні ознаки: невизнання країною-агресором факту своєї агресії, міф про громадянську війну, брехлива пропаганда, створення маріонеткових «республік», підтримка «п'ятої колонії» в Україні тощо» [5].

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Трофимович Л. В., 2017

Аналіз попередніх досліджень. За минулий після Крутянського бою період його історіографія поповнилась великою кількістю різноманітної літератури. Зокрема, низка аспектів теми розкриті у роботах О. Бойко, Д. Дорошенка, В. Зарицького, С. Збаразького, І. Ільєнка, М. Ковальчука, С. Литвина, Є. Маланюка, Я. Тинченка та багатьох інших. Так, колишній старшина армії УНР, Є. Маланюк у нарисі «Крути. Народина нового українця», що побачив світ у Празі в 1941 р., писав: «Народ, творячи з якоїсь події легенду – а Крути, без сумніву, є і будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації – знає, що він робить. Народна мудрість і національний геній – ця найвища земна справедливість – творячи свої легенди і міфи, цебто підносячи дану історичну подію до височин надісторичних, ніколи – щодо вибору тієї події не помиляються. Не помилилися вони й у випадку Крутів» [16, с. 182].

Віддаючи належне наявному історичному та публіцистичному доробку, слід, однак, вказати на те, що в історіографії недостатньо висвітлені воєнно-політичні передумови бою під Крутами, майже відсутній його цілісний опис, а картина героїчної оборони станції часто обмежена загибеллю Студентської сотні. Натомість у ній зустрічаються плутанина у його даті, кількості учасників, загиблих і поранених, віддзеркалення тогочасної політичної боротьби в Україні, спроба опонентів Центральної Ради покласти на неї відповідальність за трагедію під Крутами, смерть українських оборонців, яка виявилася «даремною», тощо. Наприклад, Д. Дорошенко у своїй відомій праці «Історія України 1917 – 1923 рр.», що була перевидана і в сучасній Україні, очевидно, не ознайомлений глибоко з реальними подіями під Крутами, намагався переконати читача у тому, що шлях російським загарбникам заступили «напівдїти, які ніколи перед тим не тримали зброї в руках, маючи всього кілька набоїв» і які були «га-небно покинуті своєю командою» [11, с. 284].

Даючи узагальнену оцінку існуючій літературі, О. Бойко у своїй ґрунтовній статті «Бій під Крутами: історія вивчення» зауважила: «Але історіографія її (події під Крутами – Л.Т.)

має обмежений характер, власне наукових досліджень небагато. Переважають спогади, багато пафосної публіцистики. Навколо фактичної сторони та оцінок події нагромадилося багато неправдивого: від наївних фантазій до безсоромної брехні. Ї у науковій літературі, а особливо у сучасній публіцистиці значна частина дописувачів висвітлює подію у душі імпресіонізму, викладаючи не так об'єктивну інформацію, як свої почуття. Пересічні ж громадяни і тоді, й тепер уявляють собі Крути цілком абстрактно – в душі «300 спартанців під Фермопілами... Із піднесенням символічного значення бою, подвиг поступово відходив від реальної події та набував гіперболізованих рис. Сам же бій слугував лише фоном для подвигу й тому втрачав чітко окреслені форми. І сьогодні в уяві більшості українців правда про Крути співіснує поруч із міфом, іноді їх важко відділити» [2, с. 52]. Вищезазначене підтверджує наукову актуальність теми.

Мета статті. Спираючись на різноманітні джерела та наявний науковий доробок, автор здійснила спробу простежити воєнні та політичні передумови Крутянського бою, розглянути його у контексті Української революції 1917–1921 рр. як легендарний епізод тогочасної російсько-української війни.

17 грудня 1917 р. Раднарком оприлюднив «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», підготовлений В. Леніним, Л. Троцьким та Й. Сталіним. «Ми обвинувачуємо Раду у тому, – зазначалось у документі, – що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, яка давно вже виражається у невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні... Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноваженого виразника трудящих і експлуатованих мас Української республіки, довела Раду найостаннішим часом до кроків, що означають знищення всякої можливості угоди» [14, с. 138].

У Маніфесті висувалися Центральній Раді ультимативні вимоги: заборонити пропуск через територію УНР

антибільшовицьки налаштованих фронтових частин на Дон, Урал і в інші місця, припинити роззброєння радянських військ і повернути їм уже відібрану зброю, надати сприяння у розгромі кадетсько-каледінського заклоту. На випадок недержання позитивної відповіді протягом двох діб, петроградський уряд вважав Центральну Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні» [14, с. 139].

Як бачимо, більшовицькі лідери шукали приводу для війни проти УНР. На думку Я. Грицака, вони намагалися будь-що перешкодити союзу України та Дону, оскільки останні не лише відрізали захоплену червоними узурпаторами Центральну Росію від кавказької нафти, українського та донського вугілля, що становило серйозну небезпеку, якої смертельно боялися В. Ленін та його оточення. «Це були ще й дві найбільші опірні щодо більшовизму країни з живучими індивідуалістичними традиціями серед населення, з власними урядами й адміністрацією, численною армією тощо, – зауважив він. – Тому Україна й Дон стали першими жертвами більшовицької експансії на окраїни колишньої Російської імперії. І хоча Раднарком оголошував своїм головним ворогом на той час генерала Каледіна, який збирав на Дону велику й сильну армію, основний удар наприкінці 1917 – на початку 1918 р. був спрямований проти України» [9, с. 121].

Центральна Рада і Генеральний секретаріат відмовилися виконати ультимативні вимоги, посилаючись на те, що на території УНР «влада належить демократії України. Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть придушуватися тою ж силою» [20, с. 513]. З огляду на це офіційний Петроград ухвалив «вважати Раду у стані війни з нами» і наприкінці грудня вірні йому війська під командуванням В. Антонова-Овсієнка розпочали загальний наступ на Україну. Уже на початку січня 1918 р. вони захопили Харківську, Катеринославську та Полтавську губернії і рушили на Київ. За деякими даними, тоді в Україну з Росії прибуло близько 32 тис. червоногвардійців, революційних солдатів

і матросів, з яких 20 тис. спочатку воювали на фронті проти генерала О. Каледіна, потім повернули проти УНР, а 12 тис. без прогаяння почали боротьбу з українськими військами [6, с. 153].

Отже, вищенаведений матеріал свідчить про заздалегідь сплановану війну РСФФР проти УНР, а не про громадянську війну між українцями, не про «безкорисливу допомогу російських робітників і селян своїм українським братам у боротьбі з буржуазно-націоналістичною Центральною Радою». Адже радянський режим в Україні міг бути нав'язаний тільки внаслідок зовнішньої агресії, тому що «доморощені» більшовики не мали достатньо сил для узурпації влади.

За словами дослідників, «це була дивна «ешелонна» війна: військові сили концентрувалися уздовж залізничних колій, і відповідно військові дії велися там же. Червоні війська наступали на Київ двома групами вздовж залізниць Харків – Полтава – Київ та Курськ – Бахмач – Київ. Спираючись на місцеві більшовицькі осередки, а ще більше граючи на небажанні солдатів воювати, задурманюючи голови робітникам, червоні брали місто за містом, хоча головною їхньою метою був Київ» [4, с. 30].

Варто підкреслити, що трагічним прорахунком соціалістичних лідерів Центральної Ради була відмова від створення власної регулярної армії, оскільки вони були впевнені, що «братня російська демократія» не буде воювати «зі своїми братами по класу в Україні», а в армії вбачали знаряддя експлуататорських класів, яке в умовах соціальної гармонії замінить озброєна народна міліція. Так, тогочасний заступник Голови ЦР В. Винниченко заявив з трибуни Першого Всеукраїнського військового з'їзду у травні 1917 р.: «Україні нема пощо творити своєї армії, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закінчити війну й уладнати разом з працюючими російськими класами нове життя у спільній державі Росії... Не треба в дану історичну хвилину відокремлювати долі України від долі Росії. Будьмо на висоті нашої національної гідності, щоб ніхто не потребував кинути нам докір національної пристрасності і виключності» [Цит. за: 12, с. 17].

Цю ж помилкову позицію про непотрібність національної армії він наполегливо нав'язував і делегатам Другого Всеукраїнського військового з'їзду, що відбувся наступного місяця в Києві. «Не свої армії нам... треба, а знищення усяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського милітаризму не було і не повинно бути!» [Цит. за: 6, с. 60]. Зрозуміло, що домінування тоді таких поглядів В. Винниченка (а з червня 1917 р. він обійме посаду голови Генерального секретаріату України) та інших соціалістичних лідерів ЦР вкрай негативно впливало на справу розбудови регулярної армії та настрої національно-свідомих вояків-українців. Національне військо, яке почало формуватися під орудою голови Українського генерального військового комітету (пізніше – генерального секретаря військових справ УНР) С. Петлюри було, по-суті, розпущено, а сам він на знак протесту у грудні цього ж року подав у відставку.

Наприкінці січня 1918 р. українська столиця була майже без боєздатних військ – на захист республіки виступив лише полк імені Костя Гордієнка, очолюваний полковником В. Петрівим, який прибув до Києва із Західного фронту. У цей надзвичайно драматичний момент Центральну Раду підтримали також загони Вільного Козацтва, Гайдамацький Кіш Слобідської України С. Петлюри та Галицький курінь Січових Стрільців Є. Коновальця. Решта українізованих частин російської армії або розійшлися ділити обіцяну більшовиками землю, або під впливом агітації останніх оголошували нейтралітет і стояли осторонь боротьби, а то й переходили на бік ворога [Детальніше про це див.: 3, с. 19; 18, с. 136–149]. «Військо наше мало тоді характер імпровізований, – писав Є. Маланюк. – В українізованих частинах бувшої імперської армії в силу багатьох причин велась комуністична пропаганда, якої не устереглися і новосформовані національні полки» [16, с. 181].

Після прийняття Центральною Радою IV Універсалу характер відносин між УНР і Радянською Росією кардинально змінюється. На підтвердження наведемо думку М. Грушевського, яка нині є особливо актуальною. «Поки

не було сказане се останнє слово української державності, і Українська Республіка не була відмежована виразно і рішучо від інших областей Російської держави, все ще знаходились охочі розглядати боротьбу України з більшовицьким правительством Великоросії як боротьбу політичну, боротьбу партійну, – писав він. – В ній, мовляв, беруть участь прихильники українства, з одної сторони, прихильники більшовизму, з другої, а хто не хоче – може собі зіставитись нейтральним. Після проголошення самостійності Української Республіки ніхто вже не може ховатися в хащі нейтралітету, бо тепер боротьба двох держав, України і Великоросії, в котрій всі громадяни Української Республіки, всі жителі її без різниці поглядів і переконання зобов'язані підтримувати українське правительство. Хто від того ухиляється – нарушає свій обов'язок перед державою, а хто виступає по стороні ворогів Української Республіки, будучи жителем України, той являється зрадником і бунтівником проти свого законного правительства» [10, с. 195].

Захистити УНР від російського агресора зголосилася також національно свідома молодь, насамперед студенти Київського університету св. Володимира й Українського Народного Університету, котрі у січні 1918 р. організували запис добровольців до студентського «Куреня Січових Стрільців» і навіть прийняли ухвалу, згідно з якою до лав останнього «під загрозою бойкоту й виключення з української студентської сім'ї мали вступити всі студенти-українці» [4, с. 31]. У надрукованому 24 січня 1918 р. на сторінках газети «Нова Рада» зверненні «До українського студентства», підписаного Українською фракцією центру університету св. Володимира зазначалося: «Прийшов грізний час для нашої Батьківщини. Як чорна гайворонь, обсіла нашу Україну російсько-«більшевицька»... грабіжницька орда, котра майже щодня робила у нас нові захвати, і Україна, одрізана звідусіль, може врешті опинитись у дуже скрутному стані... Треба за всяку ціну спинити той похід, який може призвести Україну до страшної руїни і довговічного занепаду. Хай кожен студент-українець пам'ятає, що в цей час злочинно бути байдужим... Записуйтесь до

«Куреня Січових Стрільців»... звідки, мабуть, ми будемо розподілені серед декотрих військових частин, для піднесення культурно-національної свідомості та відваги» [Цит. за: 12, с. 34-35]. Записатися до куреня виявили бажання понад 200 студентів і гімназистів, пунктом подальшого збору яких стало Костянтинівське військове училище на Печерську, де була дислокована 1-ша Київська юнацька школа ім. Б. Хмельницького. Новобранці протягом кількох днів відбували початкову військову підготовку. Деякі з них вже мали фронтовий досвід, набутий в боях Світової війни, інші лише тут уперше познайомились зі зброєю. Вони були поділені на сотні; командувати 1-ю сотнею доручили старшині (сотнику) Омельченку, тогочасному студенту Українського народного університету. І хоча курінь планували використати як допоміжну військову частину для несення охоронної служби в українській столиці, частина його особового складу незабаром опинилася на фронті. Наявні джерела та науковий доробок дають можливість припустити, що таке рішення студенти ухвалили самотійно [4, с. 33].

29 (за іншими даними, 30) січня 1918 р. понад шість тисяч більшовицьких військ у супроводі артилерії та бронепотягу підійшли до невеличкої залізничної станції Крути, розташованої між Ніжином і Бахмачем на Чернігівщині, на відстані близько 150 км на схід від Києва. Вони входили до складу т. зв. Східного фронту, очолюваного колишнім підполковником царської армії М. Муравйовим, котрий відзначався надзвичайною жорстокістю. Так, на мітингу у захопленому Бахмачі, звертаючись до особового складу, він заявив: «Наше завдання – взяти Київ... багато вам довелося страждати, але вони кров'ю відповідатимуть за ваші страждання. Ми їм покажемо, дайте тільки добратися до Києва. Якщо буде потрібно, не постою ні перед чим: каменя на камені не залишу в Києві. Мешканців не жаліти, вони нас не жаліли, терпіли хазяйнування гайдамаків. Ми всіх їх перестріляємо та переріжемо. Нема чого боятися кровоспускання. Хто не з нами – той проти нас» [8, с. 48].

Для оборони Крут було, згідно з даними, наведеними у вищевказаному виступі Президента України П. Порошенка, виставлено 600 українських вояків: 40 гайдамаків, 250 стрільців і 300 юнаків, більшість яких, до речі, мала військову підготовку та брала участь у фронтових боях Першої світової війни; озброєння, за різними даними, складало 8 – 16 кулеметів та одну гармату на залізничній платформі. Безпосереднє керівництво обороною станції було покладено на командира куреня Першої Української юнацької (юнкерської) військової школи ім. Б. Хмельницького Аверкія Гончаренка, у роки Великої війни (1914 – 1917) – командира батальйону, нагородженого за бойові заслуги Хрестом Святого Георгія з мечами.

Характерно, що ще в ніч з 26 на 27 січня по прямому дроту відбулась розмова між А. Гончаренком та В. Муравйовим. Вимога останнього у наказовій формі була такою: «Приготуватись до зустрічі переможної Червоної армії, приготувати обід. Помилки юнкерів прощаю, а офіцерів все одно розстріляю». А. Гончаренко відповів, що «до зустрічі все готове» [7, с. 19]. Згідно з різними джерелами, бій, що розпочався близько дев'ятої – десятої години, продовжувався до вечора. З метою висвітлення деяких аспектів останнього процитуємо розлогий фрагмент спогадів його учасника, студента Другої Київської української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства І. Лоського. «Наступив роковий день бою, – писав він. – З самого ранку більша частина українського війська зайняла лінію окопів, близько двадцяти чоловік залишено на станції, як прикриття. Українська лава розташувалась у такий спосіб, що праворуч від залізничного тору лягли юнаки, ліворуч – студентська сотня. На самому ж торі стояла на платформі з паротягом єдина українська гармата і коло неї невтомний Лоценко, який взяв собі на допомогу одного із студентів. Десь коло десятої рано з'явилися ворожі групи, і в той же час більшовицька артилерія почала обстріл. Обстріл був досить інтенсивний, але в рівній мірі невдалий... Натомість Лоценко стріляв досить влучно. Добре відстрілювались юнаки. Гірше було із студентською сотнею. Багато не вміло стріляти,

невелику кількість набоїв швидко вистріляно... Швидко му- сили замовкнути українські кулемети, не маючи амуніції... Командування юнаків передало по лаві наказ відступати, але десь по дорозі наказ переплутано, і студентська сотня почула, що треба наступати. В той час, коли праве крило розпочало відступ, ліве рушило вперед... Ворог скористав- ся з оголення правого крила і зайшов у тил студентській сотні. Було смертельно поранено сотника Омельченка, і це збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ. Ті, що були на крайньому лівому крилі, відступали, мина- ючи станцію, вже зайняту ворогом і щасливо добралися до свого ешелону, який стояв за пару кілометрів від станції. Та частина, яка була ближче до залізничного тору, відступа- ючи не знала, що станція була вже зайнята, і була оточена. Побачивши це, студенти спробували пробитися, але то вже було неможливо. Кілька з них закололи багнетами, біль- шість попала до полону» [15, с. 102 – 103]. Водночас затри- мання просування військ агресора до столиці, на думку Є. Маланюка, мало вагоме політичне значення з огляду на тогочасні мирні переговори делегації УНР з Централь- ними державами у Брест-Литовському. З цих міркувань завдання, покладене на учасників оборонного бою, «було виконано, полковника Муравйова з військом зупинено, а їх рухи на Київ були опізнені. Втрати численного ворога були немалі, але і наші були значні» [16, с. 182].

Слід врахувати і те, що продовження перебування націо- нального уряду в Києві дало можливість вірним йому вій- ськам придушити Січневе повстання, підняте місцевими більшовиками. Поразка останніх засвідчила, що встанов- лення радянської влади в Україні не було їхньою заслугою, оскільки соціалістичну революцію сюди, за словами самого В. Муравйова, війська Росії принесли – «на вістрях своїх багнетів» [4, с. 36].

Як уже вказувалося, частина студентів і гімназистів, заблукавши в темряві, потрапила до полону. «Наступного дня, коли ми від'їздили зі ст. Крути, – свідчив пізніше комісар 1-го Московського червоногвардійського загону Є. Лашідус, – потяг по дорозі зупинився за наказом Єгорова

(командувач більшовицькими військами – Л.Т.), з вагону було виведено всіх затриманих і за 300 кроків від потягу їх розстріляли розривними кулями» [8, с. 123].

Як зауважила О. Бойко, Крутянський бій був одним із перших (якщо не найпершим), де російські більшовики продемонстрували грубе порушення норм моралі та права, сваволі та нехтування життям людини, оскільки у цивілізованому світі розстріл полонених кваліфікувався як військовий злочин. Зокрема, Женевська конвенція 1907 р. гарантувала життя бранцям [1].

Проведені у березні 1918 р. на місці розстрілу розкопки показали, що було страчено 27 бранців, яких перепоховали в Аскольдовій могилі. З інших джерел стало відомо, що 7 полонених, які тоді unikли розстрілу, більшовики забрали з собою, і їх доля невідома.

Стосовно втрат, яких зазнали українські підрозділи під Крутами, то розповсюджена нині цифра 300 загиблих, на думку сучасних дослідників, не відповідає дійсності. За підрахунками деяких з них, їх загальні втрати становили до 250 вояків і 10 старшин (убиті, розстріляні, полонені, зниклі безвісти). З них найбільша частина припадає на Студентську сотню: убитих у бою – 10 – 12; розстріляних – 27; поранених – 30 – 40; полонених – 7. Перша юнацька військова школа втратила: убитих 8–10; поранених 25–30. Своєю чергою, противник втратив до 300 осіб убитими та пораненими. Значною мірою це пояснювалося тим, що він здійснював наступ на відкритому полі, де не можна було сховатися від вогню українських підрозділів [3, с. 11; 19, с. 179].

Висновки. Від початку захоплення влади внаслідок Жовтневого перевороту в Петрограді більшовицька партія, скориставшись відмовою соціалістичних лідерів Центральної Ради від творення національних збройних сил, шукала привод для війни з Україною, аби насадити у ній радянський режим. Хоча Крутянський бій, який стався через тиждень після проголошення незалежності УНР, разом з іншими боями локального значення, що відбувалися на підступах до української столиці, затримав війська агресора усього на чотири дні, він, тим не менше значною мірою,

створив уряду Республіки сприятливі можливості, вигравши час, придушити Січневе збройне повстання, розпочате місцевими більшовиками проти Центральної Ради, і вперше більш ніж за півтора століття добитися міжнародного визнання України та підписати мирний договір у Брест-Литовському.

1. *Бойко О.* Символ українського героїзму: Бій під Крутами: Факти й оцінки / О. Бойко // День. – 2008. – 2 лютого.
2. *Бойко О.* Бій під Крутами: Історія вивчення / О. Бойко // УІЖ. – 2008. – №2. – С. 43 – 54.
3. *Бойко О.* Крути. Погляд історика / О. Бойко // Крути: 29 січня 1918 р. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – С. 9 – 12.
4. *Бойко О.* Бій під Крутами: Факти проти легенди / О. Бойко, С. Бутко, Р. Демченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 23 – 41.
5. Виступ Президента під час Уроку Мужності для ліцеїстів Київського військового ліцею імені Івана Богуна та курсантів вищих військових навчальних закладів з нагоди вшанування пам'яті Героїв Крут // Голос України. – 2016. – 2 лютого.
6. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
7. *Гончаренко А.* Бій під Крутами / А. Гончаренко // Крути: 29 січня 1918 р. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – С. 15 – 26.
8. *Гриневич В.* Слідча справа М. А. Муравйова: Документована історія / В. Гриневич, Л. Гриневич. – К., 2001. – 336 с.
9. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 336 с.
10. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: «Знання» України, 1991. – 240 с.
11. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Т.1.: Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – 437 с.
12. *Ільєнко І.* Чому Крути / І. Ільєнко // Крути: Збірка у пам'ять Героїв Крут. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 11–51.

13. *Ковальчук М.* Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки [Електронний ресурс] / М. Ковальчук // Історична правда : інтернет-вид. – 2014. – 29 січ. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189>

14. *Ленін В.* Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради / В. Ленін // Повне зібрання творів. Т. 35. – С. 137–139.

15. *Лоський І.* Крути / І. Лоський // Крути: Збірка у пам'ять Героїв Крут. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 95–105.

16. *Маланюк Є.* Крути. Народина нового українця / Є. Маланюк // Крути: Збірка у пам'ять Героїв Крут. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 178–196.

17. Президент України вшанував пам'ять Героїв Крут // Гомін України. – 2016. – 2 лютого.

18. *Сергійчук В.* Симон Петлюра / В. Сергійчук. – К.: Україна, 2004. – 444 с.

19. *Тимченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тимченко. – К.; Львів, 1996. – 371 с.

20. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2017 р.

Рецензент: *І.З.Підкова*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри новітньої історії України. Львівський національний університет імені Івана Франка. м. Львів.

Trofymovych Lilly

MILITARY-POLITICAL PRECONDITIONS AND CONSEQUENCES OF THE KRUTY BATTLE OF 1918

The article traces the growth of tension in the relations of the Central Council of Ukraine with the Bolshevik government. The attention was paid to the search by Bolshevik government the occasion for external aggression against the UNR in order to eliminate its independence and implant of Soviet power in Ukraine. The preparation and carrying out of a defensive battle of Kruty as a legendary episode of the Russian-Ukrainian war is shown.

Keywords: Central Council of Ukraine, Bolshevik government, UNR, Russia, Russian aggression, battle of Kruty.

**ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ І КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВЛАДИ УНР
ТА ЗУНР У СПРИЙНЯТТІ УКРАЇНСЬКИХ ОФІЦЕРІВ
(1918–1920 рр.)**

У статті висвітлені особливості політичних настроїв офіцерів армій УНР та УГА в період урядування Директорії та влади ЗУНР в 1918 – 1920 рр. Особлива увага присвячена конструюванню образу влади УНР і ЗУНР у сприйнятті українських офіцерів на тлі революційних, воєнно-політичних подій на українських землях протягом означеного періоду. Подано характеристики взаємин, елементи конфронтації між урядами, політичними керівниками УНР та ЗУНР з одного боку, і наддніпрянськими та наддністрянськими офіцерами з іншого.

Ключові слова: офіцери, влада, революція, Україна, УНР, ЗУНР, Симон Петлюра, Євген Петрушевич.

Постановка проблеми та її актуальність. У результаті падіння Російської та Австро-Угорської імперій офіцери стали одним з репрезентантів українського національного руху зі своїм світоглядом та суспільно-політичними настроями. А тому вони не могли стояти осторонь політичних процесів на українських землях у революційний час. Опираючись на індивідуальний досвід українських офіцерів, зважаючи на їх пріоритети, образ української влади – урядів, і окремих політичних лідерів, містив як позитивні, так і негативні компоненти. На конструювання образу впливали вибір політичного шляху владою УНР і ЗУНР, їхні політичні коливання, подекуди нехтування вимогами та вповодбаннями офіцерства.

В українській історіографії пропонована тема не була висвітлена дослідниками. Тому для розкриття проблеми були залучені джерела, головно спогади наддніпрянських і наддністрянських офіцерів та архівні матеріали з Національної Бібліотеки у Варшаві, ЦДАГО України,

Тютенко Роман Володимирович, аспірант кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Тютенко Р. В., 2017

Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника та Гуверівського інституту.

Метою поданого дослідження було проаналізувати спектр політичних настроїв офіцерів армій УНР та УГА та простежити конструювання образу української влади у сприйнятті офіцерського середовища в добу Директорії УНР та ЗУНР у період Української революції 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лютнева революція 1917 р. і падіння Російської імперії активізували суспільно-політичне життя на українських землях, активною групою в якому були українські військові. Офіцери ще на початках творення державності підтримали Центральну Раду в її починаннях як захисницю українських інтересів, бо сподівалися творити міцну державу та армію. Політичні погляди офіцерів та Центральної Ради збігалися. Вони бачили майбутній державний устрій колишньої Російської імперії як федеративну демократичну республіку, в якій Україна мала бути автономною одиницею. Але нерішучість політиків Центральної Ради перед війною з більшовицькою Росією офіцерів тільки дратувала.

Варто відзначити, що наприкінці 1918 р. невдоволеність політикою гетьмана П. Скоропадського, з утворенням ЗУНР після Листопадового Чину, схилила молодших старшин навіть на розмови про перехід до лав Галицької Армії [19, с. 257-258]. Авторитет Павла Скоропадського упав серед військових і через арешт Симона Петлюри, який користувався популярністю в українському суспільстві, і через гетьманський наказ про звільнення всіх молодих офіцерів, які не мали відповідної військової освіти з армії до резерву [22, с. 45]. В той час, полковник Петро Болбочан, генерали Всеволод Петрів і Олександр Натіїв, зустрічаючись з Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним), пропонували йому об'єднати групи військ для організації перевороту і очолити керівництво українським урядом [23, арк. 46].

А особливо надто негативного образу гетьманській владі надав маніфест Павла Скоропадського про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією. Цей акт

спричинив відмову від присяги гетьманові. Наприклад, офіцери Сірожупанної дивізії підтримали свого командира, який сказав: «Від присяги на вірність і послух гетьманові Скоропадському вважаю себе звільненим, бо я присягав Гетьманові як суверенові самостійної Української Держави, якій він сам дав присягу бути їй вірним. Раз Скоропадський цю присягу порушив, тим звільнив нас від присяги йому...» [19, с. 261]. Серед Січових Стрільців висловлювались думки про призначення полковника Василя Вишиваного новим гетьманом України [4, с. 81].

На хвилі антигетьманського повстання і початку нової війни з більшовиками прихильність до Симона Петлюри зростала. Тому військовики в той час казали: «Наша голова на влада – Директорія» [1, с. 254]. Наприклад, офіцери Сірожупанної дивізії не торкаючись соціально-політичної програми політиків Директорії УНР, визнали її, знаючи тільки, що вона заснована на ґрунті самостійності України, тоді як Павло Скоропадський цю самостійність зрадив [18, с. 86]. Як вважав генерал Микола Капустянський, що зі свого боку, члени Директорії УНР, зокрема Андрій Макаренко, до військових «ставилися добре і рахувалися з ними» [9, с. 131]. Однак, Володимир Винниченко «не вірив у це, що в них можливо правдива революційна стихія» [14, с. 67]. Політика ж Володимира Винниченка мала підтримку далеко не у всіх офіцерів. Наприклад, про нього казали, що «письменник і драматург він прекрасний, а от політик з нього, як виявилось, нікчемний» [2, с. 148]. Водночас у середовищі офіцерів ставлення і до Симона Петлюри було неоднозначне. З одного боку, С. Петлюра, попри невійськову освіту, виступав як «патріот», «добрий промовець», «людина здібна» [1, с. 204]. Але з іншого боку, була скептичність щодо його фаховості, компетентності. Так, Василь Кучабський писав, що той очолив армію механічно, не мав жодної уяви про сутність регулярної армії як єдиного організму і керувався у військових питаннях не знанням, а силою. Через це він не надто довіряв кадровим вищим офіцерам колишньої російської армії [28, с. 120].

Окрім того, ставлення офіцерів до отаманів і їх повстанських загонів здебільшого негативно, оскільки ті дотримувались гасел «Все дозволено», «Грабуй награбоване!». Були і такі отамани, що ніби виступали з народними гаслами, але не визнавали жодної влади. Сотник Никифор Авраменко згадував: «Була це стихійна неорганізована сила, пильнувала єдине: свого села, волості а навіть повіту...Далеко ці «отамани» не дивились» [1, с. 258]. Зокрема, виступ отамана Володимира Оскілка проти Симона Петлюри у квітні 1919 р. офіцери не підтримали. Як згадував підполковник армії УНР Василь Прохода, що в той час урядові перевороти не мали значення, оскільки боротьбу за незалежність провадили кращі військові частини без огляду на урядовий політичний курс. І в цій боротьбі об'єднавчим було ім'я Симона Петлюри: «Всі були петлюрівцями, не знаючи й не бачивши особи самого Петлюри, як то було й зі мною особисто. Стати оскілковцями вони вже не могли» [17, с. 44].

Хоча, існувало чимало випадків переходу офіцерів від армії УНР до повстанських отаманів, зокрема до отамана Зеленого. Наприклад, у доповіді члена організації «Чінізеллі» повідомлялося про настрої військовиків отамана Зеленого. Вони були налаштовані негативно і до Симона Петлюри, і до радянського уряду Християна Раковського: «Прежде всего мы самостійники. Я – самостійникъ. Атаманъ Зелений – какъ я. Мы считаемъ, что правительство Раковского – великорусское и узурпаторское. Великороссія насъ грабить, вывозить отъ насъ хлѣбъ. Посадили намъ жидовъ – комиссаровъ...Долженъ быть кордонъ между Великороссіей и Украиной» [27, р. 119].

У той же час, наприкінці 1918 р. у ході революційних подій на території Австро-Угорщини, напередодні Листопадового Чину, між галицькими політиками і офіцерами виникла конфронтація. Деякі політики Української Національної Ради, такі як Кость Левицький і Лонгин Цегельський, не схвалювали акт повстання, вони були проавстрійськи налаштовані і вважали, що потрібно чекати кур'єра з Відня для подальших переговорів. Політики не поспішали

довіряти військовим і були певні, що військова акція зашкодить переговорам з Віднем. В цьому моменті, щодо цих австрофільських настроїв українських політиків напередодні листопадових подій влучно висловився отаман М. Тарнавський, говорячи, що «кілька українських генералів у австрійській армії могло більше зробити для нашої справи у Відні, як ціла тогочасна парламентарна репрезентація. А що вже казати про 1918–1920 роки...»[20, с. 9]. Однак, група офіцерів на чолі із Дмитром Вітовським заявили, що відкладати не можна, бо Львів можуть взяти поляки. Рішучість Д. Вітовського вплинула на членів УНРади [8].

Усе ж, українські офіцери підтримали український уряд, оскільки це вже була своя влада, а не австрійська. Наприклад, Осип Колодницький по приїзді з Угорщини на Станиславівщину згадував: «...побачив я свою українську владу, про що колись мріяли навіть не було можна» [11, с. 28].

З боку військовиків УГА траплялося несхвалення антигетьманського виступу через можливе поглиблення і так досить складної воєнної ситуації. Вони хоч і розуміли, що «останній, перед самим упадком, акт Гетьмана важко похвалити», однак вважали, що «тепер, коли маємо такі і стільки фронтів, це повстання не віщує добра нашої Держави» [16, с. 20].

Під час польсько – української війни 1918 – 1919 рр. становище офіцерів ставало чим раз складнішим. Воєнні поразки, особливо втрата Львова, позначилися на політичних настроях офіцерів. Так, хорунжий УГА Микола Опока у своїх листах до Ростислава Заклинського [21] писав: «Що до політики то тут такий настрій, що всьо страшно невдоволене теперішнім відношенням, нарікають на непорядки, хабарництво...»[13, арк. 8]. Невдоволеність політикою підсилювало прагнення встановити одноосібну диктатуру: «Майже всі старшини домагаються диктатури і може здаєся, що це було би ще одним виходом з дурної ситуації. Диктатор проголосив би Святу Війну з Польщею, всякі непорядки і саботаж каралися би смертю, а тоді здаєся польська армія розлетілася би...» [13, арк. 8]. В умовах поразок у

війні з поляками, за які офіцери звинувачували Державний секретаріат ЗУНР, диктатура додавала якоїсь більшої впевненості у складний час. Зокрема, поручник Петро Кривоносок у споминах відзначив: «До підняття настрою та збільшення одушевлення серед війська причинив ся також факт, що нездарний Секретаріят утік до Румунії, а всю власть обняв диктатор Др. Петрушевич» [24, с. 267].

Після переходу УГА р. Збруч з'явилися певні оптимістичні сподівання на нове військо. Але військовики УГА не погоджували фінансові асигнування уряду УНР, які йшли більше отаманам, аніж на нову армію. Так, сотник УСС М. Девоссер писав про це: «Якби влада УНР, замість витрачати гроші на підмогу різним «отаманам» на їхні, мовляв, тисячні (неконтрольовані!) підпільні «геройські армії»... була асигнувала ті суми на цю нову, свіжу, не змучену армію..., - то до ранньої весни можна вже було б розпочати нову, успішну військову кампанію» [5, с. 62].

У наслідок Київської катастрофи в серпні 1919 р. відносини між армією і владами ЗОУНР і УНР загострилися. Зокрема, 28 жовтня 1919 р. на спільній нараді галицьких і наддніпрянських керівників разом з Головним Отаманом С. Петлюрою і диктатором Є. Петрушевичем представник від УГА після всіх виступів заявив: «Мусить наступити негайна зміна кабінету; ввести до нового кабінету людей, яким вірить Галицька Армія; ввести військових, викинути Мартоса, Вітика і Безпалка, скликати предпарлямент» [6, с. 269]. На це С. Петлюра сказав, що «Мене дивує, що регулярна армія ставить політичні домагання...» [6, с. 269], а Є. Петрушевич заявив: «Де ж ви бачили, щоб якась дисциплінована, європейська армія ставила своєму урядові такі вимоги? Всі болі устануть і ми вийдемо побідниками» [6, с. 269]. Після загострення воєнного становища отаман О. Сальський доповів, що «військо зробило все – тепер діло правительства шукати виходу» [6, с. 271].

Новий уряд УНР Бориса Мартоса до української армії ставився за означенням М. Капустянського «невизначно». Як останній відзначив, за думкою деяких політиків армія

була «чинником другого порядку». Сам же уряд не зміг дієво організувати владу і не докладав необхідних зусиль, щоб своєчасно забезпечити армію обмундируванням, продовольством і ліками та дати їй ґрунт і засоби для продовження боротьби [9, с. 132]. Як писав І. Вислоцький, що серед офіцерів найгіршим було ставлення до Б. Мартоса через його висловлювання, що він хотів, щоб «Україна була така як він хоче – або жадна» [3, с. 5]. Взагалі уряд намагався очистити офіцерське середовище від різних шкідливих елементів, але це робилося однобічно, без якоїсь системи, що часто шкодило війську. Траплялася невдала оцінка офіцерів, навіть цькували їх у пресі, що відштовхнуло значний відсоток офіцерів від уряду і сприяло розкладу армії [9, с. 40].

Та поряд з цим влада мусила віддати належне деяким отаманам, як наприклад Андрієві Гулому-Гуленку, Юркові Тютюннику, за їх партизанські здібності. Оцінюючи їхні якості, влада використовувала отаманів в своїх інтересах [15, с. 383].

Під час відступів УГА посилилися антиурядові настрої, невдоволення Диктатурою, а деякі військові навіть хотіли наказу Петлюри про арешт Є. Петрушевича. З УГА доносили телеграми, що «Галицькі козаки і старшини не розуміють, що сталося й через кого. Хто знає, а таких уже третина, активно виступає проти Н. К. і Диктатури. Невдоволення серед Галичан величезне... Вимагають єдиної команди на чолі з вами, пане отамане, більше нікому не вірять» [6, с. 312]. Але одночасно і Директорію вимагали, щоб «Петлюрі полишено тільки титул Головного Отамана, а усунено його від оперативних справ, бо він на тім не розуміється» [15, с. 383].

У середині 1919 р. в умовах воєнних поразок в середовищі офіцерів УГА і Армії УНР виникли різні політичні течії і настрої. Серед українських офіцерів були прихильники селянської України, диктатури пролетаріату та відновлення монархії. Щодо УГА зміна настроїв стала помітною після від'їзду з Галичини Є. Петрушевича. Зокрема, були

офіцери правих поглядів, які симпатизували відновленню гетьманства в Україні з полковником В. Вишиваним. Інші ж офіцери в Начальній Команді Галицької Армії обговорювали заклик до України П. Скоропадського [3, с. 4]. Також сотник М. Курах згадував слова одного галицького офіцера австрофільських поглядів: «А я вам кажу і свою голову даю за те, що так довго не буде порядку і ми не виграємо нашої війни, як довго не будемо мати свого українського цесаря. Цесар як добрий господар на своєму господарстві, знає, що і як треба робити, щоби було добре. Того не знає жаден президент, тому я все буду проти республіки і президентів» [12, с. 39]. Деякі офіцери армії УНР трималися республіканських поглядів, вважали що доба царів і цесарів вже минула, прийшла черга республіканському ладу і навіть симпатизували В. Винниченкові: «Україна мусить бути республікою, а найкращим президентом був би Винниченко, бо він вийшов з українського села і найкраще розуміє всі потреби українського селянства» [12, с. 39].

Не бракувало і симпатиків більшовизму. Вони вважали, що «було б добре, якби ми мали свого Леніна або Троцького, бо їх програма найкраща: вони народові дають землю і волю, а вимагають лиш одного – щоби народ захищав здобутки революції» [12, с. 39]. У військових колах часто відбувались розмови на політичні теми, під час яких лунала критика С. Петлюри. Однак, подекуди старші офіцери, отамани не підтримували таких бесід, аргументуючи: «Так уже не годиться! Самі ми його вознесли, то нічого й носом крутить; мусимо й далі його триматись» [10, с. 115].

Поряд з цим низка українських офіцерів вважали, що «ми військо мусимо воювати і здобувати тую Україну» [12, с. 39]. Але в деяких військовиків взагалі була відсутня національна ідея: «Нам нет дела до політики, ми военні і наше дело воювать! Для кожного хороший той, – хто регулярно платить жалування... да здраствует Ленин, Троцкий, Винниченко і Франц Йосиф І-ий» [12, с. 39].

У 1920 р. під час міжнародних переговорів з країнами Антанти, з Польщею за Галичину в листуванні військовики

частіше торкалися політичних тем: «Складається так сітка-ція, що всі майже держави стремляться... за всяку ціну мати мир на Сході Європи. Зовсім ніхто не захоче вести дальшої війни...» [26, s. 220]. Обговорювалися питання пошуку союзників в цих умовах: «Нам треба з цього вміти витягнути відповідні висновки зі ситуації. Треба нам шукать порозуміння і такого союзника, котрий був би відповідно до нашої ідеології і нашої праці найбільше підходячим. На кожний випадок ні Врангелъ, ні Поляки таким союзником бути не можуть. На мою думку треба тому нам старатись в першу чергу налагоджувать звязок з цими галичанами, які залишилися по другому боці кордону. По ідеології і по своїй праці вони нам найбільше підходять» [26, s. 221].

Політика Є. Петрушевича вже не мала підтримки в галицьких офіцерів і за їхньою думкою навіть шкодила єдності України: «Ексклюзивна галицька політика Петрушевича... веде до що раз більшої прірви між Галичанами і Наддніпрянцями» [26, s. 221]. Особливо викликав обурення хід переговорів Симона Петлюри з Юзефом Пілсудським. Наприклад, говорилося, що особа «гол. от. Петлюри не є нігде заграницею знана», що «його методи правління визивають заграницею підозріння, що найменше більшовико-фільства» [3, с. 4]. Після Варшавської угоди з Ю. Пілсудським С. Петлюра, на думку деяких галицьких офіцерів, «вже перестав бути репрезентантом всього ідейного Українства» [26, s. 221].

Уже в еміграції в Чехо-Словаччині військовик Ю. Лисак у своїх нотатках «На боївищі» з гіркотою писав: «Збруч – холод – тиф – лазарети – бездарність вождів – смерть армії в скитанні! Грізні слова, але правдиві» [25, s. 441].

Отже, українські офіцери в російській і австро-угорській арміях ще до революційних подій відчували зміни політичного ладу і, не зважаючи на суперечності у своєму середовищі, переважно прихильно їх сприйняли та підтримали свої уряди в процесі творення держав УНР і ЗУНР. Стосунки між українськими урядами та офіцерами спочатку проходили на сприятливому тлі, що, своєю чергою,

формувало позитивний образ Петрушевича, Петлюри. Однак згодом помітне зростання критичного ставлення до них через недалекоглядні і непослідовні дії влади у вирішенні військових, політичних питань, у веденні війн з більшовиками, поляками, білогвардійцями. Ці урядові помилки призвели до появи різних політичних течій в офіцерському середовищі: австрофільства, більшовикofільства, прихильність до республіки, власної монархії. В результаті образ керівників УНР і ЗУНР набрав негативного характеру.

1. *Авраменко Н.* Спомини запорожця: Документальне видання / Н. Авраменко. – Київ: Темпора, 2007. – С. 204.

2. *Антоненко-Давидович Б.* На шляхах і роздоріжжях: спогади, невідомі твори / Б. Антоненко-Давидович. – Київ: «Смолоскип», 1999. – С. 172.

3. *Вислоцький І.* Політичні настрої і течії серед старшин У.Г.А. / І. Вислоцький // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 11. – С. 5.

4. Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1980. – № 1. – С. 81.

5. *Девоссер М.* На службі народу / М. Девоссер // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1973. – № 4. – С. 62.

6. *Доценко О.* Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. – Т. II. – Книга 4. – Київ-Львів, 1923. – С. 269.

7. *Дубрівний П.* Сірожупанники / П. Дубрівний // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1962. – № 3-4. – С. 41.

8. *Заклинський М.* Листопадовий зрив / М. Заклинський // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1969. – № 6. – С. 18; *Заклинський М.* Творці Листопадового чину / М. Заклинський // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1971. – № 5. – С. 6; *Крезуб А.* Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919 / А. Крезуб. – Нью Йорк: «Око», 1966. – С. 32.

9. *Капустянський М.* «Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році». Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». Документи та матеріали: Документально-наукове видання / М. Капустянський / Передм. Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2004. –

10. *Коваль Р.* Отаман Зелений: Історичний нарис / Р. Коваль. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». – Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – 464 с.

11. *Колодницький О.* Моя служба в УГА / *О. Колодницький* // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1969. – № 2. – С. 28.
12. *Курах М.* Тост / *М. Курах* // Вісті Комбатанта. – Нью Йорк, 1961. – № 3. – С. 39.
13. Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк. 8.
14. *Назарук О.* Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції. – Відень: Видання «Українського прапора», 1920. – С. 67.
15. *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917 – 1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: *М. Ковальчук / М. Омелянович-Павленко.* – К.: Темпора, 2007. – С. 383.
16. *Островецька М.* Блиски і темряви. 1918 – 1919 – 1920 / *М. Островецька.* – Нью-Йорк 1966. – С. 20.
17. *Прохода В.* Бої сірожупанників на польському фронті / *В. Прохода* // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1969. – № 6. – С. 44.
18. *Прохода В.* Записки до історії Сірих (Сірожупанників) / *В. Прохода* // За державність. Матеріали до історії війська українського. – Каліш, 1935. – Збірник 1. – С. 81.
19. *Прохода В.* Записки непокірливого / *В. Прохода.* – Торонто. – 1969. – Кн. 1. – С. 261.
20. *Тарнавський М.* Спогади / *М. Тарнавський.* – Львів, 1992. – С. 67.
21. *Тютенко Р.* Листи хорунжого УСС Миколи Опoki до Ростислава Заклинського як джерело до вивчення повсякдення офіцерів Галицької Армії / Роман Тютенко / Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 3 (15) (липень-вересень). – Т. 1. – С. 112-116.
22. *Удовиченко О.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. / *О. Удовиченко.* – Київ: Видавництво «Україна», 1995. – С. 41.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66498. – Т. 1. – Арк. 46.
24. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. – MF nr. 69010.
25. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. – MF nr. 87285.

26. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Zakład Zbiorów Mikrofilmowych . – MF nr. 87287.

27. Hoover Institution Archives. – Vrangel Collection 1916-1929. – Box 38. – Folder 1. – P. 119.

28. *Kutschabsky W.* Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923 / W. Kutschabsky. – Berlin: Junker u. Dünhaupt, 1934. – S. 120.

Надійшла до редколегії 11.08.2017 р.

Рецензент: *Якимович Б.З.*, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Наукового центру Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Tiutenko Roman

THE POLITICAL MOODS AND THE CONSTRUCTION OF IMAGE OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC'S AND THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC'S AUTHORITIES IN THE PERCEPTION OF THE UKRAINIAN OFFICERS (1918-1920)

In the article a features of the political moods of the and Ukrainian officers during the rule of Directory of Ukrainian People's Republic and government of the West Ukrainian People's Republic in 1918-1920 have been highlighted. There are a comparison of political views of the Ukrainian Galician Army's and Ukrainian People's Republic's officers. A special attention is paid to the design of the image of the Ukrainian People's Republic and the West Ukrainian People's Republic authorities in the perception of Ukrainian officers against the backdrop of the revolutionary, military and political events in the Ukrainian lands for a certain period. The characteristics of relationships, confrontation elements between governments, individual political leaders of the UPR, WUPR and Ukrainian officers have been selected.

Keywords: officers, authority, revolution, the Ukrainian People's Republic, the West Ukrainian People's Republic, Symon Petliura, Yevgen Petrushevych.

УДК 355.40 (477.7) «1803»

ГРИНИХА А.І.

**РОЗВІДУВАЛЬНА МІСІЯ Ж.Ж. РАКО ДЕ РОІ В ПІВНІЧНОМУ
ПРИЧОРНОМОР'І У 1803 році: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ**

Здійснено спробу «історичного розслідування» причетності французького мандрівника Ж. Ж. Рако де Рої (1780 – 1810) до збору розвідувальних даних про військовий стан, економіку, торгівлю, настрої місцевого населення в Північному Причорномор'ї. Після повернення до Франції, Ж. Ж. Рако де Рої видав свої спостереження – «Подорож до Криму та берегів Чорного моря у 1803 році...». Дослідження зосереджується на текстуальному аналізі запропонованого джерела, а також суміжних матеріалів (кореспонденції Наполеона та інших наративів про Крим цієї епохи), які за робочою гіпотезою мали б розкрити справжню мету поїздки француза південно-західними окраїнами Російської імперії.

Ключові слова: Ж. Ж. Рако де Рої, розвідувальна місія, Крим, Північне Причорномор'я.

Постановка проблеми: Дослідження французько-російських взаємовідносин у часовому проміжку між 1801 і 1806 рр., зосереджуються на переважно політичних і військових аспектах діяльності Третьої антифранцузької коаліції [1]. У нашій статті ми спробуємо пролити світло не так на дипломатію цієї епохи, як на правдоподібно розвідувальну місію аудитора державної ради Франції, суасонського супрефекта, кавалера ордену Почесного легіону, префекта департаменту Арно і мандрівника Жана-Жака Рако де Рої (1780 – 1810), який у 1803 р. здійснив подорож із Петербургу в Північне Причорномор'я, а в 1806 році за сприяння імператора французів опублікував у Парижі свої подорожні записки [2], які через рік вийшли також в англійському перекладі.

Гриниха Андрій Ігорович, студент, магістерська програма з історії, Український католицький університет, м. Львів.

© Гриниха А.І., 2017

Мета статті: проаналізувати наратив Ж. Ж. Рако де Рої «Подорож до Криму та берегів Чорного моря...», а також допоміжні джерела задля з'ясування причетності француза до збору розвідувальних даних про південно-західні окраїни Російської імперії у 1803 році на користь французького уряду.

Аналіз останніх досліджень: Вивчення дипломатичних відносин епохи Наполеона, а також розвідувальних і шпигунських заходів урядів держав і окремих осіб значно поступаються за якісними і кількісними показниками масиву досліджень, присвячених військово-політичному вектору. Більше того ті нечисленні праці, що мають своїм предметом дослідження російсько-французьких відносин у контексті військової розвідки, радше стосуються періоду підготовки до військової, французько-російської конфронтації 1810 – 1811 рр. і безпосередньо війни 1812 року [3, 4, 5, 6]. Така тенденція має беззаперечну логіку, адже апогеєм шпигунства на користь своїх держав – Франції та Росії став саме вказаний вище період, проте не слід також ігнорувати ціле десятиліття до війни 1812 року – поодинокі і несистематичні французькі розвідувальні місії на території Російської імперії в обличчі комерсантів, авантюристів чи офіційних урядових аташе зустрічались, як мінімум, з 1802 – 1803 рр. одразу ж після розпаду Другої антифранцузької коаліції. Одним із перших, хто звернув на це увагу, був В. Ададуrow у своїй монографії, аналізуючи проекти та діяльність підданих Французької імперії, які з тою чи іншою метою відвідали Росію [7]. Прикметно, що життя і діяльність французького мандрівника, який зумів зробити швидку і доволі успішну кар'єру фактично жодним чином не висвітлені у західній історіографії. Протягом ХІХ століття на його працю покликаються окремі дослідники Кримського півострова і, крім того, деякі біографічні покажчики та енциклопедії того часу згадують ім'я нашого француза на своїх сторінках – два англійських [8, 9], і один французький [10]. В українській історіографії французький чиновник побіжно фігурує у невеликій кількості краєзнавчих статей і в працях з регіоналістики [11, 12, 13], а також у кількох монографіях – в уже згадуваній праці львівського історика В. Ададуrowа і в роботі полтавського дослідника Є. Луняка [14].

Виклад основного матеріалу: Попри те, що Ж.Ж. Рако де Рої, який був лише третьорядним чиновником у бюрократичній системі Французької імперії, і прожив заледве 30 років (помер від ускладнень від рани у грудях, отриманої під час дуелі у 1810 р.) [10, с. 423], все він може бути нам цікавим з багатьох причин, однією з яких є наявність цілісного нарративу, який він склав на основі своєї подорожі південно-західними теренами Російської імперії [2].

Згадувана нами робота француза носить радше компілятивний характер, адже зіткана із багатьох сучасних нашому автору праць про Крим і Північне Причорномор'я. Широкий спектр покликань на твори своїх сучасників показують неабияку освіченість та начитаність Ж.Ж. Рако де Рої, який, готуючись до поїздки у Росію, активно готувався і збирав корисні матеріали для себе. Цікавим є той факт, що маршрут подорожі у Криму для Ж.Ж. Рако де Рої накреслив відомий вчений, натураліст і енциклопедист С. Паллас (1741 – 1811), який також за словами нашого автора надав йому вкрай корисну інформацію, необхідну для подорожі цими теренами. Після повернення до Франції, робота Ж. Ж. Рако де Рої спричинила зацікавлення з боку тодішніх відомих французьких науковців – натураліста Ж. Ласепада (1756 – 1825), вченого-сходознавця Л.М. Ленгле і антикознавця О-Л Міллена (1759 – 1818) [12, с. 347-348], який написав на основі старожитностей, привезених Ж. Ж. Рако де Рої з Криму нумізматичну розвідку, поміщену в кінці праці нашого автора («*Note de M. Millin sur les médailles trouvées en Crimée par M.J Reuilly*»).

Слід також сказати, що нарратив Ж. Ж. Рако де Рої доцільно аналізувати у компаративному ключі із текстами епохи, що були безпосередньо відомі авторові – це праці С. Палласа [15], К. Вольнея [16] та інших, які залишили помітний відбиток на способі інтерпретації побаченого Ж. Ж. Рако де Рої у Криму та Північному Причорномор'ї. Тому маємо одну з робочих гіпотез, що текст Ж. Ж. Рако де Рої може бути одним із гвинтиків у системі так званого мегатексту або ж дискурсу Заходу про Російську імперію

та її південно-західні окраїни, що звісно ж потребує окремого, інтертекстуального дослідження. Зараз ж зосередимося на спробі «історичного розслідування», щоб довести або ж спростувати тезу про те, що Ж. Ж. Рако де Рої виконував спеціальну шпигунську місію на південно-західних окраїнах Російської імперії за дорученням французького уряду.

Початок ХІХ століття був епохою найбільшого піднесення Франції, яка під проводом Наполеона І стала найвпливовішою державою на політичній мапі Європи і цілком зрозумілим було її все активніше зацікавлення західними і південно-західними окраїнами Російської імперії. Свідченням цього була поява численних наративів французьких авторів, які інформували свій уряд про ситуацію, населення, господарство і торгівлю цих країв [7, с. 84]. Наприклад, капітан Бурґуен, який у 1803 р. здійснив подорож Таврійською, Херсонською та Новоросійською губерніями, а згодом протягом року прожив в Одесі; Анрі Мюр, який був консулом Франції в Одесі; Пер-Бернар Ратез – консул Франції в Севастополі і Херсоні протягом 1803 – 1806 рр. [7, с. 84-85]. Свою подорож до Криму і Північного Причорномор'я Ж. Ж. Рако де Рої розпочав у лютому 1803 року, коли разом із новоспеченим градоначальником Одеси герцогом А.Е де Ришельє (1766 – 1822) вирушив до берегів Чорного моря, після двомісячного перебування у столиці імперії місті Санкт-Петербург. Властиво, що перші рядки його праці присвячені саме цьому епізоду. Надалі автор поділив свою працю на два великих блоки, перший з яких присвячений географії та природничій історії Криму, а другий – політичному становищу Криму. Крім того, до праці додано нотатки про комерцію на Чорному морі, опис матеріальних знахідок де Рої під час подорожі, а також мапи Криму та Севастополя. Перша частина тексту француза рясніє чисельними запозиченнями із інших праць його сучасників та давніх авторів: з уже згаданого С. Палласа [17], популярної праці поляка С. Богуша-Сестренцевича (1731 – 1826) написаної французькою мовою [18], натураліста і природознавця Ж. Л. Бюффона (1707 – 1788) [19], а також античних

авторів Плінія, Страбона, Геродота. У другій частині крім згаданих уже авторів присутні також покликання на опис Криму Ю. Е. Тунмана [20], всесвітньовідому багатотомну працю про Римську імперію британського історика Е.Гіббона (1737 – 1794) [21], доволі знану в Європі працю Ш. де Пейсонеля (1727 – 1790) про торгівлю на Чорному морі [22] та декількох інших відомих авторів епохи.

Був Ж. Ж. Рако де Рої авантюристом, який прагнув поглибити природничі, географічні та історичні знання своїх співгромадян про Північне Причорномор'я та Крим чи радше він був таємним агентом французького уряду – питання досі відкрите. Дозволимо собі припустити, що французький мандрівник міг цілком поєднувати ці дві місії. Англійська мандрівниця М. Холдернесс, яка з 1816 р. по 1820 р. жила у Криму і вивчала звичаї, побут і традиції кримських татар, у 1823 році у Лондоні видала друком свої спостереження «Новоросія. Подорож з Риги до Криму, по дорозі через Київ...» [23] в яких доволі часто покликала на своїх попередників у дослідженні півострова, серед яких на сторінках праці англійської мандрівниці фігурував також і Рако де Рої. Крім критичних зауваг у бік француза, який, за словами англійки, припускався багатьох неточностей і помилок у змалюванні повсякденного життя татар [23, с. 180], М. Холдернесс також запевняє, що насправді він був шпигуном французького уряду і намагався з'ясувати політичні настрої серед татар, їхнє ставлення до Наполеона і до російського уряду, а також перевіряв стан торгівлі на Чорному морі, кількість та потужність російських сухопутних і морських сил у цьому регіоні [23, с. 106]. Не зовсім зрозумілими є джерела інформації, які дозволяли М. Холдернесс давати такі оцінки діяльності француза, оскільки в інших працях англійських мандрівників цього періоду, які відвідали Крим, Ж. Ж. Рако де Рої фігурує лише як авторитетний автор, який плідно доклався до досліджень півострова [24, с. 276].

Свідчення англійців про діяльність Ж. Ж. Рако де Рої у Криму можуть давати допоміжні і гіпотетичні аргументи, зважаючи на політичну кон'юнктуру цих авторів – інша

річ, коли ми маємо справу із кореспонденцією вищих посадових осіб Франції. Так у листі Наполеона до міністра закордонних справ Ш.-М.Талейрана від 28 травня 1804 року, знаходимо досить промовисту інформацію: "Пане Талейране, Рако де Рої, який був прикріплений до російського посольства, здійснив подорож до побережжя Чорного моря і привіз з собою корисні плани і записки, мій задум в тому, щоб ця подорож не була на його власних витратах; тому я хочу, щоб ви повернули йому всі кошти (витрачені під час цієї подорожі)" [25].

Отож, з листа дізнаємося, що Ж. Ж. Рако де Рої був долучений до дипломатичної місії в Росії і як впливає з тексту, мав певне доручення із збору корисної для французького уряду інформації. Свое завдання француз очевидно виконав добре, адже Наполеон просить, щоб йому компенсували усі затрати на подорож. На жаль це лише поодинокі згадки про нашого автора на сторінках кореспонденцій перших осіб Франції, проте навіть не зважаючи на цей факт, наша початкова гіпотеза отримала серйозне підтвердження. Французький історик середини ХІХ століття Е. Дрію у своїй праці про східну політику Наполеона [26, с. 58] зазначав, що оскільки французький уряд не мав можливості здійснювати повномасштабні розвідувальні операції щодо військового та економічного становища Росії, тому використовував для цього офіцерів при дипломатичних місіях або комерсантів, які приховували свої плани під виглядом торговельних місій [7, с. 367].

Остаточну крапку у з'ясуванні причетності Ж.Ж. Рако де Рої до збору розвідувальних даних про південно-західні окраїни Російської імперії може поставити текстологічний аналіз нарративу француза. Як уже вказувалося на початку, наш автор задекларував причину своєї поїздки як дослідницьку і краєзнавчу, з метою поглиблення знань французів про Північне Причорномор'я. Проте одразу ж засумніватись у цьому нас спонукає присвята Наполеону, написана Ж. Ж. Рако де Рої після повернення у Францію, і яка поміщена на самому початку його «Подорожей...». У цьому коротенькому вступі знаходимо неоднозначну, проте доволі

промовисту інформацію. Наш автор присвятив свою роботу «Його величності імператорові і королю», задекларував свою повну відданість Наполеону під час здійснення подорожі; висловив подяку, що ця праця побачила світ саме завдяки сприянню імператора і нарешті повідомив, що про подвиги Наполеона дізналися «нащадки Чингісхана», тобто кримські татари. [2, с. 7 – 9]

Як ми вже бачили із листа, наведеного раніше, подорож Ж. Ж. Рако де Рої була організована безпосередньо французьким урядом і, як показують доступні нам матеріали, Наполеон був добре проінформований про результати її діяльності. Неможливо з'ясувати, чи Наполеон в кінцевому результаті прочитав цю роботу, але очевидно: з окремими матеріалами, доставленими де Рої з Росії, він був ознайомлений. Так, у Архіві Військового міністерства Франції зберігається меморандум Ж. Ж. Рако де Рої «Спогади про Крим», який був складений перед військовою конфронтацією із Росією у 1812 році, в якому міститься інформація, безпосередньо узята із подорожніх записок автора «Подорож до Криму та берегів Чорного моря...». Інформаційна складова меморандуму пропонує нам відомості про звичаї та релігію росіян; стислі повідомлення про історію Росії минулих епох, а також короткий опис стану торгівлі, економіки та військової присутності на півострові [27]. Слід визнати, що скоріш за все місія Ж. Ж. Рако де Рої у Росії була успішною, адже після повернення у Париж він став кавалером ордену Почесного легіону та отримав кар'єрне підвищення – став префектом департаменту Арно.

Можемо припустити, що, крім інформування свого уряду про військовий, торговельний, економічний та соціальний стан Криму і Північного Причорномор'я, Рако де Рої міг також збирати інформацію та вести спостереження за французькими емігрантами-роялістами, які після вибуху революції у Франції змушені були емігрувати в тому числі й у Російську імперію, де через деякий час отримали високі посади у державному апараті Російської імперії. Маємо на увазі вже згаданого герцога де Ришельє, градоначальника Одеси, якого Ж. Ж. Рако де Рої супроводжував у подорожі

до нового місця призначення, а також маркіза Ж. Б. де Траверсе (1754 – 1831), який на час перебування нашого героя у Росії займав посаду командувача Чорноморським флотом і який влаштував особисту аудієнцію Рако де Рої, коли той прибув у Миколаїв.

Ми вже згадували, що в першій частині своїх «Подорожей в Крим...» Ж. Ж. Рако де Рої описує фізичну, природничу і географічну історію Криму, а друга частина розпочинається із опису політичної історії півострова з часів Античності і аж до російського завоювання – ці частини є майже цілковитою компіляцією із праць інших авторів, давніх і відносно сучасних для Ж. Ж. Рако де Рої. Більш цікавими для нас є ті уривки, в яких автор представляє свої особисті спостереження на основі побаченого, а саме пасажі про населення та демографію Криму, економічний стан, торгівлю і військову присутність на півострові. В цілому французький автор мав доволі амбівалентне ставлення як до кримських татар, так і до російської адміністрації у цьому регіоні. Російську присутність у Криму де Рої характеризував як окупацію, а методи управління, як занадто суворі.

Подаючи дані про демографічне становище півострова, автор зазначав, що Крим втратив майже 200 тис. свого корінного населення, яке в основному емігрувало в Туреччину, через примусове насадження росіянами своїх звичаїв та законів, що суперечило давньому традиційному способу життя та релігійному світоглядові татар [2, с. 177-178]. В цілому автор подорожніх записок не сповідував особливого пієтету до росіян, а подекуди висловлювався у доволі ворожих тонах – господарювання росіян у Криму асоціюється із майже варварською поведінкою, яка характеризується спустошенням цих країв, знищенням природи і старожитностей з метою отримання матеріальної вигоди, а також через примітивні навички та уявлення про упорядкування певної території [2, с. 197-198].

Слід зазначити, що Ж. Ж. Рако де Рої був досить прискіпливим і спостережливим щодо різних особливостей економіки півострова то його торговельних спроможностей. Він високо оцінював усі переваги Криму, який розташований

на перехресті надважливих торговельних шляхів – туди прибували і відправлялись товари в Іспанію, італійські землі, на Близький і Середній Схід, а особливо на південне узбережжя Чорного моря із містами якого, здавна була налагоджена активна торгівля. Французький мандрівник, без сумніву, бачив яскраві економічні перспективи півострова у випадку, якщо росіяни зможуть правильно розпорядитися одержаними можливостями [2, с. 198].

Проте на разі нас цікавить не так спостереження француза про торгівлю та економіку півострова, як його деталізовані замітки щодо російської військової присутності та стану військового флоту у Криму. Може видатись дивним, але Рако де Рої, який декларував у своїй праці прагнення доповнити природничі та краєзнавчі знання про цей регіон, зробив детальний та прискіпливий звіт про військову ситуацію у Криму: “Військові сили, які Росія утримує у Криму складаються із драгунського полку (Смоленський), трьох мушкетерських полків (Белевський, Вітебський, Троїцький), ще одного полку і гарнізонного батальйону. Вони розміщені наступним чином: в Перекопі – гарнізонний батальйон; в Козлофі – Троїцький полк; в Ак-Мечеті – 2 батальйони; в Севастополі – Белевський полк і гарнізонний полк; в Каффі – Вітебський батальйон; в Керчі – 1 батальйон; в Тамані – 1 батальйон; в Карасубазі – Смоленський драгунський полк” [2, с. 195].

Продовжуючи, хочемо зауважити, що особливу увагу французького мандрівника привертав портовий Севастополь, його укріплення, військові об’єкти і флотилія. Крім детального топографічного опису цього міста, Ж. Ж. Рако де Рої також подав інформацію про його військові об’єкти: розміщення арсеналу, будинку офіцерів, казарм для матросів, госпіталів, міських артилерійських батареї та гарнізонів тощо. [2, с. 200]. Цей порт, за словами француза, «є одним із найкращих у Європі, завдяки його природним умовам, які надають йому ціну...» [2, с. 203]. Промовистими є замітки Рако де Рої про військову флотилію у Севастополі: “Чорноморський флот складається із Миколаївської флотилії

і суден, що розміщуються в Севастополі. Флотилія налічує від 66 до 80 палубних військових кораблів, а також декількох інших. Всі вони в досить поганому стані, а багато з них взагалі несправні. Севастопольський флот складається із 14 лінійних кораблів і 5 чи 6 фрегатів. Мені здалося, що вони мають досить погане обслуговування: я бачив декілька покинутих суден, а ще кілька не можуть бути використані навіть в надзвичайних обставинах. Російські кораблі зазвичай обслуговуються по 10 людей на гармату, матроси складають половину екіпажу, а решту – морська піхота і гармаші” [2, с. 207-208].

У наступних абзацах Ж. Ж. Рако де Рої дав також вкрай негативну оцінку підготовці моряків та компетентності офіцерів, а також вказав на погане керівництво й узгодження у діях між російськими сухопутними силами і морською флотилією. Крім того, подані імена і розташування найвищого адміралітету Чорноморського флоту [2, с. 209-210]. Такий підхід до опису військових об'єктів, кількості та якості сухопутних і морських сил противника був типовим для розвідників цієї епохи. У схожій манері польський генерал М. Сокольницький, який перебував на службі у французькій армії у переддень та під час війни 1812 року, складав для імператора французів меморандуми щодо переміщення російських військ, їхньої кількості, поточного командування та боєздатності окремих військових формувань росіян [28].

Висновки: Із наведених пасажів з праці француза помічаємо, що обсяг спостережень щодо кількості, стану і підготовки російських військових сил на півострові помітно вирізняється із загального масиву інформації, що міститься у «Подорожі в Крим...». Французького мандрівника цікавив широкий і деталізований спектр інформації про російську військову присутність у Криму. Була це проста педантичність і бажання усе детально описати, чи, радше, за цією скрупульозністю у відборі інформації приховане виконання таємного доручення французького уряду з відбору найважливіших свідчень про Кримський півострів – питання досі

відкрите. Проте із представлених тут аргументів та позицій нам видається, що Ж. Ж. Рако де Рої цілком міг бути таємним розвідником, який діяв під прикриттям природничого та краєзнавчого дослідження Північного Причорномор'я і Криму.

1. *Соколов О. В.* Аустерлиц. Наполеон, Россия и Европа, 1799—1805 гг. в 2-х т.: Т. 1. — М.: Русский импульс, 2006. 320 с.

2. *Reuilly J.* Voyage en Crimée et sur les bords de la mer noire, pendant l'année 1803. Paris. 1806. 339 p

3. *Savant J.* Les espions de Napoleon. Paris, 1957. 286 p.

4. *Безотосный В.* Разведка Наполеона в России перед 1812 г.— Вопросы истории, 1982, № 10. С. 86 – 94

5. *Промыслов Н.В.* Сведения французской разведки о Московской губернии в 1812 году в материалах Военного архива сухопутных сил Франции // «Сей день пребудет вечным памятником...» Бородино 1812–2012: Материалы Международной научной конференции, 3–7 сентября 2012 г. Можайск, 2013. С. 195 – 210.

6. *Ададуrow В.* Деятельность генерала Сокольникового в качестве «переводчика, отвечающего за специальную службу при его величестве» императоре Наполеоне I (Литва и Беларусь, июнь – август 1812 г.) / Вадим Ададуrow // Российские и славянские исследования : науч. сб. Вып. 11 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск : БГУ, 2016. – С. 135 – 141.

7. *Ададуrow В.* «Наполеонида» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних країн Російської імперії на початку ХІХ століття. – Львів: Вид-во УКУ, 2007. 560 с.

8. Handbook of biography embracing original memoirs of the most distinguished persons of all times / Edited by Elihu Rich.— London, 1863. 974 p.

9. The dictionary of biographical reference containing one hundred thousand names together with a classed index of the biographical literature of Europe and America / by Lawrence V. Phillips. – London, 1871. – 1020 p.

10. Biographie universelle, ancienne et moderne, ou Histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes...37 volume. Chez L.G Michaud. Paris. 1824. 423 p.

11. *Храпунов Н.И.* Херсонес в описаниях европейских путешественников конца ХVІІІ – начала ХІХ в. // МАИЭТ. 2011. Вып. ХVІІ. с. 595–630

12. *Прохорова Т.О.* Про старожитності Південно-Західного Криму в записках торгових дипломатів Ж. Рейї та Ж. Гамби // Записки історичного факультету. – 2013. – Вип. 23. – С. 342 – 364.

13. *Третьяк А.* "Lettres sur Odessa" Шарля Сикара // Одесский альманах. Дерibasовская – Ришельевская. – №43. – Одесса, 2010. – С. 6 – 19

14. *Лунык Є.* Козацька Україна 16 – 18 ст. у французьких історичних дослідженнях. – К.-Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2012 р. – 808 с

15. *Паллас П. С.* Путешествие по разным провинциям Российского Государства: В 3 ч.: в 5 кн.; атлас — СПб.: Императорская Академия Наук, 1773–1788

16. *Volney C.* Voyage en Syrie et en Égypte, pendant les années 1783, 1784 & 1785, Paris 1785 ; Paris, Volland et Dessenne, 1787, 2 vol. 374 p.

17. *Voyages du professeur Pallas dans plusieurs provinces de l'empire de Russie et dans l'Asie septentrionale.* Paris. Maradan. 1794. 516 p.

18. *S. Sestrenczewicz.* Histoire de la Tauride. Volumes I-II. Braunschweig. Chez Pierre Francois Fauche et Comp. 1800. 500 p.

19. *Buffon G.I.* Histoire Naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roi. Imprimerie royale, Paris, 1766. 399 p.

20. *Description de la Crimée* Par Johann Erich Thunmann. Strasbourg. Chez Treuttel. 1786. 286 p.

21. *Gibbon D.* l'Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain. T. 1. Chez Levevre. 1819. 438 p.

22. *Peyssonel C.* Traité sur le commerce de la Mer Noire. Chez Cuchet, 1787. 317 p.

23. *Holderness, M.* New Russia. Journey from Riga to the Crimea, by Way of Kiev; with Some Account of the Colonization, and the Manners and Customs of the Colonists of New Russia. To Which Are Added, Notes Relating to the Crim Tatars. London: Printed for Sherwood, Jones and Co. Paternoster-Row. 1823. 316 p.

24. *Lyall R.* Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London, 1825. 568 p.

25. *Les lettres de Napoleon Bonaparte a Talleyrand pendant l'annee 1804, № 494* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.le-prince-de-talleyrand.fr/naptal108.html>

26. *Driault E.* La politique orientale de Napoléon; Sébastiani et Gardane, 1806–1808, (Paris, F. Alcan, 1904). 400 p.

27. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Archives de la Guerre — Tome II. Reconnaissances militaires (Pays étrangers). Manuscrits du Service historique de la Défense. Archives de l'Armée de Terre, Vincennes. Reconnaissances militaires (Pays étrangers) \ \ « Mémoire sur la Crimée, » par Reuilly

28. *Сокольниковий М.* «Исполнено по высочайшему повелению...»: Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михалом Сокольниковим, с рекомендациями «о способах избавления Европы от влияния России...». – Мн.: БГУ, 2003. 151 с.

Надійшла до редколегії: 07.06.2017 р.

Рецензент: *В.В. Ададуров*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри світової історії нового і новітнього часу, Український католицький університет, м. Львів.

Hrynykha Andriy

INTELLIGENCE MISSION OF J.JACQUES RACAULT DE REUILLY IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN 1803: ATTEMPT OF HISTORICAL INVESTIGATION

An attempt was made to investigate the involvement of the French traveler J. Jacques Racault de Reuilly (1780–1810) in collecting data on the military status, economy, trade, and the mood of the local population in the Northern Black Sea region. After returning to France, J. Jacques Racault de Reuilly edited his observations – «A trip to the Crimea and the Black Sea coast in 1803 ...». The research focuses on the textual analysis of the proposed source, as well as related materials (correspondence of Napoleon and other narratives about the Crimea of this era), which, according to the working hypothesis, should reveal the true purpose of the Frenchman's trip to the southwestern outskirts of the Russian Empire.

Keywords: J. Jacques Racault de Reuilly, intelligence mission, Crimea, Northern Black Sea region.

ВІЙСЬКА РОСІЙСЬКОГО ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ У ЧЕРВНЕВОМУ НАСТУПІ 1917 року

У статті розглядається бойова діяльність російських військ Південно-Західного фронту у червневому наступі 1917 року на українських землях під час Першої світової війни. Проаналізовано праці, у яких різною мірою висвітлюється дане питання, умови підготовки та проведення наступу, простежено участь військ у бойових діях на фронті та вивчено їх внесок у результати боїв.

Ключові слова: Російська армія, Перша світова війна, кампанія 1917 р., армія, корпус, дивізія, піхота, артилерія, авіація.

Постановка проблеми та її актуальність. Бойова діяльність російських військ Південно-Західного фронту під час наступу у червні 1917 р. залишається недостатньо висвітленою. А між тим вона займає помітне місце в історії Першої світової війни та военній історії України. Її поглиблене вивчення дозволить розширити обсяг знань про тогочасні події, врахувати уроки революційних змін 1917 р. у тодішній діючій армії, а відтак, і в ході розбудови національних збройних сил у теперішній час. Тому наявний військовий досвід столітньої давнини продовжує привертати увагу дослідників.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Опрацювання даної теми здійснено у спеціальних наукових працях. Загальний перебіг бойових дій висвітлено у доробку А. М. Зайончковського [1, 12]. Він робить висновок, що з точки зору стратегії ці події з російської сторони не дають матеріалів для того, щоб на них зупинятися [1, с. 84]. Більш детально перебіг червневого наступу висвітлено у 7-й частині «Стратегічного нарису війни 1914 – 1918 рр.», підготовленій цим же автором [1].

Загальні оцінки щодо дій всього Південно-Західного фронту в цілому даються у працях радянських дослідників.

Науменко Андрій Олегович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково – дослідної лабораторії кафедри морально – психологічного забезпечення діяльності військ (сил), Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ.

© Науменко А. О., 2017

Остаточний неуспіх червневого наступу вони пов'язують із небажанням військ воювати, а також неможливістю забезпечити його несподіваність. На бойовій діяльності військ вони не зупиняються, приділяючи увагу лише загальному ходові військових подій червня 1917 р. Слід також зауважити, що у працях радянських дослідників досить точна хронологія подій [3, 22]. Проте зазначимо, що у СРСР історики були позбавлені можливості поглиблено вивчати саме воєнну героїку 1917 р., оскільки перебували під потужним ідеологічним впливом, який дозволяв висвітлювати тогочасні події лише у контексті революції.

Приділяє увагу цим подіям історіографія російської білої еміграції. О. Будберг вдало визначив внесок російського фронту у кампанії 1917 р. та його значення [5]. М. Головін в цілому коротко висвітлює хід подій і визначає рівень підготовки наступу [9]. А. Керсновський, розкриваючи наступ червня 1917 р., лише коротко згадує приклади звитяги окремих військових частин, що у працях радянських дослідників майже не зустрічаються [16].

Сучасні дослідники певною мірою намагаються заповнити цю прогалину. Зокрема, побачили світ окремі статті та збірники матеріалів, біографічні довідники, які висвітлюють роботу вищого командування та бойову діяльність військ у 1917 р. Українська історична наука також зробила помітні кроки у цьому напрямку, різноаспектно розкриваючи події 1917 р. [6, 13, 14, 21]. В цілому ж історіографія даного питання розкриває переважно бойову діяльність армій і подекуди корпусів, дивізії ж і полки залишаються поза увагою дослідників. Відтак, можна стверджувати, що бойові дії військ Південно-Західного фронту у червні 1917 р. недостатньо опрацьовані науковцями.

Важливий матеріал для дослідження міститься у мемуарах воєначальників Першої світової війни, зокрема О. Брусилова, Б. Геруа, Е. Людендорфа та інших [4, 8, 19]. Цінні відомості надаються білоемігрантськими виданнями, зокрема журналом «Военная быль». Зокрема для опрацювання даної статті використано праці В. Кочубея [17, 18]. Українські діячі, а саме Д. Дорошенко, В. Кедровський і

М. Галаган, наводять цікаві спостереження у своїх спогадах [7, 10, 11, 15]. Ці праці також певною мірою допомогли у висвітленні військових подій червня 1917 р. В цілому науковий доробок у поєднанні з вказаними та іншими джерелами дають можливість дослідити дане питання.

Мета та завдання статті полягає у висвітленні та аналізі бойових дій військ Південно-Західного фронту під час проведення наступу у період з 18 червня (1 липня) по 30 червня (13 липня) 1917 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. На 1917 рік кожна з воюючих країн виношувала свої потаємні плани. Німецьке командування обрало оборонну тактику, керівництво Антанти – наступальну [21, с. 15]. Союзні держави вимагали від Росії негайного наступу. В свою чергу, Тимчасовий уряд у Петрограді не збирався ухилятися від цієї вимоги. При цьому терміни наступу неодноразово переносилися на всіх фронтах. Головна причина полягала у настроях військ, які вже не бажали воювати [22, с. 356-357]. Начальник штабу Верховного головнокомандувача генерал О. Лукомський вказував, що російські зобов'язання перед союзниками примушували росіян зовсім не відмовлятися від активних дій. Сподівання на успіх, хоча б і при короткому ударі, давала велика перевага їх сил на ділянці удару порівняно з силами противника, яка виражалася у середньому співвідношенні 4 : 1, і велика перевага в артилерії, в т. ч. і важкій [6, с. 131].

Командуючим фронтом був генерал О.Є. Гутор. Він характеризувався як «...бойовий генерал. Мало сидів в своїй ставці в Кам'янці, а все перебував на самому фронті» [11, с. 125]. Також зазначається, що у Гутора були гарні військові якості: живість, рухливість, здатність прийняти розумне рішення, вміти на ньому наполягти і, якщо потрібно, ризикнути [8, с. 180]. Отже, цей військовий керівник відповідав своєму призначенню. Південно-Західний фронт включав чотири армії, а саме: Особливу генерала П. С. Балужева – XXXI, XLVI, XXXIX армійські і IV кінний корпуси, розтягнуті у Поліссі; 11-у генерала І. Г. Ерделі – I-й Туркестанський, V-й Сибірський, XXXII-й, XVII-й, XLIX-й, VI-й армійські і

VII-й кінний корпуси – в районі Дубно – Броди; Командувача 11-ї армії генерала І. Г. Ерделі сучасники вважали гарним військовим [8, с. 180]. 7-у генерала Л. М. Бельковича – XLI, XXXIV, XXII армійські, VII Сибірський, III Кавказький корпуси – в долині Гнилої Липи; і 8-у генерала Л. Г. Корнілова – XXXIII, XII, XVI армійські корпуси на Дністрі і Задністров'ї, XI, XXIII і XVIII корпуси в Буковинських Карпатах [13, с. 57, 73, 99, 137, 234; 16, с. 279].

Військам фронту було поставлено завдання розбити противника, що стояв на шляху до Львова. Головний удар завдавався силами 11-ї і 7-ї армій на ділянці Поморяни, Бережани у загальному напрямку на Львів. 8-а армія, що забезпечувала операцію з боку Карпат, завдавала допоміжного удару своїм правим флангом на Калуш, Болехів. Особлива армія мала скувати противника, не допускаючи перекидання його сил на львівський напрямок. Атака призначалася на 18 червня (1 липня) [22, с. 358]. Це була третя спроба росіян захопити Львів за всю війну. Перша спроба у 1914 р. була успішною. Потім, після Великого відступу 1915 р., росіяни під час славетного Брусиловського прориву до Львова не дійшли. І от влітку 1917 р. мала місце третя спроба.

У період підготовки наступальної операції Південно-Західного фронту у смузі довжиною 100 км було зосереджено разом з фронтовими і армійськими резервами 32 піхотних і 8 кінних дивізій, які підтримувалися 1 114 гарматами. Таке скупчення сил і засобів дозволяло довести щільність наступаючих до 2 – 2,5 дивізій і 30 – 35 гармат на 1 км фронту. На ділянці прориву 7-ї армії щільність артилерії сягала 44 гармати на 1 км фронту, включаючи важку артилерію особливого призначення, що вперше брала участь у бойових операціях [22, с. 358]. Особлива увага зверталася на розробку артилерійського вогню. Цим займався здібний артилерист полковник Ф. Кірей [8, с. 184]. Управління артилерією було повністю централізовано. З метою забезпечення більшої дієвості її вогню використовувалися найновіші для того часу органи звукової, світлової та топографічної розвідки, а також авіація [22, с. 358]. Б. Геруа свідчить, що відносно кількості зосереджених для атаки сил вдалося

досягти арифметичної переваги у піхоті майже удвічі. «Але поправкою до арифметики на користь наших противників було те, що вони не відзначали, як ми, свято революції» [8, с. 185]. Таким чином далекоглядні російські военачальники, а таких в армії було не так уже й мало, все ж розцінювали вплив революційного фактора на настрої російських військ як негативний. В недалекому майбутньому вони не помилилися в оцінці своїх військ і військ противника.

Проводилися й інші заходи. Д. Дорошенко зазначає: «По фронті їздили комісари і виголошували промови на тему про необхідність наступати, подолати ворога і цим закінчити війну та закріпити «надбання революції». При цьому він же вказує і на українські сподівання: «Ми, українці, тепер також бажали цього успіху: була думка, що коли вдасться захопити всю Галичину, то вже вдержимо її в своїх руках, і тоді справді Галичина приєднається до вільної України у вільній Росії» [11, с. 131]. У зв'язку з цим Голова Українського Генерального Військового комітету С. Петлюра навіть видав відозву, в якій закликав: «припинити наступ німців і не пускати їх на нашу землю... як одженемо німців, як зупинимо наступ їх, то спасемо Україну, спасемо нашу землю, наше хазяйство, наших дітей, батьків і жінок, нашу волю, наше право на вільне життя. Коли ж нічого не будемо робити в цій справі, то неславно загинемо і загубимо Україну. Проклянуть нас діти наші і не признає нас Україна за своїх синів». Цей заклик таки вплинув на настрої вояків-українців. Д. Дорошенко вказує, що в ході наступу українці билися якнайкраще, що визнавалося командуванням і в подальшому змінило його погляд на українізацію військ [10, с. 369].

А. Зайончковський підсумовує, що літній наступ 1917 р. пройшов загалом під знаком мітингів, умовлянь і повного в цьому відношенні єднання між Керенським і командирами, що вели війська у бій з частим прикриттям командирів комісарами і комітетами [1, с. 69]. О. Брусилів свідчить, що: «при об'їзді Юзфронту Керенським його майже скрізь приймали гаряче і багато йому обіцяли. Але коли дійшло до справи, то, взявши спочатку окопи противника,

війська затим наступного дня повернулися назад, оголосивши, що оскільки анексії і контрибуцій вимагати не можна і війна до переможного кінця неприпустима, то вони і повертаються на свої старі позиції» [4, с. 277]. Безпосередньо у частинах ситуація носила майже критичний характер. Майбутній гетьман України, а тоді командир XXXIV-го армійського корпусу (у подальшому – 1-го Українського) генерал-лейтенант П. Скоропадський писав: «Озвірілі солдати мітингували, збившись у натовп. Необхідно було в'їжджати або входити у середину юрби і переконувати. ...» [23, с. 58]. М. Галаган свідчить «Наш 18-й Заамурський полк, ..., частинно зовсім відмовився йти в наступ, частинно був розтروщений» [7, с. 238]. На час початку наступу переважна більшість російських військ була саме у такому стані та у командування мало залишалось сподівань, що цю ситуацію вдасться виправити. Заходи пропаганди, що проводилися у військах, за невеликим винятком, бажаних результатів не дали.

Тим не менше наступ розпочався. 16 (29) червня артилерія Південно-Західного фронту відкрила вогонь по позиціях австро-німецьких військ. Артилерія буквально знищила всі укріплення противника. Тільки тоді рушила російська піхота вперед, при чому сам наступ у сфері вогню противника вівся головним чином тільки відбірними частинами [9, с. 471]. 18 червня (1 липня) в атаку було кинуте піхоту 11-ї і 7-ї армій. Перші два дні принесли наступаючим певний тактичний успіх. На окремих ділянках було захоплено 2-3 лінії окопів противника. Е. Людендорф, характеризуючи російський наступ, вказує, що він супроводжувався великим розходом бойових припасів, атаки провадилися щільними масами. Він же твердить, що австро-угорські війська масово здавалися у полон. Там, де були розташовані австро-угорські війська, російський наступ мав успіх, а де німецькі і турецькі – ні [19, с. 434].

Разом з тим, XLIX корпус 11-ї армії оволодів с. Коржилів, а XVII – с. Пресовці. Армія мала міцно утримуватися лівим флангом на лінії Конюхи-Бишки і розвивати прорив у

загальному напрямі на Жабін. У бій вводиться і I гвардійський корпус (з резерву фронту), якому наказано було оволодіти Жабинськими висотами. VI корпус міцним ударом поблизу Конохів прорвав фронт 25-го австро-угорського корпусу на стику II австро-угорської та Південної німецької армій. VI корпус складався з п'яти дивізій (4-ї, 16-ї, 151-ї, 155-ї і 2-ї Фінляндської), проте весь тягар операцій ліг на дві його корінні дивізії, особливо на 4-у. Було взято 5000 полонених і 10 гармат [16, с. 284]. А. Керсновський наголошує на діях 4-ї дивізії, не згадуючи про інші, а між тим 155-а піхотна дивізія генерал-майора М.П. Коломенського (617-й Зборівський, 618-й Тернопільський, 619-й Золочівський, 620-й Ново-Алексинський піхотні полки), за даними В. Кедровського, втратила $\frac{3}{4}$ свого складу, але з честю вийшла з тяжких обставин [13, с. 504; 14, с. 860; 15, с. 273]. В. Кедровський свідчить: «Про героїство її писала вся російська преса; було надруковане не одне похвальне урядове повідомлення командування про її знамениті бої, але ніде жодним словом не було згадано, що то українська дивізія, в якій москалів не було». Він же свідчить, що коли національні частини провадили наступ, то у спину їм стріляли вояки вже розкладених російських частин, що перебували під потужним пропагандним впливом більшовиків [15, с. 273-274].

Під час наступу активно діяла авіація, зокрема 17 (30) червня 1-й бойовий загін С. М. Нікольського, що складався з трьох літаків – «Київський», 14-й і 15-й здійснив бойовий виліт. Першим полетів 14-й, придушуючи кулеметним вогнем вогонь зенітеної артилерії. Крім того, ця група скинула бомби на станцію Липиця-Дальня, і знищивши все, що там знаходилося, повернулася на свій аеродром [20, с. 129, 288-289]. Загалом пілоти виконували по 2-3 вильоти на день, а деякі і по 4-5. Відзначився і 7-й авіаційний загін винищувачів корнета Ю. Гільшера. В результаті успішних дій цього підрозділу літаки противника часто змушені були вертатися назад, так і не виконавши

завдання. Особливо у цих боях відзначилися прапорщик Янченко і поручик Макейенок. Вже на другий день наступу, 19 червня (2 липня), прапорщик Янченко збив ворожий літак-корегувальник, чим значно ускладнив завдання важкої артилерії противника, яка завдавала значних втрат російським військам [2, с. 44].

19 червня (2 липня) генерал Ерделі завдав сильного удару XLIX корпусом генерала В. І. Селівачова по 9 австро-угорському корпусові під Зборовом. Генерал В. І. Селівачов характеризувався сучасниками як спритний, розумний та енергійний начальник [8, с. 186]. У XLIX армійський корпус входили 4-а і 6-а Фінляндські стрілецькі, 82-а піхотна дивізія і Чехословацька бригада полковника Троянова. 4-а Фінляндська дивізія завдала удару по 32-й угорській і 223-й німецькій піхотній дивізіям і чехословаки – по 19-й австро-угорській дивізії, що значною мірою складалася з чехів. Фінляндські стрільці взяли сильно укріплену гору Могила. Особливо відзначився 13-й Фінляндський стрілецький полк полковника Папчинського, що взяв 1500 полонених і 6 гармат. Чехи відкинули у тричі сильнішого противника і взяли 6000 полонених і 15 гармат (втративши 150 вбитими і 1000 пораненими з 5000). 22 червня (5 липня) частини XVII і XLIX корпусів знов атакували, але не домоглися значних успіхів. Було захоплено 17 офіцерів і 1032 солдати [16, с. 283-284]. 11-а армія у Зборівському бойовищі 18 – 22 червня (1 – 5 липня) захопила 300 офіцерів, 18 500 солдатів, 31 гармату і 33 кулемети [8, с. 191].

Разом з тим, як свідчив генерал О. Лукомський, на фронті 11-ї армії багато частин проявили велику звитягу, але розвинути успіх не могли, оскільки частини, що атакували, швидко виснажувалися і виявляли повну нездатність до продовження операції, а у частинах, які мали змінити і зайняти вихідне положення для подальшого наступу, виявилися неприпустимі у військовій справі порядки, коли частина замість того, щоб швидко і безумовно виконати відданий їй наказ, займається обговоренням, наскільки той наказ підлягає виконанню. Дорогоцінний час спливав, противник підсилювався і перегруповувався [6, с. 132].

7-а армія також у перший день боїв мала звичайний для початку прориву успіх на фронті Шибалин-Посухів, але зустрічний сильний спротив противника, а потім і ряд контратак припинив дальше просування і навіть примусив росіян на правому фланзі поблизу Шибалина відійти у вихідне положення. На 19 червня (2 липня) армії наказано було відновити положення на фронті Шибалин-Посухів і зосередити зусилля на західному березі Золотої Липи на фронті Посухів-Ольховець [1, с. 69]. Війська 7-ї армії витримали впертий і успішний бій 18 – 19 червня (1 – 2 липня), у якому прорвали фронт противника під Диким Ланом і завдали поразки 25-му німецькому резервному корпусові під Бережанами. Як і в 11-й армії, у бій було введено тільки 3 корпуси [8, с. 192]. Честь цих успіхів значною мірою належить частинам XXXIV армійського корпусу генерал-лейтенанта П.П. Скоропадського, що складався з 23-ї піхотної, 19-ї Сибірської, 104-ї і 153-ї піхотних дивізій. Незважаючи на жорстокий спротив 15-ї і 24-ї резервних німецьких дивізій, корпус захопив три лінії німецьких позицій і таким чином у його руки перейшов увесь масив «Дикі Лани», що перекрили противнику підходи до Бережан. Тут відзначився 416-й Верхньодніпровський полк полковника Я.Г. Гандзюка, який особисто очолив атаку полку. Ці дії Верхньодніпровців захопили і решту частин 104-ї дивізії та деякі інші сусідні [17, с. 19]. Проте дана атака коштувала корпусові великих втрат, переважно тому, що інші війська в наступ не пішли. Три дні корпус утримував захоплені позиції противника. Коли ж німці підвезли свіжу 241 дивізію і направили свій контрудар у відкриті фланги корпусу, Скоропадський наказав відійти у вихідне положення [18, с. 23-24]. Тим часом XXII корпус (3-я і 5-а Фінляндські стрілецькі дивізії) спочатку збив 15 турецький корпус, але турецькою контратакою був повернутий у вихідне положення. Всього ж у перші два дні наступу 7-а армія взяла 23 офіцери і 198 солдатів полоненими. 24-а німецька резервна дивізія, яку розбила 3-я Заамурська, була знята з фронту. Німці втратили 5 454 бійців, з них 1982 полонених (22 %), а

турки — з 2 526 бійців тільки 191 полоненого (8 %). А. Керсновський вважає це доказом високої боєздатності турецьких військ [16, с. 285].

Але потім просування припинилося. Війська почали обговорювати накази і мітингувати. Спроби відновити активні дії не дали позитивних результатів [22, с. 359]. Генерал О. Лукомський доповідав, що на фронті 7-ї армії, де прийшлося зустріти переважно німців, частини негайно, від одного тільки артилерійського вогню і при перших спробах противника здійснити контратаки, відійшли майже по всьому фронту у вихідне положення, і повторити атаку вже не могли протягом всього подальшого часу [6, с. 131]. 23 червня (6 липня) 11-а армія після артилерійської підготовки знов перейшла в наступ і мала незначний тактичний успіх. На цьому все зупинилося. 24 червня (7 липня) командарм почав перегрупування, яке мало закінчитися на ранок 27 червня (10 липня) для нової атаки [1, с. 69].

Несподіваний успіх випав на долю 8-ї армії генерала Л.Г. Корнілова. III австро-угорська армія генерала К. Терстянського фон Надас, що протистояла Корнілову налічувала 6,5 піхотних і 1 кінну дивізії у своїх 26-му і 13-му корпусах. У командувача VII австро-угорської армії Г. Кьовесса фон Кьовесгаза було 11 піхотних і 3,5 кінних дивізій [16, с. 286]. Е. Людендорф вказує, що австро-угорські війська подалися назад; щойно прибула свіжа німецька дивізія намагалася зупинити відступ, але була захоплена загальним потоком [19, с. 434].

23 червня (6 липня) 8-а армія прорвала оборону противника південніше Станиславова, а 25 червня (7 липня) — північніше цього ж міста. 23 червня (6 липня) XVI корпус (41-а, 47-а, 160-а піхотні, 7-а і 9-а кінні дивізії) почав допоміжну атаку і збив противника з його передових позицій, захопивши їх на фронті Ляховці-Дзвиняч і від Яблонки уверх по р. Бистриця. Тут корпус наступного дня відбив усі контратаки, а 25 червня (7 липня) почав наступ і XII корпус під проводом генерала В.А. Черемісова. Шість його дивізій (11-а, 19-а, 56-а, 117-а, 164-а піхотні та 1-а Заамурська прикордонна) вдало прорвали передову, проміжну і головну

позиції противника на всьому фронті від Ямниці до Загвоздя. В боях 26 червня (8 липня) було розбито новоприбулі німецькі підкріплення і відкинуто XIII корпус. Південна німецька армія спішно загнула свій правий фланг. Росіяни захопили 28 гармат і більше 7 000 полонених [1, с. 70; 13, с. 221; 16, с. 286-287; 22, с. 359].

Прорив 8-ї армії швидко розвивався і у ньому, крім XII корпусу, взяли участь також на його правому фланзі XXXIII корпус і на лівому – XVI. Увечері 27 червня (10 липня) на правому фланзі росіяни зайняли Галич і лінію р. Лімниці до Калуського шосе; на лівому фланзі XVI-й корпус зайняв лінію Невочин–Пороги. 28 червня (11 липня) зайнято Калущ. Зранку 28 червня (11 липня) 164-а піхотна дивізія, прикриваючись садами, без пострілу увійшла в Калущ. Німецькі війська, заскочені зненацька, втекли за Лімницю, знищивши переправи. 164-а дивізія взяла більше 1000 полонених і 13 гармат [16, с. 287]. На 30 червня (13 липня) російські війська просунулися до лінії Копанка–Мостиська–Довге–Камінь–Небилів–Грінки. На цей час наступальний порив армії згас, війська перепилися у Калущі, а противник встиг перекинути сюди резерви, і успіх 8-ї армії припинився. Цим закінчується перший період літніх операцій Південно-Західного фронту [1, с. 71, 73].

На 1-2 (14-15) липня наступ росіян завмер остаточно [9, с. 472]. При цьому три їхні армії втратили 1 222 офіцерів і 37 500 солдатів, що складало 14 % всього складу [6, с. 132]. М. Головін вказує, що порівняно з втратами, які витримувала Російська армія до революції, ці цифри не є великими. Але, справа полягає в тому, продовжує він, що ці втрати мають бути віднесені винятково на долю відбірних частин і тих нечисленних полків піхоти, котрі встояли від хвороби розкладу. В цьому разі наведені цифри великі, оскільки вони означають майже повне знищення всіх елементів обов'язку і ладу, силою яких командний склад міг ще якимось підтримувати в армії хоча б незначний порядок. З вибуттям цих елементів 7-а, 8-а та 11-а армії перетворилися на абсолютно нестійку юрбу, готову тікати від першого ж натиску противника [9, с. 472].

Значення російського наступу у червні 1917 р. добре сформульовано у праці О. Будберга: «У червні-липні окремими ударами наших (російських – А.Н.) останніх наступів, проведених на вимогу стурбованих союзників, ми так стривожили німецьке верховне командування, що воно вирішило покінчити остаточно з Росією і цим розв'язати собі руки на Сході. Престиж наш навіть у цей час був ще настільки великий, що для виконання такої операції німці визнали необхідним і ризикнули зняти з західного фронту і перекинути проти нас шість дивізій» [5, с. 23]. Твердження О. Будберга відносно російського престижу саме на час наступу виглядає перебільшенням, адже західні союзники мали можливість скласти уявлення про дійсний стан Російської армії після Лютневої революції, проте незаперечно і те, що діяльність військ російського фронту, в тому числі і Південно-Західного, ще продовжувала мати значення для всього ходу війни, що і підтверджується поведінкою союзників, реакцією противника та наведеними прикладами дій військ.

Висновки. У 1917 р. Південно-Західний фронт продовжував мати значення для подальшого ходу війни. Це добре знали і політичні союзники тепер вже Російської республіки, а відтак і ставили новим її політичним провідникам відповідні вимоги щодо чергового наступу.

Російське командування з усією відповідальністю поставилося до підготовки наступу. Її вважають зразковою. Наступ організовувався ретельно, все було продумано до найменших дрібниць. Особливо вражає підготовка артилерії. На чолі фронту та чотирьох його армій стояли досвідчені воєначальники, які вмівло керували військами. Постачання військ всім необхідним було налагоджено набагато краще, ніж у попередні роки. Ці та багато інших обставин давали військам Південно-Західного фронту значні шанси на перемогу. Проте не було враховано найголовніший чинник – морально-психологічний стан військ. Рівень військової дисципліни постійно знижувався. Війська вже були під впливом революційних свобод без обов'язків, воювати не хотіли

і не виконували накази командування, обговорюючи їх на мітингах. Фактично війська втомилися від тривалої війни і ніяка урядова пропаганда не давала у цьому відношенні позитивних результатів. Військові керівники бачили цей фактичний розвал могутньої дотепер армії, але перешкодити йому вже не могли. Тому червневий наступ 1917 р. і не досяг бажаних результатів.

Під час цього наступу яскраво проявив себе український чинник. Військові частини, згуртовані на національній основі, порівняно з іншими добре і з самопожертвою виконували свої завдання. Проте уряд і командування поставилися до українського військового руху лише як до засобу досягнення мети. При цьому внесок саме українських частин у результати боїв майже постійно замовчувався. Це свідчить про те, що Тимчасовий російський уряд нехтував українськими національними інтересами і не визнавав українських прагнень.

1. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 7. Кампания 1917 г. Составил А. М. Зайончковский. – М. 1923
2. *Аверченко С.* Юрий Гильшер – один из первых асов России // Военно-исторический журнал. 2001. №8. С.38-47;
3. *Агеев А., Вержховский Д., Виноградов В. и др.* История первой мировой войны 1914 – 1918 гг. / Под ред. доктора исторических наук И.И. Ростунова. – Москва: Наука, 1975. – 712 с;
4. *Брусиллов А.* Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары / Алексей Алексеевич Брусиллов. – Мн.: Харвест, 2003. – 432 с;
5. *Будберг А.* Вооруженные силы Российской Империи в исполнении общесоюзных задач и обязанностей во время войны 1914-17 г. Режим доступа: <http://www.grwar.ru/library/Budberg/index.html>;
6. *Велика війна 1914 – 1918 рр.* і Україна: У двох книгах. – Книга 2: Мовою документів і свідчень. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. – 800 с;
7. *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова Т. Остапко, В. Соловійова. – К.: Темпора, 2005. – 636 с;

8. *Геруа Б.* Воспоминания о моей жизни. Т.2, Париж, 1969;
9. *Головин Н.* Россия в Первой мировой войне / Николай Головин. – М.: Вече, 2006. – 528 с.
10. *Дорошенко Д.* Історія України, 1917–1923. В 2-х т.: Т. 1, Період Центральної Ради. – Ужгород, 1932; Нью-Йорк, 1954. – 437 с.
11. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
12. *Зайончковский А.* Первая мировая война / Зайончковский А. – СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2002. – 878 с. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/index.html>
13. *Залесский К.* Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь – М.: Вече, 2000. – 576 с.
14. *Залесский К.* Кто был кто в Первой мировой войне / К.А. Залесский. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Изд-во Астрель», 2003. – 894 с.
15. *Кедровський В.* 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. – Вінніпег, 1967. – 526 с.
16. *Керсновский А.* История Русской Армии. – М.: Воениздат, 1994. – Т. 4. – 338 с.
17. *Кочубей В.* Генерал Я. Г. Гандзюк // Военная быль. – март 1966. – № 78. – С. 14-17; № 79. – С. 17-21.
18. *Кочубей В.* Генерал Павел Петрович Скоропадский // Военная быль. – март 1966. – № 95. – С. 18-24.
19. *Людендорф Э.* Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. – М.: АСТ. Мн.: Харвест, 2005. – 800 с.
20. *Никольский С.* «Муромцы» в бою: Подвиги русских авиаторов / Сергей и Михаил Никольские. – М.: Эксмо: Яуза, 2010. – 384 с.
21. *Перша світова війна 1914 – 1918 рр. і Україна.* Українські землі у центрі цивілізаційної кризи / Упоряд. О. П. Реєнт. – К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. – 64 с.
22. *Ростунов И.* Русский фронт Первой мировой войны. – М.: Издательство «Наука», 1976. – 387 с.
23. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія. – 1995. – 494 с.

Надійшла до редколегії 07.09.2017 р.

Рецензент: *Ю.В. Бураков*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Naumenko Andriy

TROOPS OF THE RUSSIAN SOUTH-WESTERN FRONT IN THE JUNE OF THE OCCASION OF 1917

The article deals with the combat activity of the Russian troops of the Southwestern Front in the June offensive of 1917 on Ukrainian lands during the First World War. The work is analyzed in which the given issue is covered in different ways, the conditions for preparing and conducting the offensive, the participation of troops in the fighting at the front is pushed, and their contribution to the results of battles is studied.

Keywords: Russian army, World War I, campaign of 1917, army, corps, division, infantry, artillery, aviation.

ROLE AND IMPORTANCE OF THE MEDITERRANEAN THEATER OF WARFARE IN THE YEARS 1939-1945

The article examines the role and significance of the Mediterranean theater of war during World War II. This issue did not find appropriate elucidation in world historiography, in contradistinction to the history of the war on the Atlantic and Pacific oceans. Provided a retrospective review of the interests of Great Britain, France, Italy, Greece, Spain, Turkey, Yugoslavia and other countries in the region through the prism geopolitical importance of the Mediterranean basin. Strategic plans and actions of allies on the anti-Hitler coalition and states of Axis on the Mediterranean during the years 1939 – 1945, the position of their naval forces and aviation was analyzed. Significant attention paid to the combat actions of opponents for such objects as Malta, Suez Canal, Gibraltar and others like that. The author convinces that without the victory of the Allies in North Africa, occupation of the Mediterranean Sea and offensive on the Apennine Peninsula between 1944 and 1945 would have been impossible for their victory at the Western Front, also would be another course of battles on the Eastern Front.

Keywords: aviation, navy, Gibraltar, World War II, Malta, the Mediterranean Sea, Suez Canal.

The Second World War was carried out in all the waters surrounding all continents. Because of that, the conflict of 1939-1945 turned out to be a global event in its dimension. The military operations in the Atlantic Ocean and the Pacific definitely signed up in the historical memory [1].

Battle of the Atlantic perceived as a fear of German submarines trying to break up the lines of communication between the American continent and ports in the UK, has become, for many of the historians, the most important maritime war theater of World War (The best proof of this is one of the most famous studies in this respect, Clay Blair, see CC. Blair, Hitlerawojna u-bootów, cz. 1, Myśliwi 1939-1942, Warszawa 1998, cz. 2, Ścigani 1942-1945, Warszawa 1999.

Франц Мацей, доктор габлітований, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польська Республіка).

© Франц М., 2017

Perfectly it can also be seen on the example of the recently published book by Jonathan Dimbleby's, Battle of the Atlantic. As the Allies won World War II, Warsaw 2017 that actually is dedicated to only the war against the German submarine fleet). It was commonly said that this was the longest, most important battle of the war, and the victory for the Allies was decisive for the ability not only to survive the offensive of the fascist countries but mainly to prepare and take offensive in Western Europe known in history as «Second Front».

The Pacific War, for European historians, is less important as a side theater and definitely secondary to what was happening at the European theater of warfare. It was even emphasized when discussing the terms of subsequent meetings and conferences, not only the Great Trinity, but also bilateral Anglo-American arrangements. This is completely wrong look, lowering a huge commitment of US forces in another offensive in the Pacific (Vastness of American involvement in activities even at Iwo-Jima can be seen perfectly in the development E. Hammel, Iwo Jima, Warszawa 2009. It is worth mentioning that while American troops landed on this island, the offensive of Anglo-American and Allied forces in France and the Apennine was taking place. This also shows how great was the commitment of the United States during the Second World War). United States were able not only to support Britain or the Soviet Union in the war against the Third Reich (Without the support of the American or British, the victory of the Red Army would not have been possible. Still, during the Berlin assault, one of the Soviet Armored Guard Guards fought with only equipment acquired from the Allies under the «Land less act» agreement), but also to break the power of the Empire of Japan on their own. The Pacific War was much more complicated and definitely bloodier than the Atlantic. It shows very well for many years in major studies prepared by the American historians [2].

In the shade of these water areas and the warfare carried on them remains the Mediterranean Sea. It didn't come by its proper recognition and appreciation of the role it has played during the Second World War [3]. For many historians,

the Mediterranean region is a minor operating theater, which has not played a decisive time in the five years of war [4]. Truly, the fighting was conducted here from September 1939 to the beginning of May 1945, but they are not seen as having a decisive impact on the course of the war. In the meantime, it was in the Mediterranean area that the interests of the Fascist and Allied states crossed over for months, and the most intense warfare was being conducted there.

On September 3 1939 when the war Polish-German was joined by Britain and France, realizing their allied commitments (Mainly it was the result of an alliance concluded 25 August 1939 with Great Britain, France because, although the related treaty allies already in 1921, in 1939 to join the war no longer wanted. It was very popular in France in those days «N'est pas mourir pour le Gdańsk»). This meant that the conflict that had so far been a local war was becoming a world conflict. This was due to the geopolitical position of the Mediterranean and its crossing not only of political interests, but mainly of economic affairs. The main part of pre-war British trade routes was exactly passing through the Mediterranean waters, and it made these waters such an important and strategic reservoir. The geopolitical profile of the Mediterranean Sea was defined as the main marine bases of potential opponents who had already competed with each other during the period of peace in controlling these waters. It is the layout of these bases that determines the actions of all states that have access to the Mediterranean Sea. War accidents in 1939-1945 made up that the United Kingdom, France and Italy have become an important factors in this region. Definitely they have less significance Greece, Yugoslavia, Spain or even Turkey, although the last one significantly stabilized the eastern shores of the watershed, and was clearly separating from the waters of the Black Sea (After the First World War, a new secular Turkish government, led by Kemal Atatürk, carried out the necessary reforms, but the Navy was still very weak. Turkey did not intend to make a mistake from the previous World War, and this time it was not drawn into war. Spain after the civil war

was very weakened, and despite the establishment of General Franco's government in favor of fascist states, the government of Francisco Franco also maintained neutrality in 1939-1945. Greece and Yugoslavia could play strategically important roles in the Mediterranean, but they were too economically and militarily too small to play this role. Eventually they became only the subject of a great game).

It was important for the Mediterranean Sea to have control over the regions that connect this watercourse with other surrounding areas. From the west for centuries this role was played by Gibraltar, since the eighteenth century located in the hands of the UK (J.W. Gerard Peace of Utrecht. Historical Review of the great treaty from 1713 to 1714 and of the principal events of the war of the Spanish succession, New York-London 1885). This allowed not only to control all the forces entering the Mediterranean Sea from the Atlantic, but also to block any attempt of enemy ships trying to leave the Mediterranean Sea. During World War II, Gibraltar played a strategic role in the British fleet. Not only was it able to take over the French tasks, after the defeat of that country in June 1940, but also to block the Italian fleet. Only single submarines of the Italian Navy managed to pass through the Straits of Gibraltar and join the German forces fighting in the Atlantic (Italian submarines mainly operated from the base of Bordeaux, forming combat team «BETASOM – XI Gruppo Sommergibili Atlantici». They operated from August 1940 to September 1943, when the Italian state surrendered to Allied forces. Actually, however, some Italian crews still decided to fight at the side of the Third Reich and, as part of the naval forces of the Italian Social Republic, Salò, continued to serve in the Atlantic). The possible departure of the Italian navy to ocean waters could have led to a complete change in the Atlantic war. The fact that such a risk has never been real was because of the British domination of Gibraltar. At the same time from this base they were sent warships to both actions pursuit against the «Bismarck» (See even B.F. von Müllenheim-Rechberg, Pancernik «Bismarck», Gdańsk 2000 and M. Skwiot, T. Prusinowska, Operacja Rheinübung.

Polowaniena Bismarcka, Gdańsk 2004), support Atlantic convoys, while still running new convoys towards Malta, whose survival against the Italian-German offensive, fortunately for the Allies mainly air, was one of the most important tasks for the Royal Navy for long war months (Malta, which is now an independent state, was for many years one of the most important base for the British Navy. And this often came to a fight in her defense).

The opening of the Suez Canal contributed to a sharp increase in the importance of the Mediterranean and caused that a substantial majority of the British transport routes from the Asian region, from that moment no longer went around Africa, but exactly by the canal and Mediterranean waters (Suez Canal was the result of work of the Anglo-French consortium. It was opened in 1869. Very soon the British took action to remove the French side from the International Canal Association. In 1939 the channel formally belonged to the Egyptian state, independent since 1922, but was in fact completely controlled by the British). Dominating on the Suez Canal was as important for the United Kingdom as the control of the Strait of Gibraltar. Here however the situation was much more complicated. As long as the northern entrance to the canal was fully secured by the Royal Navy, mainly thanks to the Alexandria base, the southern section was not as comfortable. It was the place where Mediterranean Sea was connected with the Red Sea, the area where Italy had their colonies, and their stationed fleet teams [5]. They could be a serious threat to the future routes of warfare. This was mostly increasing the Mediterranean opera theater and clearly linked it with the Indian Ocean and also the Atlantic. An attempt to assess the importance of the war in the waters of the Mediterranean without consideration with events in the waters of both of the oceans and how these reservoirs were connected to it must be regarded as incorrect (Indian Ocean in the Polish historiography, as well as the Mediterranean area, has not lived to see a serious and comprehensive study. There are only minor editions of Rafał M. Kaczmarek,

Jozef W. Dyskanta, or Zbigniew Flisowski, who entered this area into the fate of other World War II opera houses).

To understand the British view of the Mediterranean, it is also necessary to remember the importance of Malta. This island located in the middle of the mentioned area not only giving a better control of its own trails, but was a blast of Italian transport routes. Of course Italian state was holding in these waters the largest and most powerful battle fleet before 1939, but it was limited to this water area (In the Italian fleet, only four cruise lines were included in the most important classes, two in the final stages of equipment, seven heavy cruisers, 12 light cruisers, and 113 submarines. In addition, more than 1,700 combat aircraft of different classes could formally cover it. The main fighter of the Italian fleet, the Royal Navy, carried 5 Mediterranean liners, 1 aircraft carrier, and 9 cruisers in Mediterranean waters, with its combined aviation forces in the region barely more than 3). True, it had colonies outside the Mediterranean, but had no free paths with them, so that the teams kept outside the Mediterranean were comparatively few. Major Italian colonies were located in North Africa and on the Turkish coasts, thanks to the takeover of control at the end of the First World War over the Dodecanese archipelago. Forces deployed in Malta could not only control the actions of the Italian and also, in case of start of the war, make attempts to break Italian routes (At the outbreak of the war, however, there was a lack of both aviation and a strong naval and submarine warfare team. During the war months, the number of fighter and bomber-torpedo aircraft stationed on this island increased. At the same time, from the base of Malta, 10 Submarine Flotilla was planned to operate, which was registered with gold during the war. It was also from this base that operated light forces, ie Force K, which seriously threatened the Italian transport routes to the ports of North Africa. The plan of the capture of Malta, ie Operation Hercules, although well prepared as a combined Italian-German landing operation, has never been completed, M. Gabriele, Operation C3: Malta, Rome 1965). Of course, the strength of the Italian fleet at the ports of

Taranto, Naples or even the northern ports of the Italian Peninsula, Genoa, La Spezia or Venice, was so great that Malta could be neutralized. However, as it had to show long war months, it turned out to be not an easy task and in the longer term, actually impossible to perform without taking control of the island.

The Mediterranean region in the operational and strategic concepts of the interwar period is a common responsibility of France and the United Kingdom. All concepts of future, possible war were developed in cooperation with the fleet of these two states. It was assumed that the French fleet will be responsible for the security of the western part of the basin, using their bases in Toulon, whether on the coast of North Africa, such as Oran and Mers-el-Kebir, the British and the eastern part of the water area (The French navy has played the role of 4-5th forces in the world since the Washington Conference. During the twentieth century, the interwar period developed at different rates. Its main opponent formally was the Italian fleet, but the largest modern warships were introduced only in the second half of the thirties. These were the «Dunkerque» and «Strasbourg» cruisers, which were to be the response to the German battleship Gneiseanu and the Schranhorst, as well as the «Richelieu» and «Jean Bart» cruisers, Response to the new Italian Littorio liner ships, as well as the German new «Bismarck» liner ships). At the same time, the British-French joint forces were strong enough to neutralize the theoretical advantage of the Italian fleet, and thus gain the balance of power expected by their political allies. Unfortunately, these concepts broke down in reality and the real war in the Mediterranean began. The defeat and capitulation of France in June 1940 not only broke all previous plans and concepts, but quickly led to the outbreak of the Franco-British conflict [6]. For British Prime Minister Winston Churchill's possible acquisition of the French fleet by the German side was a deadly threat [7]. He do not hesitate to take any French ships that were in British ports, but also to shoot the French team at Mers-el-Kebir (3 juillet 1940 (17h): attaquebritannique de la flottefrançaisedans le

port de Mers El-Kébir. Photographie prise à bord du cuirassé Dunkerque. Au premier plan le cuirassé Provence. En arrière – plan les cuirassés Strasbourg et Bretagne sont en flammes, cote: DM-ALF 001 vue 20, Ministère de la Défense France, Service historique de la défense). These events did not end the conflict, but only an initial stage of it. British ships have not only attacked later Dakar, aiming to flood the French shipyard «Richelieu» (For the destruction of this unit, the British deployed the «Barham» and «Resolution» and Ark Royal aircraft carriers, not counting the smaller units. The artillery duel did not bring success to the British and at the same time the operation ended with the defeat of the forces of «Free Frenchmen») but also rolled intensive campaign with Marine Nationale on the Syrian-Lebanese waters.

The French navy during the Second World War in the Mediterranean had gone from disaster to disaster, and if it sought a fleet that had suffered a complete and final defeat in the course of the war, it was the French fleet. Its symbolic end and culmination of the tragic fate became scuttling in Toulon (G. Perrier, *Le suicide de la flotte française*. Toulon, 27 novembre 1942, Paris 2010).

The emergence of a plane over the battlefield during the First World War meant a revolution which true and full dimension could be seen twenty years later in the years 1939-1945. Aircraft became one of the most important war tools during World War II, both on land and at sea. Seaplanes, flying boats were the output of an aeroplane into a new operational zone. However, the advent of airborne aircraft, through the introduction of aircraft carriers, was the moment of revolution in the war at sea. It can be seen especially during the Second World War in battles in the Pacific, but also in the Mediterranean this type of armed forces was to be an extremely important [8].

The Mediterranean Sea is a reservoir set between Europe and North Africa. This mostly affects the ability of the aviation to operate it. The development of military aviation, the introduction of increasingly modern types of aircraft, contributed to their operation throughout the Mediterranean.

It was very early in the Second World War that there was no safe area in the waters to which the enemy's aviation did not reach. Submarines could be flown to ports where they could not feel safe, as was most evident in the fate of the Italian naval fleet in Taranto, and the submarine forced to stay under water, which severely limited their effectiveness. The plane became as dangerous as modern warships, and at the same time was much cheaper and more universal. The same plane could gain control of the air, control of the seas and control of the land theater. The ship, however, was largely devoid of these opportunities (Some of these views are also found in the reflections of other authors, see J. Black, *Narzędziawojny. Bronie które zmieniły świat*, Poznań 2008).

On what the war will look like, the strategists of all sides of the conflict have prepared themselves in a limited way. Not for the first time justifying the truthfulness of the idea that the army is preparing for the war that was already before, not the one that is yet to come. The Italians completely underestimated the need for the development of their naval aviation forces. They did not deploy one aircraft carrier, and the development of modern torpedo was only in its infancy. Also France did not look good in this regard. Although that the aircraft had «Bearn», but it was an old unit and of little use on the modern battlefield [9]. The fact that marine aviation does not consider itself as an important factor in its own forces proves to be the best in the French air fleet of a modern torpedo bomber which would be capable to operate over the open Mediterranean Sea.

The British consistently developed their fleet of aircraft carriers during the interwar period, introducing increasingly modern craft into service. The new British aircraft carriers, not without reason, sometimes called the armored, were constructed so that they can operate in areas with high prevalence of aviation opponent, and so confined waters or coastal (A. Perepeczko, *Brytyjskie lotniskowce typu Illustrious*, Warszawa 2005). Their powerful armor plates were the result of conceptual work demonstrating that they could face with such a opponent, and therefore a strong enemy land aviation.

This was so much to confirm too precisely in the Mediterranean. It is also worth mentioning that in this respect British aircraft carriers proved extremely durable, because although repeatedly hit, damaged, but did not drown under the blows of aviation. The only loss suffered by the Royal Navy in this class of ships in those waters, were the result of enemy submarines actions (Two British ships of this class, the Eagle and Ark Royal, sunk in these waters, have sunk as a result of torpedo attacks by German submarines).

The British appreciated the role of their own aviation. Their aircraft operated not only from carrier decks, but also from Malta bases, Gibraltar airports, North Africa, and during the time gained control of the Mediterranean operational theater. Without gaining that dominance, the Royal Air Force, supported by American aviation, would not be able to provide cover for landing in Sicily, southern Italy, or eventually in Corsica or in southern France. The war in the Mediterranean had to be won not only on water and under water, but also in the air. The symbol of these struggles became The ancient-looking fighter biplane Gloster Gladiator [10], the three pieces of first undertook the defense skies over Malta and equally archaic-looking torpedo bomber Fairey Swordfish (W.A. Harrison, *Fairey Swordfish in action*, Carrollton 2001), who made a night attack on the Italian war fleet at Taranto (D. Wragg, *Swordfish. The story of the Taranto Raid*, London 2003).

When in June 1940 France was defeated, the main and practically sole opponent for the German-Italian alliance remained the United Kingdom. It is true that the British forces were supported by Poles, Czechs, or «Free Frenchmen» centered around General Charles de Gaulle's character, but the main war effort fell on Great Britain. After the battle for England, the first to halt the expansion of Italian-German forces in Europe, the Mediterranean became the most important theater of war.

The Italian offensive against the British colonies in the Red Sea and North Africa towards the Suez Canal was at that time the greatest threat. Malta was isolated and the British fleet, like never before since the 17th century, experienced a

dramatic lack of free warships. The first naval battles in which British forces clashed with the Italian fleet, such as the clash in Cape Stilo [11] or Cape Spada (R. M. Kaczmarek, *Bitwa koło przylądka Spada*, Warszawa 2007), showed that a quick and easy victory in this war does not receive any of the parties. The operational initiative was formally in the hands of the British, but it was a rather illusory predominance. Wars cannot be won at sea, because you have to win on land. Hence it was much more valuable to defeat the army of Italian Marshal Rudolf Graziani by British in North Africa, than to damage a single Italian liner ship near Cape Stilo.

It was fighting in North Africa now to focus the interest of all parties in the conflict. Referral to fight in this region, *Deutsche Afrika Korps* under General Erwin Rommel was important not only for the Mediterranean region, but during the months affect the course of the fighting on the eastern front, opened in June 1941, after the aggression of the Third Reich on the USSR (M. Kitchen, *Pustynna wojna Rommela. II wojna światowa w Afryce Północnej 1941-1943*, Warszawa 2014). The forces that the Germans and Italians had to fight in the area could not be used on the eastern front. And this was not only true of land forces, armored ones, but also of aviation and even the navy. The tremendous amount of effort, not only counted in the thousands of human lives, but the millions of tons of oil, spent ammunition, the forces and resources that were channeled into the region, remained unimportant in the east and from 1944 also in the west after landing of Anglo-American forces on the beaches of Normandy (V. Milano, B. Conner: *Front w Normandii*, Poznań 2013).

The course of the war, but also the political decisions and subsequent views of historians caused them, contributed to the push of the Mediterranean theater of war of 1939-1945 into the shadows of events on the eastern and western fronts. There seems to be one of the major misconceptions that still exists in contemporary historiography and makes it impossible to properly assess the role and importance of fighting in the Mediterranean for the Second World War. Without attempting to go into more detailed analysis as a

result of the limited nature of the present study, it is worth noting that no other WWII tank has performed such powerful convoy operations in these waters. Operations, which were taking several months, of supplying planes to Malta, which have engaged a significant part of British forces, have no comparative scale in other waters. Nowhere during the war is possible to find the operation that could measure the convoy «Pedestal», where several ships to bring food and fuel to a single island, it was decided to refer to the fight dozens of warships, including aircraft carriers or battleships and aircraft (F. Mattesini, L'Operazione britannica «Pedestal». La battaglia aeronavale di mezzo agosto 1942, Roma 2014). The fight for this convoy is not often presented as a breakthrough moment in the war on the Mediterranean. The moment in which the resistance of Italian-German forces has been broken, more and more limited logistic capabilities, in particular oil stocks [12].

Often historiography returns about the attempt to sink the German liner «Tirpitz» by British miniature submarines, or use German live torpedoes of the «Neger» type during the Allied landings in Normandy. However, these are only episodes and it is very pale in its scope to use the Italian assault forces in Alexandria or Gibraltar. Italian live torpedoes actually did a strong hit to the Royal Navy and for several months they shook the balance of forces in that area. Often we are excited by the actions of the kamikaze, who in their frenetic attacks attempted to stop the US fleet gaining the atoll from the atoll of the Pacific. Their courage was as gigantic as crazy. Courage Italian sailors for almost the entire war on torpedoes operating in the port of Gibraltar and melting secret base Allied ships in its waters, remains to be unmatched [13]. They set out in almost suicide missions, but came back from them, showing that one could lose the enemy without wasting human life. Maybe their result does not come to the consciousness of the next generations as easily as the fate of the kamikaze. However, it does not diminish their heroism.

Without the victory in North Africa, the capture of the Mediterranean, the offensive in the area of the Italian Peninsula, it would be impossible to win on the Western Front

between 1944 and 1945, and also at the same time the course of the battle on the Eastern Front could have a different course. The Second World War was a global conflict, one operating theater influenced the remains, contributed to the intensification or the end of fighting on them. This, however, requires the proper display of the role and significance of the Mediterranean theater of warfare in the years 1939-1945.

1. In Polish historiography, it is these two basins lived to see the full studies, see Z. Flisowski, «Burzanad Pacyfikiem», tom 1-2, Poznań 1986-89 i A. Perepeczko, BurzanadAtlantykiem, tom 1-4, Warszawa 1999-2002.

2. To this day, the most important development involving the whole of the American military effort in the war carried out at sea during the Second World War remains the SE Morison, History of United States Naval Operations in World War II, Vol 1-15, 1947 in Boston.

3. Decidedly Anglo-Saxon historiography devotes this basin work with a very limited and synthetic character, see J. Greene, Mare Nostrum. The War in the Mediterranean, Watsonville 1990 or J. Greene, A. Massignano, The Naval War in the Mediterranean 1940-1943, London, 2011.

4. Italian historiography also failed to prepare a development that could aspire to the position of full and comprehensive synthesis of the war in the Mediterranean. The best-known studies that look, MA Bragadin, La Marina Italiana 1940-1945. Segreti e belliciscelte operative, Bologna 2011 or W. Ghetti, Storiadella Marina ItalianaSeconda Guerra Mondialenella, Vol. 1-4, Milano 1974.

5. Those were forces ComandoSuperiore della Marina Regia in Africa orientale Italiana (MARISUPAO) Cernuschi, La rivalita 'Italiana Anglo-nel Mar Rosso, part 1, «Storia Militare», n. 16, Parma, 1995, p. 31; E. Cernuschi, Il Rosso e la Mare Seconda Guerra Mondiale «Marini d'ItaliaDiario di Bordeaux», No. 11, Rome 2007, p. 29.

6. Armistice Agreement Between Germany and France, 22 June 1940, <http://www.kbismarck.org/forum/viewtopic.php?f=26&t=2991> (data zdjęcia 12-07-2013).

7. *W. Churchill*, Druga wojna światowa..., t. 2, k. 1, p. 234-235.

8. I mentioned these elements in one of my sketches, see M. Franz, Lotniskowce jako nowa broń na atlantyckim teatrze wojennym w okresie od 03 września 1939 do 06 grudnia 1941, [w] Druga wojna światowa w Europie 1939-1945 – aspekty militarne, red. H. Królikowski, P. Matusak, Siedlce 2007, p. 191-210; Tegoż, Lotniskowce

w walce o panowanie na Morzu Śródziemnym (1939-1941), [w:] Historia wojskowości XX wieku. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecie pracy zawodowej prof. dr hab. Lecha Wyszczelskiego, red. Naukowa Aneta Niewęglowska, Małgorzata Wiśniewska, Siedlce 2010, p. 293-308.

9. M. Franz, BEARN - Zapomniany lotniskowiec, [w] «Okrety Wojenne», Nr 2/93, Tarnowskie Góry 1993, p. 24-30.

10. T. Szlagor, obrońcy Malty, cz. 1, «Militaria XX wieku», nr 1, Lublin 2008, p. 4-7.

11. E. Cernuschi, Punta Stilo 9 luglio 1940. Carta (inglese) canta, «Marini d'ItaliaDiario di Bordo», nr 8/9, Roma 2014, p. 28-33.

12. G. Bukala, Włoskie zapasy ropy naftowej w latach 1940-1943, «Morza Statki i Okrety», nr 95, Warszawa 2009, p. 40-43.

13. A. Cocchia, I «Gamma» diVillaCarmela, «Notizario CentroStudiTradizioneNautiche», AnnoII, nr. 25, 2014, p. 7-10; A. E. Sanchez, LabasesecretadeVillaCarmela, «Almoraima. Revistade Estudios Campogibraltareños», nr 41, Algeciraz 2014, p. 299-313.

Надійшла до редколегії 20.08.2017 р.

Рецензент: Л.Ю. Питльована, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри світової історії нового і новітнього часу, Український католицький університет, м. Львів

Франц Мацей

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОГО ТЕАТРУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939–1945

У статті досліджується роль і значення середземноморського театру воєнних дій під час Другої світової війни. На відміну від історії війни на Атлантичному та Тихому океанах, ця тема не знайшла належного висвітлення у світовій історіографії. Крізь призму геополітичного значення середземноморського басейну подано ретроспективний огляд інтересів Великої Британії, Франції, Італії, Греції, Іспанії, Туреччини, Югославії та інших країн у регіоні. Аналізуються стратегічні плани та дії союзників по антигітлерівській коаліції та держав Осі на Середземному морі впродовж 1939 – 1945 років, становище їх військово-морських сил та авіації. Значна увага приділяється бойовим діям противників за такі об'єкти як Мальта, Суецький канал, Гібралтар тощо. Автор аргументовано доводить, що без перемоги союзників у Північній Африці, захоплення Середземного моря та наступу на Апеннінський півострів, у період між 1944 і 1945 роками були б неможливими їх перемоги на Західному фронті, а також іншим був би перебіг битв на Східному фронті.

Ключові слова: авіація, військово-морський флот, Гібралтар, Друга світова війна, Мальта, Середземне море, Суецький канал

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ГАРНІЗОНУ МІСТА ЛЬВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті здійснено аналіз джерельної бази, яка стосується досліджень історії Львівського гарнізону у міжвоєнний період. Джерельна база складається із архівних та опублікованих документів. Розглядаються законодавчі та правові акти, розпорядчі документи, статистичні матеріали, матеріали періодичних видань, спогади, публіцистичні видання, путівники та мапи. Зроблено огляд основних фондів збірок з мілітарної історії Львова Центрального військового архіву у Варшаві та Державного архіву Львівської області.

Ключові слова: джерельна база, Львів, гарнізон, архівна група документів, військові об'єкти, військова підготовка.

Актуальність проблеми. У сучасній українській історіографії питання дослідження історії гарнізонів, які розміщувалися на території України у міжвоєнний період не знаходять належного відображення. Такі дослідження є важливою складовою загальної історії міста, а її вивчення пов'язане із залученням широкого спектру історичних джерел. Саме тому здійснення аналізу джерельної бази історії львівського гарнізону є актуальним та сприятиме розвитку подальших досліджень із згаданої вище проблематики.

Метою статті є аналіз джерельної бази з історії львівського гарнізону у міжвоєнний період та її систематизація.

Виклад основного матеріалу. Комплекс джерел з історії Львівського гарнізону у міжвоєнний період є багато-плановим та умовно може бути поділений на архівні матеріали та опубліковані документи. До останніх належать законодавчі та правові акти, розпорядчі документи, статистичні матеріали, матеріали періодичних видань, спогади, публіцистичні видання, путівники та мапи.

Щеглов Андрій Юрійович, ад'юнкт науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

© Щеглов А.Ю., 2017

Архівна група документів з історії гарнізону має значні прогалини. Причиною цього була, насамперед, значна втрата архівних документів під час воєнних дій та окупації міста Львова, а також свідоме вивезення та зосередження документів поза межами України.

Вагомий пласт документів з історії гарнізону складають архівні фонди Центрального військового архіву у Варшаві. Найбільший інтерес становлять ф. 312 «Командування округів корпусів (Командування генеральних округів)» [8] та ф. 130 «I відділ Генерального штабу» [10]. Фонд 312 відображує накази і розпорядження командувань округів корпусів, які стосуються створення та ліквідації командувань, військових частин, служб, містить плани військових об'єктів округів, інформацію щодо дислокації підрозділів. Варто зауважити, що група документів фонду, які стосуються «Львівського» Командування округу корпусу № VI (сигнатура 1.371.6) є в порівнянні з іншими групами найменшою та нараховує всього 46 архівних справ. У 130 ф. увагу привертають рапорти, накази та інструкції, що стосуються організаційно-штатної структури військових частин, їх комплектування, статистичної інформації щодо офіцерських кадрів. Документи цих фондів значною мірою сприяють розумінню призначення Львова як військово-адміністративного центру Східної Галичини, висвітлюють процес формування, структуру та призначення Командування округу, яке розміщувалося у місті. Одночасно, здійснюючи аналіз цих документів, вдалося відслідкувати процес повоєнного формування гарнізону, можливості дислокації підрозділів міста та її перебіг, стан казарменого фонду тощо. Також архівні документи фондів дозволяють, певною мірою, встановити порядок комплектування військових частин Львова, проблеми у його перебігу тощо.

Цінні відомості знаходимо серед архівних документів фонду 119 «Інспекторат армії Львова» [9]. Тут, зокрема, містяться звіти з перевірок основних військових частин міста – 19-го, 26-го, 40-го полків піхоти, 6-го полку артилерії, 6-го автомобільного дивізіону, здійснених у 1927 – 28 роках. Документи дозволяють розкрити багато аспектів із життя,

побуту, забезпечення львівських полків та підрозділів. Зокрема відобразити господарчі проблеми, стан озброєння та техніки, організацію боротьби з неписьменністю і т. ін.

Не менш вагомими з точки зору відображення міліарної міжвоєнної історії Львова є фонди Державного архіву Львівської області. Документи фонду 1 «Львовское воеводское управление» [1] містять неоціненний фактичний матеріал щодо участі військовиків міста у різних сферах його життя: культурній, освітній, спортивній, релігійній тощо. Значну роль у встановленні процесів співпраці війська із міською владою, суспільними та громадськими організаціями, фінансування будівництва та діяльності культурних, спортивних, освітніх об'єктів міста відіграють архівні справи, які містять інформацію щодо підрозділів державної системи фізичного виховання та військової підготовки – Воеводського, міського та повітових комітетів фізичного виховання та військової підготовки. Здебільшого інформація у цих справах надається у формах звітів з роботи зазначених вище інституцій. Окрім того, нам вдалося здійснити аналіз статутних документів, що визначають їх роботу, а також великої кількості статистичного матеріалу, який дозволяє з-поміж іншого відслідкувати діяльність міських парамілітарних організацій, джерела їх фінансування та масштаби залучення до військової справи різних прошарків містян.

Також фонд є багатим на інформацію, яка відображає процеси комплектування військових частин міста, плани та погляди польського військового командування щодо забезпечення цього процесу призовниками різних національностей у Східній Галичині, в результаті чого вдається встановити національний склад військових частин гарнізону.

Певні документи вдалося віднайти у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Зокрема у фонді 146 «Галицьке намісництво» містяться документи, що стосуються відкриття школи кадетів у Львові [7].

Одним із вагомих історичних джерел, які дозволяють вивчити процеси, що відбувалися у міжвоєнному суспільстві тогочасної Польської держави, є статистичні збірники. У

міжвоєнний період виданням, яке відображало найважливіші статистичні дані, що стосувалися польської держави був Статистичний щорічник (польськ. – «Rocznik Statystyczny») [34]. Він видавався у 1920 – 1930 роках Головним управлінням статистики. У наступному ж десятилітті ця інституція видавала Малий статистичний щорічник (польськ. – «Mały Rocznik Statystyczny») [26], який був дещо скороченою формою згаданого вище видання. Завдяки статистиці, відображеній у щорічниках відтворюється суспільно-економічна картина життя населення у той період. Вони містять велику кількість різнопланового статистичного обліку, який ведеться на рівні воєводств. Однак із щорічників можна почерпнути певний об'єм інформації щодо Львова. Так, на їх сторінках знаходимо кількісний, мовний, релігійний склад населення міста, інформацію щодо його зайнятості, динаміку цін та заробітних плат (в тому числі кадрових військовиків) у місті, інформацію щодо спортивних товариств та зв'язків міста, які були дотичні до здійснення військової підготовки населення, освітньої роботи у польському війську, функціонування культурних установ (кіно, театрів) тощо.

Робота зі збору статистичних даних в окреслений період велася й у Львові. Тут функціонував міський підрозділ статистики – Міське статистичне бюро, яке мало свій друкований орган – «Львів у цифрах: статистичний щомісячник» (польськ. – «Lwów w cyfrach: miesięcznik statystyczny») [25]. У ньому містяться статистичні зводи, що допомагають глибше зрозуміти рух населення міста, цінову політику, криміногенну обстановку, транспортну систему міста, його електрифікацію та газифікацію, безробіття і т. п.

Неоціненний фактичний матеріал щодо населення міста міститься у статистичному збірнику «Походження населення м. Львова (на підставі даних Міського бюро статистики та перепису населення 1931 року без врахування війська та служби безпеки)» [37]. Тут містяться найбільш деталізовані дані щодо віку мешканців міста, їх освіти, письменності, віросповідання, зайнятості, залучення до освіти і т.п. Перевагою збірника є широке співставлення

його укладачами наведених вище статистичних категорій із приналежністю мешканців до певної релігійної общини міста, яка є нерозривно пов'язаною із національністю містян.

Різнобічне вивчення історії гарнізону Львова потребує залучення такої важливої групи джерел, як періодичні видання. До газет, які найбільш повно відображають життя Львівського гарнізону, доцільно віднести польськомовні друковані органи "Львівська газета" (польськ. – "Gazeta Lwowska") [15], "Львівський кур'єр" (польськ. – "Kurier Lwowski") [22]. Ці одні з найбільш тиражованих львівських газет відображали на своїх сторінках найважливіші суспільні події міста, у тому числі ті, що стосувалися його гарнізону. Найчастіше знаходимо статті та повідомлення, які стосуються участі підрозділів гарнізону у житті міста. Сюди відносимо заходи культурного характеру (перебіг державних, релігійних та військових свят, паради, виступи оркестрів, військові бали, урочисті зібрання, будівництво об'єктів культурного призначення і т. ін.), спортивні події та будівництво спортивної інфраструктури, релігійні питання. Певні згадки про військові об'єкти містяться на сторінках періодичних видань "Нові часи" (польськ. – "Nowe Czasy") [30], "Ранкова газета" (польськ. – "Gazeta Poranna") [11], "Старт" (польськ. – "Start") [29], "Польське слово" (польськ. – "Słowo Polskie") [35], "Озброєна Польща" (польськ. – "Polska Zbrojna") [41].

Окремої уваги заслуговує періодичне видання Корпусу кадетів № 1 – навчального закладу з військовою підготовкою, який функціонував у Львові. Воно мало назву "Орлята" (польськ. – "Orlęta") [31] та подавало надзвичайно цікаві дані щодо традицій кадетських шкіл, результатів навчальної діяльності, спортивного, культурного, релігійного життя кадетів, а також висвітлювало участь кадетів у міських заходах та заходах гарнізонного характеру. Цінність "Орлят" як джерела історії гарнізону підвищує наявність на його сторінках хроніки навчального закладу.

Різноманітні передвоенні ювілейні видання та пам'ятні книги, видані підрозділами гарнізону, хоча і не є фаховими дослідженнями, однак становлять непересічну цінність та

відображують насамперед повсякденне життя підрозділів та гарнізону. Як правило, їх випуск був приурочений до річниць існування підрозділу або важливим подіям військового характеру. До таких праць відносимо альбомні видання, присвячені десятиліттю існування корпусу № 6 [14], 5-го полку легкої артилерії [16] (видані командуванням округу та згаданим полком відповідно), пам'ятне видання присвячене Першій окружній шкільній виставці у Львові [33] та ін. Збереглися також пам'ятні книги Кадетського корпусу присвячені 10-й річниці Третього повстання у Сілезії, п'ятнадцятиліттю та двадцятиліттю існування навчального закладу та інформаційні бюлетені, які відображують історію та традиції школи, процес навчання та виховання, внутрішнє життя тощо [17, 18, 19, 20, 42, 43, 44]. Сюди ж відносимо річний звіт кадетського корпусу з навчальної роботи [36].

Важливе значення для досліджуваної проблематики мають такі опубліковані джерела, як міністерські накази та законодавчі акти. Найбільший інтерес, безумовно, викликає «Щоденне видання для публікації наказів Міністра військових справ» (польськ. – *Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych*) [12]. Здійснення аналізу опублікованих наказів та інструкцій дає повніше розуміння як процесів життєдіяльності гарнізону в загальному (створення нових підрозділів, зміна їх дислокації та найменувань і т.п.), так і внутрішнього життя військових частин (проведення культурно-освітньої та спортивної роботи – навчання та підвищення кваліфікації військовослужбовців, функціонуванню оркестрів, військових театрів, військово-спортивних клубів і т.п.). Окрім того, робота із зазначеними вище документами дозволяє усталити традиції та символіку підрозділів на кшталт бойових прапорів, полкових відзнак, відзначення військових свят тощо.

Слід згадати також «Щоденне видання законів Речі Посполитої» (польськ. – *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*) [13], детальний аналіз якого дає розуміння таких загальних процесів у польських збройних силах, як призов

до війська, примусове навчання неписьменних, залучення військовиків до системи навчання військовій справі цивільного населення тощо.

Цінним джерелом з історії гарнізону є спогади учасників історичних подій. Стосовно предмета дослідження воно не представлена великою кількістю праць, однак все ж дає можливість більш точно відтворити події мілітарного життя міста, поглянути на них з висоти досвіду автора, відчути його соціально-психологічні переживання. Зокрема, елементи повсякденного життя кадетів широко представлені у спогадах колишніх учнів кадетських корпусів С. Ліндера [23] та Л. Мичковського [27], а також у Збірнику біографій та спогадів кадетів Другої Речі Посполитої [39]. Багаті на різноманітну інформацію про гарнізон повідомлення, листи та інтерв'ю мешканців, колишніх військовиків Львова, що опубліковані на сторінках видання Crakovia-Leopolis [24, 38, 40].

Широкі можливості дослідження історії львівських підрозділів відкриваються із застосуванням Інтернет мережі. Завдяки цьому інструменту стають доступними сторінки товариств прихильників львівських підрозділів міжвоєнного періоду, блоги на історичну тематику, інтерв'ю з військово-службовцями гарнізону тощо. Цікавим є інтерв'ю колишнього військовослужбовця 14 полку язловецьких уланів Б. Косткевіча, в якому він наводить факти з історії підрозділу, боротьби між поляками та українцями та налагодження стосунків між ними, пригадує участь військової частини у воєнних діях [28].

Описи військових об'єктів міста досить широко представлені у путівниках та довідниках. До праць такого роду відносимо роботи Б. Мельника [6], А. Кулевського [21], М. Орлович [32]. Неякіяку цінність становлять мапи міжвоєнного Львова, а також схеми військових об'єктів [5]. Вони зберігаються у фондах бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, Державного архіву Львівської області, приватних колекціях дослідників історії міста, а із застосуванням мережі стали загальнодоступними.

Важливо зауважити, що більшість згаданих вище мап супроводжуються індексом міських об'єктів, у якому знайшли широке відображення й мілітарні.

Низку змістовних фактів, дотичних до історії гарнізону міста містять енциклопедичні видання присвячені історії Львова, зокрема чотиритомник «Енциклопедія Львова» за редакцією А. Козицького та І. Підкови [2, 3, 4]. У ній відображені певні відомості щодо призначення, розташування військових об'єктів, а також зміни у військовій інфраструктурі міста.

Висновки. Наведена вище джерельна база дослідження не претендує на безапеляційну повноту висвітлення усіх наявних джерел, однак є багатовекторною, містить вагомі пласти інформації та є недостатньо вивченою сучасними вітчизняними дослідниками. Вона дозволяє проаналізувати історію створення та функціонування гарнізону, встановити організаційну структуру військових підрозділів міста, їх роль у різноманітних аспектах життя тогочасного Львова – культурному, освітньому, спортивному, релігійному і т. ін. Разом з тим залишаються маловивченими та потребують подальших досліджень документи закордонних архівів, що містять відомості з військової історії міжвоєнного Львова.

1. Державний архів Львівської області, Ф. 1. Львовское воеводское управление. Оп. 4 Спр. 1213, 1323, 290, 332, 343, 357, 497, 173, 675, 680, 681, 781.

2. Енциклопедія Львова. Том 1. / За редакцією А. Козицького та І. Підкови. Львів, Літопис. 2010. 651 с.

3. Енциклопедія Львова. Том 3. / За редакцією А. Козицького та І. Підкови. Львів, Літопис. 2010. 608 с.

4. Енциклопедія Львова. Том 4. / За редакцією А. Козицького та І. Підкови. Львів, Літопис. 2012. 816 с.

5. Мапи міста міжвоєнного періоду. URL: <http://www.lvivcenter.org/pl/umd/mapdetails>

6. *Мельник Б.В.* Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. XIII – XX століття. Львів, Видавництво "Світ". 2001. 128 с.

7. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Ф. 146 Галицьке намісництво. Оп. 54 Спр. 367.

8. Centralne Archiwum Wojskowe, Z. Dowództwa Okręgów Korpusów (Dowództwa Okręgów Generalnych), sygn. 371.4.3, 371.6/A.123, 371.6.33, 371.6.17.

9. Centralne Archiwum Wojskowe, Z. Inspektorat Armii Lwów, sygn. 302.9.2

10. Centralne Archiwum Wojskowe, Z. Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. 303.3.6, 303.3.28.

11. Co wojsko działo na Cytadeli. Mrówcza praca oficerów i żołnierzy. Gazeta Poranna, 27 maja 1923 r. Nr. 6719, S.5.

12. Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych (nr 5 z 17 lutego 1928 r., nr 16 z 19 maja 1927 r., nr 34 z 30 sierpnia 1921 r., nr 50 z 20 grudnia 1921 r., nr 6 z 1922 r., nr 7 z 22 lutego 1921 r., nr 1 z 26 lipca 1935 r., nr 17 z 29 kwietnia 1924 r., nr 3 z 26 marca 1934 r., nr 26 z dnia 27 czerwca 1922 r., nr 3 z 31 stycznia 1924 r., nr 35 z 14 grudnia 1928 r., nr 36 z 31 grudnia 1931 r., nr 24 z 24 sierpnia 1927 r., nr 7 z 17 września 1934 r.).

13. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (nr 10 z 1927 r., nr 45 z 1925 r., nr 34 z 17 kwietnia 1931 r.).

14. Dziesięciolecie wojsk VI. Okręgu korpusu. Leopold, Nakł. Dowództwa okręgu korpusu nr. VI, 1928, 79 s.

15. Gazeta Lwowska (3 lipca 1931 r. Nr 150. S.4., 13 listopada 1934 r. Nr. 268. S. 3, 5 maja 1931 r. Nr. 103. S. 2, 5 maja 1925 r. Nr. 102, S. 2, 5 maja 1926 r. Nr. 100, S. 1, 5 maja 1927 r. Nr. 102, S. 1, 5 maja 1928 r. Nr. 103, S. 3, 5 maja 1929 r. Nr. 103, S.5, 5 maja 1933 r. Nr. 122, S. 1, 5 maja 1934 r. Nr. 110, S.3, 6 maja 1924 r. Nr. 104, S. 1.

16. Jednodniówka ku uczczeniu dziesięciolecia 5 Pułku Artylerji Polowej. Lwów, 1928. 32 s.

17. Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie: Rzecz informacyjna o celach, ideałach i tradycji Korpusu Kadetów Nr. 1, o nauczaniu i wychowaniu oraz o życiu wewnętrznym. Oprac. Ostowski Stanisław. Lwów, nakładem Korpusu Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego. 1935. 52 s.

18. Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego. W piętnastym roku istnienia Cz. I-II. Lwów, nakładem Korpusu Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego, 1933. 88 s.

19. Korpus Kadetów Nr. 1 w dziesiątą rocznicę III-go Powstania Śląskiego. Lwów, nakładem Korpusu kadetów Nr. 1. 1951. 152 s.

20. Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów Nr.1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie (1918-1938). Część ogólna. Lwów, nakładem Korpusu Kadetów Nr.1. 1939. 140 s.

21. *Kulewski A., Włodek P.* Lwów. Przewodnik. Pruszków, Rewasz. 2006. 415 s.

22. Kurier Lwowski (11 lisptopada 1923r. Nr 265. S.5, 16 sierpnia 1923r. Nr 192. S.4, 18 sierpnia 1924r. Nr 189. S.2, 18 sierpnia 1926r. Nr 189. S.3, 19 sierpnia 1925r. Nr 192. S.3, 5 maja 1924 r. Nr. 103. S.1).

23. *Linder S.* Ale serce boli. Wspomnienia starego kadeta. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1983. 331 s.

24. Listy do redakcji. Crakovia-Leopolis. 2007. № 1 (49). S.76-77.

25. Lwów w cyfrach: miesięcznik statystyczny. Lwów. Nakładem gminy król. stol. m. Lwowa (lata 1921-1939).

26. Mały Rocznik Statystyczny (lata 1930-1939).

27. *Myczkowski L.* Byłem lwowskim kadetem... Palestra. Pismo adwokatury polskiej. Warszawa, Naczelna Rada Adwokacka. 2007, № 1-2, S. 390-393.

28. Na szlakach historii – Ułani Jazłowieccy. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gkG-DBky-uo>

29. Najmłodszy i najpiękniejszy. Dwutygodnik ilustrowany „Start”. 1935. №8. S. 6.

30. Nowe czasy (26 maja 1935 r. Nr 20. S. 8, 1935. Nr. 31. S. 6).

31. Orłęta: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie. Lwów, Korpus kadetów №1 (1928. №1. S. 18, 1928. №4. S. 17, 1929. № 1. S. 12-13, 1930. №2. S. 28, 1930, № 3, S. 4-5, 1930, № 35, S. 9, 1931, №1, S. 32, 1931, № 2, S. 38).

32. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta. Wydanie drugie rozszerzone. Lwow – Warszawa, Książnica-Atlas. Zjednoczone zakłady kartograficzne i wydawnicze. 1925. 280 s.

33. Przez oświatę do potęgi państwa polskiego! W 10-lecie wskrzeszenia państwa polskiego i dla upamiętnienia I. Okręgowej wystawy szkolnej we Lwowie w roku 1928. Lwów, Nakładem Referatu Oświatowego garnizonu Lwów. 1928. 52 s.

34. Rocznik Statystyczny (lata 1920-1930).

35. Słowo Polskie (4 maja 1933 r. Nr. 121. S. 6, 22 stycznia 1930 r. Nr. 20. S. 9, 25 sierpnia 1931 r. Nr. 232. S. 2).

36. Sprawozdanie szkolne za rok 1927/28. Lwów, Korpus kadetów №1 we Lwowie, 1928. 36 s.

37. *Tomaszewski E.* Pochodzenie ludności m. Lwowa (według danych Miejskiego Biura Statystycznego i ewidencji ludności z 1931 roku bez wojska skoszarowanego i służby bezpieczeństwa). Lwów, Nakładem gminy król. stol. m. Lwowa. 1939. 142 s.

38. *Trojanowski A. ... UT LIBERI VIVAMUS.* Wspomnienie patriotyczne. Cracovia-Leopolis. 2006. № 4 (48). S.11-16

39. *Wspomnienia i zyciorysy kadetów II Rzeczypospolitej.* T. 2. oprac., układ tekstu Stanisław Lodygowski. Rawicz, GRAMMA. 200 s.

40. *Z kadetami II RP Zenonem Malikiem i Stanisławem Kostkiewiczem rozmawiają Janusz M. Paluch i Andrzej Chlipalski.* Cracovia-Leopolis. 2009. № 1 (57). S.18-22.

41. *Z życia biblioteki wojskowej DOK Nr. VI.* Polska zbrojna. 9 kwietnia 1925r. nr 99. S. 4.

42. *Zagadnienia z dziedziny metod pracy w Korpusie kadetów.* Cz. 2. Program wyszkolenia bojowego, Lwów, Nakł. Korpusu Kadetów. Nr. 1. 1931. 32 s.

43. *Zagadnienia z dziedziny metod pracy w Korpusie Kadetów.* Cz. 1. Zagadnienia wychowawcze. Lwów: Nakł. Korpusu Kadetów Nr. 1, 1932. 29 s.

44. *Zagadnienia z dziedziny metod pracy w Korpusie Kadetów.* Cz. 3. Dezyderaty w sprawie korelacji historii i języka polskiego z pokrewnymi im przedmiotami. Referat na radę pedagogiczną Korpusu Kadetów Nr. 1. Oprac. Walerjan Kwiatkowski. Lwów, Nakł. Korpusu Kadetów Nr. 1. 1932. 62 s.

Надійшла до редколегії 01. 09.2017 р.

Рецензент: *І.З. Підкова*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

Shcheglov A.

SOURCES OF HARRISON HISTORY OF LVIV CITY IN INTERWAR PERIOD

Analysis of source base regarding researches of Lviv Harrison history in the interwar period is conducted in the article. Source base consists of archival and published documents. Legislative and legal acts, regulatory documents, statistical materials, materials of periodicals, memoirs, journalistic editions, guides and maps are studied. The review of the main fond collections of Lviv military history of the Central Military Archive in Warsaw and the State Archive of Lviv Region are reviewed.

Keywords: source base, Lviv, harrison, archive group of documents, military objects, military training.

УДК 316.472.47+061.2
ТОМЧУК О.А.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ НА ДОПОМОГ ЗБРОЙНИМ СИЛАМ УКРАЇНИ У 2014 р.

Аналізується історія виникнення всеохоплюючого вітчизняного волонтерського руху допомоги Збройним Силам у перший рік російської агресії проти України 2014 р. Відзначається, що збройне вторгнення російських військ, загарбання Криму та частини східних регіонів України, яке розпочалося наприкінці лютого 2014 р., плани Кремля зі створення нової квазідержави «Новороссія», викликали масовий рух населення у допомогу Збройним Силам, який об'єднав усі верстви населення на захист суверенітету держави. Визначаються основні напрямки діяльності волонтерського руху допомоги ЗС України на етапі його виникнення, характерні риси цього унікального явища сучасної історії нашої держави, який виник із волонтерства мільйонів громадян України у ході проведення Революції Гідності.

Ключові слова: агресія Російської Федерації проти України 2014 р., російсько-українська війна, Революція Гідності, волонтерський рух допомоги Збройним Силам України, волонтер України.

Актуальність проблеми. Військова агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України, анексія Криму та розв'язання війни на Сході нашої держави наприкінці лютого 2014 р. стали серйозним випробуванням для українського народу та Збройних Сил України (далі – ЗС України). Російсько-українська війна триває і далі, в наш час.

Наприкінці лютого 2014 р. керівництво нашої держави, приголомшене несподіваним і зухвалим нападом з боку східного сусіда та відсутністю боєздатного війська, не змогло організувати належну відсіч агресорові, що призвело до анексії Криму, втрати контролю над деякими ділянками Державного кордону України та проникненням в Донецьку

Томчук Олександр Анатолійович, ад'юнкт науково-організаційного відділу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Томчук О.А., 2017

й Луганську області російських найманців, диверсійно-розвідувальних груп противника та регулярних військових формувань Збройних Сил РФ.

Завдяки відданості й героїзму особового складу ЗС України, Національної гвардії України та добровольчих батальйонів в ході оголошеної керівництвом держави Антитерористичної операції (далі – АТО) частину території Донеччини та Луганщини, окупованої агресором, було звільнено. Важлива роль у відсічі агресії відіграв волонтерський рух допомоги ЗС України. Вивчення його витоків є актуальним завданням для військово-історичної науки, як є і пріоритетним для військової науки вивчення та узагальнення досвіду сучасної російсько-української війни.

Метою статті є аналіз виникнення та визначення основних напрямів діяльності волонтерського руху допомоги ЗС України на етапі його виникнення, виявлення характерних рис цього унікального явища сучасної історії нашої держави.

Огляд літератури та джерел. Проблема військового волонтерства у вітчизняній літературі до 2014 р. не знаходила висвітлення, оскільки не існувало й самого такого історичного факту. З 2014 р., після початку агресії Росії проти України на феномен українського волонтерства першими увагу звернули журналісти. Існують десятки статей публіцистичної спрямованості в електронних і друкованих засобах масової інформації, проте наукове опрацювання теми лише починається. Так у друку і на сайті Національного інституту стратегічних досліджень з'явилася аналітична доповідь «Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики» (К.: НІСД, 2015. – 36 с.), де розглянуто зарубіжний досвід волонтерської діяльності та охарактеризовано сучасне становище українського волонтерства в умовах зовнішньої агресії [1]. На Міжнародній науковій конференції, проведеній у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного, історики Ю. Бураков, О. Турчак та П. Ткачук розглянули інформаційно-пропагандистську діяльність волонтерського

руху допомоги Збройним Силам України у ході російсько-української війни [2, с. 365].

Досить докладно розглядає українське волонтерство як нову форму громадянської активності О.С. Мандебура-Нога. Вона справедливо відзначає позитивні і певні негативні явища волонтерства. Серед останніх у першу чергу вона відзначає зловживання волонтерським статусом (особливо при неодноразово зафіксованих спробах незаконним чином вивезти зброю з території проведення Антитерористичної операції), непрозору бухгалтерію (що переважно існувало протягом першого року війни), збір коштів на підтримку армії псевдоволонтерами, таємний перепродаж волонтерської військової допомоги і непоодинокі факти її зникнення, привласнення (особливо дороговартісної) при демобілізації, відмови військового керівництва брати на облік надані волонтерами прилади та спецзасоби, зафіксовані факти неналежного (і, зокрема, байдужого) ставлення окремих бійців до привезеної волонтерами допомоги, розкриття у публічно викладених звітах та фотографіях місць розташування окремих військових частин та підрозділів, наявної військової техніки, обличчя бійців тощо. Певна частина цих негативних явищ була характерною для початкового періоду ведення бойових дій і згодом мінімізувалася, інші з'явилися пізніше [3, с. 247].

Крім істориків, тему волонтерства вивчають спеціалісти з державного управління, соціологи, політологи (В. Голуб [4], В. Дементьев [5], В. Мусієнко, А. Іванов [6] та ін.

Основним джерелом наукового дослідження теми є сайти волонтерських організацій України, численна вітчизняна преса, результати соціологічних опитувань, спогади та інтерв'ю учасників волонтерського руху на допомогу ЗС України.

Виклад основного матеріалу. Події української Революції Гідності (осінь 2013 – зима 2014 рр.), зокрема, перехід її у фазу збройного протистояння після брутального розгону студентського Євромайдану, призвели до якісно нового розвитку унікального волонтерського руху допомоги, підтримки та єдності українських громадян. Мільйони людей всієї

України рішуче стали на підтримку київського Майдану, організували власні майдани у своїх населених пунктах, протестуючи проти антиукраїнського режиму президента В. Януковича. Ці мільйони людей, окрім особистої участі у протестних мітингах, активно підтримали майданівців їжею, водою, ліками, засобами гігієни, захисту, теплими речами, грошима тощо.

Подальші події, що згодом розгорнулися на території Автономної Республіки Крим, поява на території суверенної України озброєних «ввічливих зелених чоловічків», захоплення кримських летовищ, блокування місць розташування частин Української армії тощо актуалізувало питання стану вітчизняних Збройних Сил, їх здатності захистити Батьківщину. Громадська думка оцінила цей стан як загрозливий. Дійсно, режим Януковича через ставлеників Кремля на керівних посадах у Міністерстві оборони свідомо довів Збройні Сили України до критичного стану.

Відповідно, одними з перших на заклик про допомогу Українській армії відгукнулися вчорашні волонтери майданів. Так, активний волонтер організації «Крылья Феникса» Юрій Бірюков зазначив, що, вирішивши допомагати Українській армії після Євромайдану, «просто переключився з одного завдання на інше» [3, с. 250]. Активізація волонтерського руху підштовхнула владу до залучення волонтерів до системи вищих органів державної влади в Україні, зокрема Ю. Бірюков був у серпні 2014 р. призначений радником Президента України [7].

Цікаво пояснює свою волонтерську армійську діяльність ще один відомий волонтер – харківський активіст Роман Донік. Він був на київському Майдані у найгарячіші дні, а з перших днів нападу на Крим включився у волонтерську діяльність на допомогу ЗС України. На питання журналіста, як він налагоджує контакти із військовими частинами, волонтер відповів: «Ми не налагоджуємо жодних контактів, тому що у принципі знаємо всіх в обличчя і за іменами. Ми почали підтримувати тоді, коли у Криму починалися події, коли ще не було цих «ДНР», «ЛНР» й такого.

Тоді 79-а бригада стояла на перешийку. Тоді ж ми почали допомагати їй 93-й, у яку почали мобілізувати людей. Це єдина бригада у яку, на той час, був оголошений призов. У них взагалі тоді нічого не було. Ми налагодили контакти у їхньому гарнізоні в Черкаському. А тепер нам просто дзвонять й кажуть що потрібно. А оскільки ми часто буваємо у районі бойових дій, то це часто відбувається у режимі он-лайн» [8].

Таким чином, слід констатувати, що волонтерський рух на допомогу ЗС України має витoki із руху добровольців та благодійних організацій періоду Революції Гідності. Їх подальша активна волонтерська позиція виявилася, коли відбувся акт нападу Росії на Україну.

На початок весняного періоду – часу подій в Криму – активно діяло одне з найвідоміших українських волонтерських об'єднань «Народний тил». Керівник об'єднання – Георгій Тука – був призначений в липні 2015 року губернатором Луганської обласної військово-цивільної адміністрації. На офіційному сайті об'єднання зазначено: «Народний Тил» – волонтерська команда, сили, ресурси та можливості якої направлені на порятунок життя та матеріальне забезпечення українських захисників... Наша мета – забезпечення виключно передової фронту. На даний момент постали питання забезпечення фронту тактичною медичною, рюкзаками медика, броньованими машинами, оптикою, безпілотною авіацією та іншим спорядженням, а також ремонт вже переданих нами машин, оптики [9].

У травні 2014 р. виникла всеукраїнська волонтерська організація «Повернись живим», яка ставить за мету організувати забезпечення потреб армії (координатор проекту – Віталій Дейнега). Організація на перших порах займалася забезпеченням передових військових частин сучасними шоломами та бронежилетами, а пізніше однією із перших почала постачати на фронт тепловізори, високотехнологічні прилади нічного бачення. В одному із інтерв'ю В. Дейнега говорив: «З тепловізорами все вийшло просто. Ми відвезли бронежилети, і військові попросили у мене допомогти купити

окуляри нічного бачення для водіїв. Я сказав, що можу, але на той момент абсолютно не уявляв, скільки вони коштують. Побачив – жахнувся, але давати задній хід було пізно. Почали купувати і зрозуміли, що це та категорія допомоги, яка дуже важлива, але нею ніхто не хоче займатися. Тепловізори – це дорогі і маленькі пристрої. Тоді, в травні 2014 року, набагато легше було привезти фуру з їжею або касками. Але треба було визначитися і мати спеціалізацію, оскільки якщо ти займаєшся якимось одним напрямком, то починаєш в цьому питанні розбиратися. Об'єктивно на фуру їжі зібрати простіше, ніж на тепловізор» [10].

Отже, можна виділити початковий період розвитку українського волонтерського руху допомоги ЗС України: це кінець зими – початок весни, особливо після так званого кримського референдуму. У той період питання фактичної відсутності достатнього забезпечення армії елементарними речами (одяг, екіпірування, харчування тощо) вивело діяльність волонтерів на загальний всеукраїнський рівень.

Розвиток волонтерського руху на допомогу Збройним Силам України підштовхнув до створення єдиної бази даних волонтерських організацій. Таким центром став сайт «4army.com.ua». У своєму зверненні організатори зазначають: «...Немає ніякої таємниці в тому, що величезна державна машина, при всій своїй потужності, менш ефективна, ніж сотня волонтерів, які за кілька місяців зробили те, що чиновники не змогли за 20 років. Тому підтримка волонтерів і допомога їм – надважливе завдання для всіх нас. Чим більше людей дізнається про існування волонтерів і чимось допоможе, тим ближче та легше стане наша перемога» [11].

Варіанти участі українських громадян у вирішенні проблем забезпечення та якісного озброєння армії, загалом українські волонтерські ініціативи відрізняються великим розмаїттям способів і методів збору коштів і загалом напрямів допомоги.

У 2014 р. найгострішими проблемами Української армії та загалом силовиків у зоні проведення АТО були відсутність одягу та взуття, засобів захисту та спецзасобів, засобів

гігієни, ліків, незадовільне харчування. Втім, вже в кінці 2014 р. українські волонтери вийшли на вищий рівень допомоги та оснащення армії, почавши проектувати та виготовляти БПЛА, спецтехніку, розробляючи системи – зокрема, інноваційну технологічну систему артилерійського ведення вогню АРТА, винайшовши новітні системи виготовлення маскувальних сіток (не способом плетіння) тощо.

Серед загального переліку важливих функцій, виконання яких взяли на себе волонтери, окремо виділимо функцію під умовною назвою інформаційно-пропагандистська. Фактично волонтери заповнюють інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу, яка існує у форматі стосунків «влада / громадянин», особливо у випадку, коли влада значною мірою самоусунулася з комунікаційного поля. Попит громадян України на інформацію, особливо воєнного характеру, потреба в інформуванні щодо ситуації в зоні воєнних дій значно сильніші і глибші, аніж ті сухі офіційні дані, які можна отримати з офіційних брифінгів, випусків новин у телевізійних, друкованих та електронних засобах масової інформації. Де-факто волонтери виступають джерелом інформації з високим рейтингом довіри, особливо якщо йдеться про гарячі новини із зони проведення Антитерористичної операції. Навіть більше – новини волонтерів про ситуацію на фронті стають джерелом інформації і масово поширюються в друкованих та електронних засобах масової інформації. І мова не лише про бої, а особливо про втрати, смерті і поранення наших бійців [2, с. 365].

Висновки. Таким чином, волонтерський рух на допомогу Збройним Силам України виник відразу після початку агресії Російської Федерації проти України. Його учасниками та організаторами стали колишні волонтери Революції Гідності, а у подальшому рух поширювався та міцнів, залучаючи сотні тисяч добровольців. Відомі організації, які потрапили у вивірений часом перелік «перевірених волонтерів», є лише вершиною загальноукраїнського волонтерського руху. Його основу складають «небайдужі громадяни», які перераховують кошти на підтримку Української армії, відновлюють та ремонтують військову техніку у позаробочий

час, закупають за кордоном високотехнологічне військове обладнання, машини, допомагають пораненим, та інші види їх діяльності.

Волонтерський рух на допомогу Збройним Силам України допоміг зупинити російську агресію, сприяв зміцненню високого морального духу серед захисників Вітчизни. Волонтерський рух на допомогу Збройним силам України, безсумнівно, є одним із факторів майбутньої Перемоги над агресором, звільнення окупованих українських територій від російських загарбників.

1. *Горелов Д.М., Корнієвський О.А.* Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики / Горелов Д. М., Корнієвський О. А. // К.: НІСД, 2015. – 36 с.

2. *Ткачук П.П., Бураков Ю.В., Турчак О.В.,* Інформаційно-пропагандистська діяльність волонтерського руху допомоги збройним силам України у ході російсько-української війни. В кн.: Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 11-12 травня 2017 року). – Львів: НАСВ, 2017. – 399 с.

3. *Маңдебурґа-Нога О.С.* Волонтерство як нова форма громадської активності в Україні. — В кн.: Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – 440 с.

4. *Голуб В.Л.* Державне визнання волонтерської діяльності як чинник розвитку взаємовідносин держави та суспільства / В. Л. Голуб // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4 (47). – С. 110–118.

5. *Дементьєв В.* Волонтерство – рух, що змінює суспільство [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://poruch.ua/volonterstvo-ruh-shho-zminyuye-suspilstvo.html>

6. *Мусієнко В.С., Іванов А.Ю.* Унікальність волонтерського руху в Україні – В кн.: Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 115–117.

7. Порошенко призначив Юрія Бірюкова радником Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/poroshenko-naznachil-yuriya-biryukova-sovetnikom-prezidenta-13082014>.

8. Волонтер Роман Доник: "Нам просто звонят и говорят, что нужно [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/298897/volonter_roman_donik_nam_prosto_zvonyat_i_govoryat

9. Офіційний сайт волонтерського об'єднання «Народний Тил» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nt.org.ua/help-us/>

10. Координатор проекту «Вернись живим» Виталий Дейнега: «Люди начали понимать, что мешком картошки война не выигрывается. Газета «Сегодня» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/koordinator-volonterskogo-proekta-vernish-zhivym-vitaliy-deynega-lyudi-nachali-ponimat-hto-meshkom-kartoshki-voyna-ne-vyigryvaetsya-618574.html>

11. Волонтерская доска объявлений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/armyuahelp>

Надійшла до редколегії 02.09.2016 р.

Рецензент: *А.Ф. Лозинський*, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів.

Tomchuk A.

HISTORICAL ASPECTS OF THE VOLUNTEER MOVEMENT AID IN ASSISTANCE TO THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN 2014 YEAR.

The history of the emergence of an all-embracing domestic volunteer movement for the Armed Forces during the first year of Russian aggression against Ukraine in 2014 is analyzed. It is noted that the armed invasion of the Russian troops, the seizure of the Crimea and parts of the eastern regions of Ukraine, which began in late February 2014, the Kremlin's plans to create a new quasi-state «Novorossia», triggered a massive population movement in support of the Armed Forces, which brought together all segments of the population to defend the sovereignty of the state. The main directions of the activity of the Volunteer Movement of Assistance to the Armed Forces of Ukraine at the stage of its emergence are determined, the characteristic features of this unique phenomenon of the modern history of our state that arose from the volunteerism of millions of Ukrainian citizens in the course of the Dignity Revolution.

Keywords: aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2014, Russian-Ukrainian war, Revolution of Virtue, volunteer assistance to the Armed Forces of Ukraine, volunteer of Ukraine.

**ТИЖНЕВИК «ВОЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫЙ КУРЬЕР» ЯК
ДЖЕРЕЛО МАНІПУЛЯТИВНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ
ІНФОРМАЦІЇ У ЛАТЕНТНІЙ ФАЗІ ПІДГОТОВКИ РОСІЇ
ДО АНЕКСІЇ КРИМУ (2004 – 2013 рр.)**

Автор аналізує підготовку військово-політичними колами Росії кримської інвазії, для вчинення якої, інформаційна агресія мала першорядне значення. На підставі дослідження матеріалів російського видання «Военно-промышленный курьер» доведено, що протягом латентної фази підготовки до анексії воно стало джерелом маніпулятивно-пропагандистського впливу та інформаційно-психологічної обробки як населення Криму, так і власне російської аудиторії. Широкомасштабна антиукраїнська інформаційна агресія сьогодні й надалі посідає ключове місце на сторінках російських ЗМІ, зокрема згаданого тижневика.

Ключові слова: російсько-українська війна, гібридна війна, маніпулятивно-пропагандистський вплив, анексія, інформаційна безпека, «Военно-промышленный курьер».

Постановка проблеми. Наслідки розпаду СРСР і набуття Україною у 1991 р. незалежності від початку розглядалися політичними колами Росії як прикре історичне «непорозуміння», котре обов'язково потрібно виправити. Європейський вибір України, її зближення з ЄС і НАТО викликали надзвичайне роздратування у військових «яструбів» РФ. Як сприймаються у Росії країни колишнього СРСР, які завдання ставить перед собою кремлівська влада і чим це може обернутись для сучасної цивілізаційної системи світу, можна дізнатися, гортаючи сторінки щотижневої російської газети «Военно-промышленный курьер» (далі «ВПК»), на шпальтах якої представлена офіційна точка зору російської військово-політичної еліти [1]. Перший номер тижневика вийшов 19 серпня 2003 р. Те, що анексія Криму готувалась військово-політичними колами РФ майже від початку здобуття Україною незалежності підтверджують матеріали, котрі публікувалися в газеті протягом 2004 – 2013 рр.

Туранський Микола Олександрович, ад'юнкт науково-організаційного відділу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Туранський М.О., 2017

Інформаційно-психологічна війна є війною за підкорення особистості і полягає у використанні інформації проти людської свідомості. Анексії Криму Російською Федерацією передували тривалі й масштабні заходи інформаційно-психологічного характеру, а занедбання питань інформаційної політики на державному рівні спричинило важкі наслідки для України. В контексті цих подій є сенс поглянути на Україну як на державу, що стала жертвою інформаційної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні технології гібридної війни розглядалися у значній кількості наукових праць. Серед останніх видань - монографії І. Руценка «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога», «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» – колективна праця науковців Інституту українознавства. З позицій національної безпеки та прогнозування розвитку подій розглядають гібридну війну дослідження «Донбас і Крим: ціна повернення» та «Світова гібридна війна: український фронт» за загальною редакцією В. Горбуліна, видані Національним інститутом стратегічних досліджень, та збірник документів і матеріалів «Національна безпека України: кримський вектор (1917 – 2014 рр.)» [2]. Особливості ведення інформаційно-психологічних операцій представлені й у матеріалах наукових конференцій «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення», «Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України» [3].

Постановка завдання. Виходячи з актуальності проблеми маніпулятивно-пропагандистського впливу, необхідності його поглибленого дослідження, автор ставить за мету на прикладі матеріалів тижневика «ВПК» висвітлити основні меседжі Кремля в період прихованої фази підготовки до анексії Криму.

Під час кримської операції російські спецслужби продемонстрували світу можливість та потенціал «завоювання душ» в інформаційно-психологічній царині. За допомогою інформаційної зброї вдавалося трансформувати настрої

населення півострова, де застосування дезінформації, пропаганди ідей «слов'янської єдності» та маніпулювання свідомістю маргіналів перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства.

Своєрідною прелюдією до розгортання широкомасштабної маніпулятивно-пропагандистської кампанії в геополітичній реваншистській стратегії В. Путіна стало специфічне висвітлення російськими ЗМІ історії Криму, етнонаціональних проблем півострова, правових підстав його відторгнення від України. Більше десяти років кримчан упевнювали у натовській експансії, бандерівській окупації, ісламістському загарбанні, лякали знищенням усього російського. Прикладом такого подання матеріалу може бути тижневик «ВПК». Редакція позиціонує його як одного з лідерів серед періодичних видань в галузі оборонно-промислової тематики, джерело достовірної інформації про тенденції розвитку воєнної організації Російської Федерації [1].

Подивимось, як висвітлював українські події «ВПК» у 2004 - 2013 рр. Про потужну інформаційно-психологічну операцію із завоювання кримської аудиторії свідчить кількість публікацій «ВПК», присвячених Україні і Кримському півострову, – майже у кожному номері тижневика з'являються інтерв'ю з військовими та політичними високопосадовцями, присвячені відносинам з Україною, заклики про необхідність допомоги російському населенню, у тому числі й шляхом приєднання Криму до РФ. Поширюється великий масив інформації, як напівправдивої, так і відверто недостовірної - про загрозу з боку євроатлантичних структур. Достатньо проаналізувати заголовки публікацій «ВПК», щоб побачити заангажованість і пропагандистські маніпуляції у висвітленні подій в Україні: «Напрямок головного удару»; «Україна: помилки історії»; «Київ розпочав «холодну війну»; «Росія може втратити останні важелі впливу на хід воєнних процесів у СНД»; «Київ проти Севастополя»; «Третя оборона Севастополя»; «Історія підтверджує: Севастополь – місто російське»; «Нове воз'єднання України з Росією»; «Нова битва за Севастополь» і т. д.

Приєднання Криму до УРСР розпочало новий етап історії півострова. У складі України Крим здобув право суб'єктності у політичному житті та широку автономію, особливий статус мав Севастополь. Проте зміна етнополітичної ситуації в Криму в контексті складного перехідного періоду, що супроводжував розбудову незалежної України, перетворилася на фактор перманентної політичної нестабільності. За допомогою російських ЗМІ поширювалися конфронтаційні настрої, які вмело підживлювались та культивувались і, зрештою, створили сприятливі умови для відторгнення Криму від України.

Від серпня 1991 р. уряд Російської Федерації намагався втримати Україну в колі своїх геополітичних інтересів. Територіальні претензії РФ до України були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: постановою ВР РФ «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році» (21.05.1992 р.), згідно з нею постановою Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що не має юридичної сили [4, с. 199]; постановою ВР РФ «Про статус міста Севастополя» (9.07.1993 р.) [4, с. 199] визначене російський федеральний статус міста.

Найважливішим меседжем Кремля у боротьбі за півострів був наступний: Україна ніколи не була суверенною державою, вона завжди існувала тільки як складова частина Росії. Такі уявлення стали основою бачення стратегічних цілей верхівкою Російської Федерації. Так, 2004 р. у статті «Україна: помилки історії» І. Чирнов проголошує: «Низка історичних помилок Москви призвела до появи на політичній карті світу штучного, різномірного державного утворення, що іменується Українською Республікою. 70-річна адміністративна єдність у складі СРСР мала б зцементувати цілковито чужі один одному регіони в єдине ціле. Теперішні Росія і Малоросія з Новоросією (центральна, східна, південна Україна і Крим) – це частини єдиного цілого. Мова може йти про відділення Малоросії, Новоросії і

Криму від України» [5]. Нав'язування думки, що «Україна ніколи не існувала до 1917 р., ... народження тут самостійної держави не є наслідком якогось безперервного історичного процесу. Становлення державності на Україні ніколи не відбулося би без більшовицької антиросійської політики і подальшого зневажання Кремлем національно-територіальними питаннями» [5] підтверджується принизливою назвою «Малоросія». Згодом у 2008 р., це прозвучить під час Бухарестського саміту НАТО, коли В. Путін заявив президенту США Дж. Бушу: «Україна - це взагалі не держава. Частина її територій, і значна, подарована нами... Якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і Сходу».

Подібні публікації адресовані насамперед тій російськомовній аудиторії, котра цілковито або частково не ідентифікує себе як громадян України. Основною рисою психологічного впливу на населення України стало розповсюдження ідей «русского мира», «слов'янської єдності». Відповідно використання риторики щодо захисту російськомовного населення, ностальгія за радянським минулим знаходить підтримку серед частини кримського населення, особливо колишніх радянських військовослужбовців.

Не випадково Віталій Цигічко, академік Російської академії економічних наук, на сторінках «ВПК» наголошує на тому, що інформаційна зброя за наслідками широкомасштабного застосування може бути з повним обґрунтуванням віднесена до нового роду зброї масового ураження [6], а лікар-психіатр Є. Жовнерчук вважає, що «є багато способів, використовуючи ЗМІ, завести людей, створити атмосферу страху, загального психозу, масової паніки» [7]. Мабуть, найбільш показовою у цьому сенсі є стаття Костянтина Сивкова, першого віце-президента Академії геополітичних проблем «Шлях із жертви до мисливця», де він відзначає, що ведення інформаційної війни передбачає використання широкого спектра впливів, а дії в ідейно-релігійній, інформаційній, науковій і культурній та дипломатичній сферах можуть вестися безперервно [8].

Один з провідних ідеологів інформаційної боротьби Росії Ігор Панарін, доктор політичних наук та академік Академії

воєнних наук вважає, що реалізація проголошених російським керівництвом цілей вимагає одночасного створення потужних інформаційно-аналітичних та інформаційно-пропагандистських структур. «Примітно, що вітчизняне радіомовлення, за оцінками української сторони, створює загрозу «самостійності і незалежності», – пише він. Панарін пропонує, крім «Голоса России», задіяти телеканал Russia Today (створений 2006 р.), за допомогою яких доносити кремлівську точку зору, а за кордонами СНД Росії потрібно відродити потенціал механізму зовнішньополітичної пропаганди, передусім, роблячи висновки в плані фінансування інформаційних програм [9].

Наступна теза російських ідеологів: Захід і НАТО проти Росії, а українська влада – наш ворог. Розв'язуючи внутрішньополітичні та економічні проблеми, у 1990-і роки Москва була змушена підтримувати ілюзію добросусідських відносин з Україною. Поворотним моментом для В. Путіна стала Помаранчева революція 2004 р., яку він сприйняв як особисту поразку. Незважаючи на всі зусилля політтехнологів офіційної Москви, новим президентом України став лідер опозиції В. Ющенко. «Після обрання Ющенка президентом України доведеться остаточно залишити ілюзії про посилення російсько-української інтеграції у тих чи інших формах. Українські вибори 2004 р. остаточно переводять Росію у ранг регіональних держав (причому з багатьма невирішеними внутрішніми проблемами і зменшенням чисельності населення)» [10].

Події у найважливішій для інтересів Росії країні СНД розвиваються за несприятливим сценарієм. Кремлівські маніпулятори лякають росіян: результат українських виборів – це своєрідний детонатор розкручування відцентрових тенденцій на території колишнього СРСР. «Сьогодні ціна питання як ніколи велика: чи залишиться Україна дружною до Росії державою або ж у найближчому часі стане членом НАТО з усіма наслідками, що звідси витікають... У ситуації, що склалася, Москва повинна надати дієву політичну підтримку своїм союзникам на Україні, у тому числі – прийнявши узгоджену всіма главами держав-членів

СНД політичну заяву по ситуації на Україні, головна теза якої – визнання Віктора Януковича законно обраним президентом цієї країни», - закликає М.Тулъев у статті «Керований бунт» [11]. Він пише: "Якщо Москва не проголосить ідею нового добровільного збирання народів і земель навколо себе і не почне це збирання, то цивілізаційна катастрофа у межах Російського геополітичного простору не відворотня, а це стане «чорною дірою» вже для всього світу. Один з важливих чинників протидії катастрофі – нове возз'єднання Великої Росії та України" [12].

На сторінках «ВПК» послідовно відновлювалися штампи зовнішньої загрози радянської доби. Російська пропаганда ототожнює українців з фашистами, наголошуючи, що за акціями української опозиції стоїть Вашингтон. Плани розширення блоку НАТО переслідують лише одну мету – заповнити «вакуум» військової сили в Європі після розпаду Організації Варшавського договору, обмежити воєнно-політичну роль Російської Федерації у цьому регіоні, заблокувати військово-політичну інтеграцію у рамках СНД [13].

Тенденція до військового блокового протистояння яскраво проглядається у визначенні військових загроз Росії: по-перше, це - антиросійський курс країн Балтії, наявність економічних, етнічних, територіальних та інших протиріч; по-друге, дії США, країн НАТО і низки колишніх союзних республік (Молдова, Азербайджан, Грузія, Україна), спрямовані на підрив і стримування інтеграційних процесів у рамках СНД; по-третє, незначна дієздатність структур СНД у плані впливу на формування загальноєвропейської політики безпеки [13].

Обурення в політичних оглядачів тижневика викликає і небажання колишніх союзних республік активно підтримувати реваншистську політику В. Путіна. «У вирішенні питань спільного захисту Співдружності з кожним роком у СНД виникають проблеми», – скаржиться О. Орлов у статті «В пошуках моделі безпеки» [14]. Підтримкою цим словам є виступ генерала армії Ю. Балувєвського, начальника Генерального штабу ЗС РФ (2004 - 2008) і заступника

секретаря Ради безпеки (2008 - 2012): «Росія стоїть сьогодні перед невідкладністю пошуку адекватних відповідей на головні виклики часу, пов'язані із захистом суверенітету країни, її обороно- і конкурентоздатністю, забезпеченням стратегічних позицій у світі» [15]. Для російської аудиторії вигадується жахливий сценарій того, що відбудеться з Росією: «Україна, мабуть, сама у воєнних діях участі проти Росії і Білорусії брати не буде, але надасть свою територію для розміщення військ та ударної сили авіації Альянсу. Після ліквідації російського «ядерного жала» подальше ведення Альянсом воєнних дій не викликатиме якихось труднощів. Протягом декількох днів впаде друга столиця Росії і найбільший центр оборонно-промислового комплексу – Санкт-Петербург. Потім відбудуться стрімкі рейди до столиці держави – Москви» [16].

У дискредитації керівництва України і тодішньої кримської влади в пропагандистських матеріалах російських ЗМІ чи не найбільше місце займають сентенції про долю Чорноморського флоту і можливу втрату Севастополя. Населенню Криму нав'язується переконання, що однією з найбільших перепон на шляху вступу України до НАТО залишається російський Чорноморський флот. «Тут Росія, безперечно, залежить від України, оскільки основна частина ЧФ знаходиться в Криму, – скаржиться політичний оглядач О. Матвеев. – Але у неї є важелі та можливості (енергетичні, фінансові, дипломатичні, культурні, етносоціальні і т.п.) ефективно вирішувати проблеми з урахуванням своїх інтересів» [17]. Вже відкинувши будь-яке блюзнірство, автор статті наводить наступні цифри: за останні 10 років у Севастополі побудовано понад 120 тис. кв.м житла для військовослужбовців ЧФ, дитячий садок, загальноосвітня школа МО РФ і здані 3 черги Чорноморського філіалу МГУ ім. Ломоносова [17]. З бюджету РФ виділено 235 млн карбованців на фінансування програм соціального розвитку Севастополя та інших міст, до бюджету Севастополя надійшло більше 3 млн доларів [18]. Отже, російський уряд вкладає чималі кошти у розвиток Севастополя, зовсім не

збираючись залишати українські території. Радник посольства РФ у Києві В. Лоскутов зауважує: «Всі питання дипломатичним шляхом мають бути вирішені на користь Росії. Чорноморський флот Росії необхідний. Без нього Росія – це ніщо. Севастополь повинен залишатися головною базою ЧФ на всі часи» [19].

Наступним меседжем російських маніпуляторів став «Крим під прицілом ісламських радикалів». Починаючи з 2005 р., «ВПК» перманентно друкує матеріали, в яких лякає російськомовне населення півострова «у зв'язку з наростанням в автономії соціально-економічної та міжетнічної напруги, яка провокується активністю татарського націонал-радикалізму»: «Функціонери меджлісу націлені на те, щоб витіснити з Криму не тільки росіян, але й українців та інших «невірних», створити тут незалежну ісламську державу» [20].

Згодом, у 2011 р., лідер кримських татар М. Джемілев застерігав українське керівництво, що у ФСБ є проект дестабілізації ситуації в Криму, а саме – комплексна інформаційна програма, на фінансування якої виділено окремий цільовий бюджет, формується Координаційний штаб, до складу якого увійдуть політичні експерти, консультанти, політтехнологи з Росії, кримські політики, журналісти. Цю реальну загрозу національній безпеці на той час київська влада проігнорувала.

Висновки. Отже, ще до анексії діяльність органів ІПСО РФ була підпорядкована завданням роботи на Крим та Україну загалом з розгортанням масштабного інформаційного супроводу. Це яскраво бачимо в матеріалах «ВПК», який з 2003 по 2013 рік, тобто протягом прихованої фази підготовки до анексії вкорінював у суспільну свідомість спеціально створені міфи. Маніпулювання стереотипами «братського народу», «слов'янської єдності», переконування в «історичній помилці» приєднання півострова до України, залякування загрозою з боку кримськотатарської спільноти для російськомовних жителів Криму (психологічний вплив був спрямований на буденну свідомість громадян) відіграло чималу роль у підготовці до «кримського сценарію». На півострові будувалася потужна ідеологічна платформа, яка стала інформаційним плацдармом для інвазії.

Для російського читача головна увага зверталась на необхідність протидіяти деструктивній політиці Заходу, створення стратегічно вигідної позиції Росії, наголошенні на величчї ідеї «руського мира», формуванні образу «ворога». Для зарубіжної аудиторії підкреслювалась нездатність влади України вирішувати економічні й соціальні питання, її недемократичність.

Цю інформаційно-пропагандистську діяльність «ВПК» можна умовно поділити на декілька етапів, в кожному з яких був основний меседж: 2004 – 2006 рр. – демонізація української влади, експансія НАТО; 2006 – 2010 рр. – мобілізація свідомості кримчан на користь імперського мислення, Севастополь – це Росія, українська влада – неонацисти і «бандерівці», агресивні і недружні до будь-яких російських пропозицій; ісламська загроза в особі кримсько-татарських репатріантів тощо; 2010 – перша половина 2013 р. – ідеї «руського миру», курс на об'єднання з Росією.

1. *Фалічев О.* Отстаивая интересы государства / О.Фалічев // Военно-промышленный курьер. – 2013. – 28 августа. – № 33 (501). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/17218>.

2. *Рущенко І.* Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І.П. Рущенко. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.; Національна безпека України: кримський вектор. Збірник документів і матеріалів (1917–2014) / Упор. Л. Рябошапко, І. Вдовичин, В. Гринчак та ін. – Львів: Ліга-прес, 2014. – Ч. 1. – 901 с.; Донбас і Крим: ціна повернення / За заг. ред. В. Горбуліна. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.; Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 410 с.

3. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 2016. – К.: «МП Леся», 2016. – 352 с.; Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 2017. – К.: НУОУ, 2017. – 132 с.

4. Агресія Росії проти України: історичні передумови т сучасні виклики: монографія / П.П. Гай-Нижник та ін. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.

5. *Чирнов І.* Украина: ошибки истории / И. Чирнов // Военно-промышленный курьер. – 2004. – 1 декабря. – № 46 (63) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/1385>.

6. *Цыгичко В.* Оружие сродни ядерному / В.Цыгичко // Военно-промышленный курьер. - 2004. - 3 ноября. - № 42 (59) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/200>.

7. *Жовнерчук Е.* Природа предупреждает: митинги опасны для здоровья / Е. Жовнерчук // Военно-промышленный курьер. - 2012. - 20 июня. - № 24 (444) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/8967>.

8. *Сивков К.* Путь из жертвы в охотника / К. Сивков // Военно-промышленный курьер. - 2013. - 8 января. - № 1 (469) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/13871>.

9. *Панарин И.* Инструмент внешней политики / И. Панарин // Военно-промышленный курьер. - 2008. - 13 августа. - № 32 (248) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/5209>.

10. *Ходаренок М.* Военная программа Виктора Ющенко / М. Ходаренок // Военно-промышленный курьер. - 2005. - 19 января. - № 2 (69) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/1315>.

11. *Тульев М.* Управляемый бунт / М. Тульев // Военно-промышленный курьер. - 2004. - 1 декабря. - № 46 (63) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/1382>.

12. *Кремлев С.* Новое воссоединение Украины с Россией / С. Кремлев // Военно-промышленный курьер. - 2008. - 5 марта. - № 9 (225) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/3622>.

13. *Елкин Е.* Угрозы и вызовы безопасности России / Е. Елкин // Военно-промышленный курьер. - 2004. - 18 февраля. - № 62 (23) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/621>.

14. *Орлов А.* В поисках модели безопасности / А. Орлов // Военно-промышленный курьер. - 2005. - 19 января. - № 2 (69) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/1317>.

15. Основной вектор развития России // Военно-промышленный курьер. - 2013. - 13 ноября. - № 44 (512) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/18143>.

16. *Ходаренок М.* Направление главного удара / М. Ходаренок // Военно-промышленный курьер. - 2004. - 14 апреля. - № 14 (31) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/38>.

17. *Матвеев А.* Севастопольский «вальс» / А. Матвеев // Военно-промышленный курьер. - 2005. – 30 марта. - № 11 (78) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/894>.

18. *Корбут А.* Киев против Севастополя / А. Корбут // Военно-промышленный курьер. - 2005. – 28 декабря. - № 49 (116) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/2883>.

19. *Лоскутов В.* Маячный сбор для националистов / В. Лоскутов // Военно-промышленный курьер. 2006. - 20 сентября. - № 36 (152) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/4360>.

20. *Черепашин В.* По косовскому сценарию / В. Черепашин // Военно-промышленный курьер. - 2006. – 22 марта. - №11 (127) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/19670>.

Надійшла 20.06.2017 р.

Рецензент: *А.І. Харук*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

TURANSKYI N.

WEEKLY NEWSPAPER «MILITARY-INDUSTRIAL COURIER» AS A SOURCE OF MANIPULATIVE-PROPAGANDA INFORMATION IN THE LATENT PHASE OF PREPARATION FOR THE ANNEXATION OF CRIMEA (2004 - first half of 2013)

History of the annexation of the Crimean peninsula by Russia in 2014. Requires in-depth study of war XXI century. - a hybrid war with all its components, among which information-psychological operations take the key place. The article shows how the Russian military-political circles were preparing the Crimean invasion, for the implementation of which the information-psychological treatment of the population was of prime importance. Based on a study material of the Russian weekly newspaper «Military Industrial Courier», the main directions, according to which psychological pressure campaign was formed, were identified.

Keywords: Ideological stereotypes, hybrid warfare, manipulative-propaganda influence, annexation, information security.

ВОЛОНТЕРСЬКА ДОПОМОГА В ОБМУНДИРУВАННІ БІЙЦІВ ЗС УКРАЇНИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛЬОВОГО ОДНОСТРОЮ І ЕКІПРУВАННЯ В ХОДІ АТО

Антитерористична операція на Сході України послужила каталізатором для створення, випробувань і доопрацювання бойової (польової) уніформи та елементів бойового захисного комплексу солдата. У початковій стадії бойових дій забезпечення особового складу сучасними одностроями та індивідуальними засобами захисту значною мірою здійснювали волонтери. Це реально підвищило боєздатність частин та підрозділів ЗС України, допомогло становленню нової української армії, дозволило провести апробацію прийнятності різних видів іноземного польового обмундирування для України, сприяло створенню нового БЗК. У статті досліджується роль волонтерів у забезпеченні ЗС України уніформою та екіпуванням, розробці їх нових видів під впливом і в ході бойових дій у період АТО.

Ключові слова: АТО, уніформа, екіпування, камуфляж, шаблон, розробка, волонтери, бойові дії, військовослужбовці, Збройні Сили України.

Актуальність теми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Сьогодні в Україні активно працює понад 60 організацій волонтерів з різними функціями, які надають допомогу Збройним Силам і вимушеним переселенцям. Одна з перших – «Волонтерська Сотня» (була сформована у грудні 2013 р. на Майдані). Найгостріші проблеми із забезпеченням особового складу обмундируванням і засобами захисту, які стали одними з головних з початком АТО, змусили значну частину зусиль і коштів добровільних армійських помічників направити у галузь логістики.

«Гібридна війна» на Сході України показала, що людські втрати на полі бою продовжують залишатися досить високими. І одна з причин полягає в тому, що поряд з масованим застосуванням артилерії, систем залпового вогню, високоточної зброї противник активно звертається до методів

Юрова Тетяна Миколаївна, кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Юрова Т.М., 2017

«партизанської війни». Це поставило на порядок денний створення таких одностроїв та екіпірування військово-службовців, які б надійно захищали і маскували солдата на полі бою, робили тривале знаходження його в зоні бойових дій комфортним, відповідали стандартам, рівню і вимогам сучасної війни. Тому розробка нового екіпірування і, зокрема, польової уніформи, які гарантували б максимальну неуразливість військовослужбовців та успішне виконання бойових завдань, стало одним з пріоритетних напрямків у матеріальному забезпеченні військ. Цьому питанню українські волонтери також приділяли значну увагу від початку війни на Донбасі.

Стан дослідження проблеми. Не зважаючи на важливість цієї роботи, проблема висвітлення ролі волонтерів у формуванні сучасних бойових одностроїв на сьогоднішній день відчуває справжній дефіцит уваги з боку військових істориків та вчених, які займаються дослідженнями проблематики проектування та дизайну військового костюма. Більшість подібних публікацій переважно представлена лише у періодичних, Інтернет виданнях і на сайтах фірм – виробників уніформи та екіпірування, тобто в основному перебуває в полі зору військових фахівців, які безпосередньо створюють польові однострої для Української армії. Відтак аналіз даної тематики є актуальним для різних галузей науки – таких як історія України, військова історія, історія декоративно-прикладного мистецтва, соціологія, психологія тощо.

Завданнями даної статті є огляд та аналіз динаміки впровадження нової української польової уніформи у військах, місце і роль волонтерів в цьому питанні та вплив АТО на проектування бойового обмундирування. Результати дослідження в перспективі можуть скласти теоретичну основу для удосконалення нових одностроїв ЗСУ.

Основна частина. Розгалужена система волонтерської допомоги Збройним Силам України була сформована вже в травні-червні 2014 р., після початку російської анексії Криму 20 лютого 2014 р. [1, с. 3 – 28]. Найбільш масовими і потужними волонтерськими організаціями, діяльність

яких була спрямована на підтримку армії, проявили себе «Армія SOS», «Волонтерська група Романа Доніка», «Волонтерська сотня «Україна – Світ», «Крила Фенікса», «Народний проект», «Народний тил», «Повернись живим», «Сестри перемоги», «Combat-UA» тощо [2, с. 361 – 364; 3, с. 16 – 21; 4, с. 2; 5, с. 3; 6, с. 14, 41, 43].

Поряд з цими значними організаціями у волонтерську діяльність включилася величезна маса невеликих груп з надання допомоги ЗС України. Так, волонтерська група «Зграя» доклала значних зусиль до забезпечення 79-ї аеромобільної бригади спорядженням і теплим обмундируванням взимку 2014 – 2015 рр. [7].

На початку Антитерористичної операції і впродовж всього 2014 р. спостерігалось широке використання вояками ЗСУ камуфляжного одягу з тканин іноземного виробництва з шаблонами: американський «Multicam», німецький «Flecktarn», італійський «Vegetato» та розроблений для країн НАТО «A-TACS FG». Багато українських військово-службовців ще в Криму, а потім в зоні АТО, носили британську уніформу з камуфляжу DPM. Було розповсюджене комбінування вищезгаданих шаблонів між собою та одностроїв з іншими камуфляжними малюнками. Частково екіпірування закуповувалося самими військовими або волонтерами, а частково надходило у вигляді гуманітарної допомоги від інших держав.

Не чекаючи на надходження уніформи та спорядження з-за кордону і вирішення цієї проблеми в Міністерстві оборони, багато волонтерів самостійно приступили до виготовлення одностроїв та екіпірування своїми силами на власному обладнанні. В той момент одними з найпоширеніших саморобних волонтерських виробів стали камуфляжна уніформа, розвантажувальні комплекти, чохла для бронежилетів, маскувальні сітки [8].

Так, волонтерське об'єднання «Народний Тил» організувало забезпечення військ, починаючи від камуфляжу, бронешоломів, бронежилетів, індивідуальних аптечок, до тепловізорів і реанімобілів зі спеціальним обладнанням [9, с. 3 – 4]. Крім того, «Народний тил» одночасно з іншими

волонтерськими проектами здійснив масове виробництво розвантажувальних жилетів, підсумків, наметів і спальних мішків [10, с.4 – 5].

Одна з провідних волонтерських організацій допомоги ЗС України у зоні АТО «Народний проект» була створена вже у березні 2014 р. після поїздки кількох волонтерів до 1-го батальйону 79-ї (Миколаївської) бригади на Чонгар на кордоні з Кримом. Поганий стан забезпечення десантників викликав обурення волонтерів і сприяв народженню відомого всій Україні Інтернет-проекту «Перший народний десантний батальйон». Його заснував Давид Арахамія – підприємець з Миколаєва у галузі інформаційних технологій. Добровільні пожертви громадян на цей проект, який стартував 27 березня 2014 р., склали близько 1,5 млн. гривень [11, с. 4 – 5]. На ці кошти вдалося повністю забезпечити одностроями та амуніцією не тільки особовий склад 1-го батальйону, а й ще кілька підрозділів бригади. Успіх сприяв створенню нового проекту «Другий народний десантний батальйон» [12, с. 2].

Особливістю діяльності волонтерів «Народного проекту» є адресна допомога в забезпеченні екіпіруванням конкретних частин і підрозділів. Підсумки трирічної діяльності дозволяють зробити висновок, що найбільш великий бюджет мали програми екіпірування 73-го морського центру ССО (3,06 млн грн) і 55 ОАБр (2,44 млн грн). Заслугове на увагу також проект даної організації «Оперативне реагування», який має на меті здійснення негайної допомоги збройним формуванням, що не була передбачена річним планом. В рамках цього проекту були організовані постачання обмундирування, екіпірування, забезпечення індивідуальними засобами захисту, оптичними приладами і засобами комунікації захисників Донецького аеропорту у 2014-2015 рр. (на суму 1,62 млн. грн.), захисників Широкиного 2015 року (на суму 1,08 млн грн) [13].

Потужна волонтерська організація «Армія SOS» займається не тільки виробленням БПЛА (безпілотних літальних апаратів), закупівлею та програмуванням планшетів

артилеристів, постачанням автотранспорту, розвідувального обладнання [14, с. 4], а й створенням одностроїв, спорядження, засобів індивідуального захисту [15, с. 11]. Після свого заснування, вже за перші три місяці діяльності, станом на 5 червня 2014 р., «Армія SOS» передала воякам ЗСУ 450 бронезилетів та 400 балістичних масок [16, с. 3].

Каталізатором роботи щодо удосконалення уніформи для бою та створення нових зразків виявилась скрутна ситуація на Сході країни, яка додатково підштовхнула вітчизняних виробників до проектування нової уніформи та камуфляжних малюнків.

Слід зазначити, що основна маса волонтерських розробок уніформи, спорядження та екіпірування була здійснена в 2014 – 2015 рр., тобто в найбільш складний для України час, коли державні органи виявилися не готовими до модернізації армії та забезпечення особового складу в зоні бойових дій всім необхідним, зокрема засобами індивідуального захисту і обмундируванням.

У цей період відбулося створення спеціального костюма для ведення бойових дій у важкопрохідних болотистих районах. Ще в 2012 р. український військово-польовий Бренд P1G-Tac приступив до розробки нового універсального камуфляжу для польового використання в болотистій, лісовій, лісостеповій та степовій місцевостях України в теплу пору року. В його основу було покладено принцип мімікрії представників тваринного світу, який моделювався фахівцями в тривимірному просторі на різних ландшафтах, в різних умовах освітлення об'єкта. Автори і творці добивалися, щоб адаптивний малюнок цього шаблона максимально відповідав кольоровій гамі потенційних районів використання, що дозволило б гарантувати «попадання» кольорів малюнка в колірну хвилю навколишнього середовища і максимально камуфлювати фігуру людини. В результаті був створений універсальний для різних місцевостей України камуфляж «Жаба», який застосували в уніформі «Мабута МК-2». Бойові дії в зоні АТО показали, що він ідеально маскує солдата практично на різних ландшафтах на будь-яких дистанціях. Позитивною якістю насиченого

малюнка «Жаби» є його здатність перетворення бійця в повному бойовому спорядженні в єдиний, добре закамуфльований об'єкт [17].

Виробник бренду P1G-Тас і компанія PROF1 Group безпосередньо, а також через волонтерські організації України, вже влітку 2014 р. організували забезпечення підрозділів ЗС України камуфляжем «Жаба». У короткий термін він став одним з найбільш популярних у військах. Уже в липні 2014 р. українські прикордонники використовували костюм Summer Mount Trac Mk-2 в камуфляжі «Жаба Польова» (green zone забарвлення) в засідках і під час патрулювання українсько-російського кордону. Спецназівці ЦСО «А» СБУ в цей же період під час спецоперацій в зоні АТО також використовували спорядження P1G-Тас в забарвленні «Жаба Польова». [18].

Крім «Жаби», цей же виробник навесні 2014 р. на волонтерській основі представив в Міністерство оборони України ще одну розробку – камуфляж «Варан ЗСУ», кольорова гама та малюнок якого початково були спроектовані до потреб військових операцій у "гарячих точках" Близького Сходу. До липня 2015 р. було відшиито 800 комплектів однострою з цього камуфляжу підрозділів 79 бригади [19]. «Варан» упродовж 3-х місяців пройшов тестування в бойових умовах у зоні АТО. В результаті він був затверджений МО як універсальний однострій для ЗСУ. До складу нового комплекту однострою вартістю 960 грн з камуфляжу «Варан» увійшли куртка, штани, 2 головних убори (панама та «мазепинка»), кавер (чохол на бронешолом). Але й сьогодні бійці АТО нерідко закупають його в приватному порядку або отримують від волонтерів. Новий камуфляж продемонстрував на полі бою високу зносостійкість, надійні маскувальні здібності, зручність в експлуатації й інші гарні властивості тканини. Крім того, «Варан» проявив й нові позитивні якості – він практично непомітний в приладах нічного бачення, не плавиться і не горить у разі випробування вогнем [20]. Фонд волонтерської допомоги країні «Крила фенікса» здійснив спеціальну акцію «Нова військова

форма «ВАРАН ЗСУ» зі збору коштів для забезпечення вояків АТО новим камуфляжем [21].

Фірма «СМЕРШ-ТМ» представила для бійців АТО оригінальну уніформу з камуфляжу «Абатрекс». Це новий український зразок, «перший в світі бойовий 8-кольоровий біонічний тривимірний мультирайонований багатофункціональний камуфляж», розроблений вченим Андрієм Тараненком [22]. Розробник запевнює у високих маскувальних властивостях нового камуфляжного шаблону: в ньому не обов'язково ховатися від противника в положенні лежачи або сидячи, а достатньо просто завмерти і не рухатися. Ще 2014 року камуфляж пройшов тестові випробування і з цього моменту волонтери почали активно поставлятися його в зону АТО.

Компанія «Текстиль-контакт» спроектувала і запустила в масове виробництво зимові камуфляжні костюми «Гірка» і «Волонтер» з бавовняної наметової тканини з водовідштовхувальним просоченням, утеплені маскувальні костюми з плащової тканини з водовідштовхувальним просоченням, а також літній польовий костюм рип-стоп «НАТО» [23].

Українських бійців – «кіборгів», що захищали Донецький аеропорт, на другому етапі боїв (28 вересня 2014 р. – 21 січня 2015 р.) відрізняло сучасне екіпування: бронешилет, захисний шолом, рукавички, камуфляж, берці, тепловізор, якими їх в основному забезпечували волонтери [24].

Але на початок бойових дій особовий склад в зоні АТО не мав елементарних засобів захисту, навіть таких, як бронешоломи, що є обов'язковим елементом польового однострою військовослужбовців усіх сучасних армій. Бійцям видавалися металеві каски старого радянського зразка типу СШ-68 («казанки для мозку»), які будь-яким уламком пробивалися навиліт. Переправлення закуплених за кордоном засобів захисту для АТО нерідко здійснювалася контрабандно, «мурахами»: до кордону під'їжджала завантажена фура, туди ж прибували люди з українськими паспортами та візами, розбирали «товар» і переносили його через КПП в Україну пішки на собі. Апробував цей спосіб один з

волонтерів – працівник Львівської міськради. Він кинув ключ в Інтернеті, закупив у Польщі 220 кевларових шоломів, пригнав на кордон кілька автобусів з людьми, які його перейшли і перенесли на собі ці шоломи. Згодом ця схема стала діяти постійно, що дозволило тільки цій людині доставляти в Україну до 600 шоломів на добу [25].

У грудні 2014 р. українські волонтери приступили до виробництва власних бронешоломів, подібних до натовських кевларових (дизайн – аналог «Schubert») з ударостійкого склопластику і балістичної тканини Twaron СТ 736, вагою 1,6-1,7кг. Тестування показали, що саморобні шоломи впевнено тримають кулю ПМ з відстані 4-5 метрів [26].

Підприємство НВП ТЕМП-3000, яке працює на ринку індивідуального та колективного бронезахисту України майже 30 років (з 1989 р.), спроектувало і запустило в масове виробництво для учасників АТО оригінальний полегшений модульний бронезилет «Бронекорсар» з підвищеною кулестійкістю. Він виготовляється з високоміцної тканини СВМПЕ «Дайніма», має принципово новий метод кріплення балістичних пакетів, які надійно захищають тулуб солдата і практично не обмежують його в русі. У «Бронекорсарі» врахований і використаний досвід локальних війн і конфліктів в Іраку, на Балканах, Лівані, Сьєрра-Леоне [27].

У великій кількості волонтери забезпечували частини і підрозділи учасників АТО розвантажувальними жилетами, в тому числі свого виробництва. Наприклад, Екіпірувальний Центр ТМ «А.Т.А.К.А.» розробив і запустив у виробництво модульну систему спорядження БКС «АРСЕНАЛ» в комплектації «middle», де спереду на вантажному поясі розміщуються 2 панелі середнього розміру (висотою 5 строп MOLLE), панель спини з гідратором, модульна панель плеча «упор приклада», модульна панель плеча «MOLLE», а також можуть бути встановлені підсумки з кріпленням MOLLE строп на кнопку [28].

Починаючи з весни 2014 р., на Білоцерківському механічному заводі з ініціативи волонтерів був впроваджений в дію некомерційний проект з виготовлення засобів індивідуального захисту для бійців АТО. Патріотично

налаштовані інженери та робітники підприємства приступили до розробки та виготовлення бронезилетів, захисних балістичних масок «Кіборг», бронешитів, бронеплит та іншого життєво необхідного і дефіцитного в той час захисного спорядження. Сьогодні балістична маска «Кіборг», яка успішно витримала бойове випробування у 74 ОРБ в зоні АТО і отримала високу оцінку особового складу [29], випускається у новому чохлі з вологостійкої та надміцної тканини Cordura. Зсередины маска оснащена мембранною тканиною англійської фірми «Valtex», яка відводить конденсат.

Висновки: з початком АТО Україна демонструє унікальний приклад справжнього всенародного волонтерського руху, що свідчить про зрілість громадянського суспільства і патріотичний настрій більшості населення. Безперечно допомога волонтерів Збройним Силам відіграла величезну роль для створення нової Української армії.

До найбільш вдалих волонтерських розробок екіпірування та однострою відносяться камуфляжі «Абатрекс», «Жаба», «Варан», що вже затверджені як штатний для ССО, ПДВ та спецпідрозділів Сухопутних військ.

Наприкінці 2015 р. держава повністю взяла на себе забезпечення армії обмундируванням і спорядженням. Остання, проведена 9-10 жовтня 2015 р. III Міжнародна військово-промислова виставка «Волонтерський воєнпром». З початком АТО такі виставки проводилися кожні півроку. Впродовж останніх півтора років вони більше не організуються.

За результатами опитування курсантів НАСВ, що проходили службу в зоні АТО, також можна зробити висновки, що не всі, але значна кількість вояків отримували допомогу від волонтерів у зоні бойових дій, що виявлялася у допомозі в придбанні екіпірування, доставки предметів першої необхідності і навіть у психологічній, медичній допомозі. 2017 року необхідність у волонтерській допомозі поступово втрачає свою актуальність, бо держава вже в змозі самостійно екіпірувати Українську армію. Але важливість діяльності волонтерських організацій, особливо на початку АТО, важко переоцінити.

1. *Горелов Д. М., Корнієвський О. А.* Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики (аналітична доповідь). – Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. – С. 3 – 28.
2. *Кавилін О. А.* Динаміка політичної участі молоді в незалежній Україні // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / Укр. акад. наук, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – 2015. – № 93. – С. 361 – 364.
3. *Кулініч Д.* Волонтерство як феномен небайдужого суспільства // Бібліосвіт: інформаційний вісник. – Державна бібліотека України для юнацтва, 2014. – № 4 (52). – С. 16 – 21.
4. *Малинка В., Герман О.* Волонтери війни / Володимир Малинка, Ольга Герман // Дзеркало тижня. – 2014. – 18 липня. – С. 2.
5. *Рінгіс А.* Бек-офіс армії. Як працюють альтернативні служби тилу // Українська правда. – 2015. – 31 липня. – С. 3.
6. Зелена книга української благодійності – 2014 / Асоціація благодійників України за підтримки ІАЦ «Громадський простір»//Упоряд. К. Соболева-Зоркіна. – Київ, 2015. – С. 14, 41, 43.
7. «Якби не волонтери, ми би вже програли війну» – офіцер / [Електронний ресурс] / Відео / Радіо «Свобода» / 08.12.2014 / Євген Солонина / Режим доступу: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26731952.html>
8. Волонтерський рух допомоги українським військовикам (2014 – дотепер) / [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Волонтерський_рух_допомоги_українським_військовикам_\(2014_–_дотепер\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Волонтерський_рух_допомоги_українським_військовикам_(2014_–_дотепер))
9. *Титиш Г.* Воїни добра. Георгій Тука // Українська правда. – 2014. – 18 вересня. – С. 3–4.
10. *Титиш Г.* Воїни добра. // Українська правда. – 2014. – 30 жовтня. – С. 4-5.
11. *Рінгіс А.* Як волонтери допоможуть Міністерству оборони // Українська правда. – 2014. – 20 жовтня. – С. 4 – 5.
12. *Чепурненко С.* Народна броня волонтерів війни / Світлана Чепурненко // Рідне Прибужжя – 2015. – № 19 (23345). – 17 лютого. – С. 2.
13. Народний проект / [Електронний ресурс] Режим доступу: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Народний_проект
14. *Шепелева А.* Аптечки та патрони. Що возьмуть волонтери на фронт на третьому році війни // Українська правда. – 2016. – 28 вересня. – С. 4.

15. *Смелов Ю.* «Волонтерська армія»: ініціатива з тилу рятує Україну // Військо України. – 2014. – № 07 (166). – С. 11.

16. *Рінгіс А.* Армія постачальників. Хто і як допомагає передовий // Українська правда – 2014. – 5 червня. – С. 3.

17. Новый камуфляж «Жаба» / [Електронний ресурс] Режим доступу: URL: <http://prof1group.ua/news/view/novyy-kamuflyaj-jaba>

18. Особливості маскуванню / [Електронний ресурс] / 05.08.2014 / Режим доступу: URL: <http://kompilyator.livejournal.com/129584.html>

<http://www.secretsquirrel.com.ua/snaryazhenie/kamuflyazh-v-rastsvetke-p1g-tac-zhaba-stepnaya/>

19. Для Збройних сил України розробили новий камуфляж із забарвленням «Варан ЗСУ» / [Електронний ресурс] / 15.06.2015 / Режим доступу: URL: <http://kompilyator.livejournal.com/129584.html> /

20. У Порошенко показали новий камуфляж для армії / [Електронний ресурс] / 15.06.2015 / Режим доступу: URL: <http://rss.net.ua/2355-u-poroshenko-pokazali-novyy-kamuflyazh-dlya-armii.html>

21. Нова військова форма «Варан ЗСУ» / [Електронний ресурс] / Фонд допомоги країні «Крила фенікса» / «Нова військова форма «ВАРАН ЗСУ» / Режим доступу: URL: <http://wings-phoenix.org.ua/uk/nova-viyskova-forma-variant-zsu>

22. Abatrex. Перший у світі бойовий 8-кольоровий біонічний тривимірний мультирайонований багатофункціональний камуфляж / [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <https://abatrex-camouflage.jimdo.com/>

23. Компанія «Текстиль-Контакт» запустила в серійний пошив костюми для бойців, знаходящихся в зоні АТО / [Електронний ресурс] / 13.01.2015 / Режим доступу: URL: <http://tk.ua/news/kompaniyatekstil-kontakt-zapustila-v-seriynyy-poshiv-kostyumu-dlya-boycov-nakhodyashchikhsya--v-zone-ato/>

24. Як живуть українські солдати у зоні АТО / [Електронний ресурс] / 14.11.2014 / Режим доступу: URL: <http://daily.com.ua/ukraine/14-11-2014199571>

25. Волонтери в тени: как украинцы обеспечивают армию в обход закона и бюрократии / [Електронний ресурс] / 15.09.2014 / Режим доступу: URL: https://antikor.com.ua/articles/13722-volontery_v_teni_kak_ukraintsy_obespechivajut_armiju_v_obhod_zakona_i_bjurokratii

26. Українські волонтери виготовляють каски, аналогічні каскам НАТО / Інформатор / [Електронний

ресурс] / 21.12.2014 / Режим доступу: URL: <http://www.informator.su/ukraynskye-volonteryi-yzhotavlyvayut-kasky-analohychnyie-kaskam-nato-foto/>

27. В Україні розробили бронезилет «Бронекорсар» – модульного типу / Електронний ресурс] / Новинний аналітичний портал «Україна промислова» / 28.09.2013 / Режим доступу: URL:<http://www.ukraineindustrial.info/archives/733>

28. Комплект БКС «АРСЕНАЛ» / [Електронний ресурс] / Екіпірувальний Центр ТМ «А.Т.А.К.А.» / Режим доступу: URL: <http://www.attack.kiev.ua/inform/bks-arsenal-s-panyami-midl>

29. Під Києвом налагодили виробництво балістичних масок «Кіборг» / [Електронний ресурс] / Новинний аналітичний портал «Україна промислова» / 6.03.2015 / Режим доступу: URL: <http://www.ukraineindustrial.info/archives/3531>

Надійшла до редколегії 30.06.2017 р.

Рецензент: *І.З. Підкова*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Yurova Tania

VOLUNTEERING ASSISTANCE TO MOVING THE POWERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND IMPROVING THE FIELD FORM AND CREATING AT THE ATO

Antiterrorist operation in the East of Ukraine served as a catalyst for the creation, testing and finalization of the combat uniform and elements of the soldier's defense kit. In the initial stage of combat operations, the provision of personnel with modern outfits and individual means of protection was largely carried out by volunteers. This really increased the fighting efficiency of units and units of the Armed Forces, helped the formation of a new Ukrainian army, made it possible to test the acceptability of various types of foreign uniforms for Ukraine, and contributed to the creation of a new Combat Protective Kit. The article explores the role of volunteers in: providing APU with uniform and equipment, developing their new species under the influence and in the course of combat operations during the ATO period.

Keywords: ATO, uniform, equipment, camouflage, template, development, volunteers, combat actions, servicemen, Armed forces of Ukraine.

УДК 903.22 (477.83)
ВЕРХОТУРОВА М. А.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ГАРМАТИ З КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

У статті проаналізовано два взірці артилерії XVI ст. з колекції Львівського історичного музею. Коротко описано історію появи та стан забезпечення Львова даним видом озброєння. Розглянуто технологію використання гаківниць та довгоствольних малокаліберних гармат. Зроблено порівняльну характеристику конструктивних особливостей будови гармат, які впливали на відмінності в застосуванні. Досліджено музейну історію гармат.

Ключові слова: гаківниця, довгоствольна малокаліберна гармата, артилерія XVI–п.XVII ст., колекція, Львівський історичний музей.

Новизна дослідження та його актуальність. За останні п'ять років в Україні значно зросла увага науковців до дослідження невивчених сторінок воєнної історії нашої держави. Відображення цього процесу бачимо в стрімкому зростанні кількості фахових наукових праць низки сучасних українських істориків. Невід'ємною складовою військової історії є історичне зброєзнавство. Особливої актуальності сьогодні набуває питання ретельного вивчення взірців артилерії XIV–XVIII ст., які зберігаються в музейних колекціях. Всестороннє дослідження кожної окремої гармати дасть змогу зброєзнавцям, історикам та всім зацікавленим історією розвитку артилерії простежити еволюцію даного виду озброєння, зрозуміти чому саме, коли та як вдосконалювалися і змінювалися ті чи інші конструктивні особливості стволів. Застосування порівняльного аналізу зробить можливим вивчення особливостей використання різних гармат одного часового періоду. У статті вперше вводяться в науковий

Верхотурова Мар'яна Андріївна, викладач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, м. Львів.

© Верхотурова М.А., 2017

обіг два взірці артилерії XVI ст. з колекції Львівського історичного музею. Це обумовлює новизну та актуальність дослідження.

Стан дослідження проблеми. Історія вогнепальної зброї завжди належала до важливих тем дослідження для воєнних істориків, відображення цього ми бачимо в численних наукових працях. Та якщо кількісний склад арсеналів українських замків і фортець XIV – XVIII ст. вивчено достатньо ґрунтовно (досить згадати відомі праці М. Грушевського, І. Крип'якевича, В. Александровича), то питання якісного аналізу досі залишаються недостатньо опрацьованими [1 – 3]. В монографії О. Мальченка «Арсенали українських замків XV–XVII ст.», автор розглянув історію розвитку артилерії та системи державних арсеналів на українських землях у XV–XVII ст., частково проаналізувавши не лише їх кількісний, але і якісний склад [4]. Окремо висвітлив персональний склад українських гармашів, умови та характер їх служби.

Вагомий внесок у дослідження історії появи та розвитку артилерії XV–XVIII ст. у Львові зробив К. Бадецький. У працях «Людвисарство львівське часів Зигмунта I» та «Середньовічне людвисарство львівське» на основі аналізу документальних джерел автор описує, які саме майстри та коли працювали в місті, частково аналізує інвентарні описи міського арсеналу [5 – 6].

У сучасній українській історіографії проблематика попереднього дослідження артефактів артилерійського озброєння представлена працями О. Мальченка та М. Верхотурової [7 – 9]. Розроблення питань історії формування музейних колекцій артилерії досі залишається незадовільним і потребує опрацювання. Окремо відзначимо потребу в створенні каталогів колекцій артилерії XIV–XVIII ст. українських музеїв.

Метою автора є введення в науковий обіг двох предметів з колекції Львівського історичного музею, а саме – гаківниці та довгоствольної малокаліберної гармати.

Сьогодні в колекції Львівського історичного музею зберігаються два взірці артилерії XVI ст., в інвентарних книгах

їм присвоєно № З-2875 та З-2878 [10 – 13]. Візуально та конструктивно дуже схожі, проте кожний має свої особливості застосування. Відносимо ці два взірці до легкої артилерії, а тому – вважаємо за доцільне порівняння між собою їхніх характеристик, що впливають на відмінності у застосуванні.

Артилерійське знаряддя під інвентарним номером З-2878 – це залізна кована гаківниця XVI ст. Гаківницями називали довгі важкі рушниці, конструктивною особливістю яких був гак, що розміщувався в дульній частині ствола, зазвичай ближче до дульного зрізу. Основним призначенням гаку було зменшення віддачі під час стрільби. Для цього за його допомогою гаківницю впирали у стіну, бруствер чи іншу опору. Назва, звичайно, теж походить від конструктивної особливості – гака. Широко застосовувалися на всій території сучасних українських земель до XVII ст. включно. Були в значній кількості на озброєнні українських замків та міст, використовувалися й козацьким військом [4, с. 305 – 312]. Це пояснюється кількома факторами: по-перше, вони були відносно недорогі; по-друге, прості у застосуванні та зручні для швидкого перенесення; по-третє, прості у виготовленні. Проте мали гаківниці і недоліки, характерні практично для всіх видів артилерії XV–XVIII ст., перш за все пов'язані з точністю та дальністю стрільби.

Опишемо гаківницю з колекції Львівського історичного музею під інвентарним № З-2878:

довжина ствола загальна: 1450 мм;

довжина каналу ствола: 1417 мм;

діаметр каналу ствола: 25 мм;

діаметр запального отвору: 5 мм;

відстань від базового кільця до центру запального отвору: 35 мм;

тіло гармати конструктивно і візуально ділиться на дві частини – дульну та казенну, які співвідносяться між собою у пропорції 1:4.

Казенна частина ствола виконана у формі восьмигранника, довжиною 310 мм. Запальний отвір розміщений на правій боковій грані на відстані 35 мм від казенного зрізу. Під запальним отвором є наскрізь кородована порохова

поличка, довжиною 40 мм, шириною 15 мм. На ній – залишок від осі, на якій була шарнірно закріплена кришка порохової полички, зараз цей елемент втрачений. На нижній грані, на відстані 100 мм від казенного зрізу розміщене тоненьке вушко для кріплення до гаківниці дерев'яного ложа. Таке ж вушко розміщене на відстані 670 мм від казенного зрізу.

Дульна частина виконана у вигляді гладкого ствола.

Гак розміщений на відстані 110 мм від дульного зрізу, фігурно вирізаний, максимальна довжина – 170 мм, мінімальна – 80 мм, товщина – 8 мм.

Гаківниця оснащена прицільною системою. Цілик грибоподібної форми з прорізю по центру (ширина при основі – 7 мм, ширина зверху – 10 мм) розміщений на центральній верхній грані казенної частини на відстані 85 мм від казенного зрізу. Мушка розміщена на відстані 60 мм від дульного зрізу.

Дерев'яне ложе втрачене.

Під інвентарним номером З-2875 в колекції Львівського історичного музею числиться залізна кована довгоствольна малокаліберна гармата.

Малокаліберні довгоствольні гармати у XVI ст. використовувалися як при фортечній обороні, так і в польових умовах. Зазвичай, встановлювалися на дерев'яну триногу – так звану козу, або на лафет. Стріляли кам'яними, свинцевими, залізними або чавунними ядрами. Досить широко застосовувалася для озброєння українських замків та міст [4, с. 305–312].

Опишемо гармату з колекції Львівського історичного музею під інвентарним № З-2875:

довжина ствола загальна – 2060 мм;

довжина ствола без тарілі та винграду – 2040 мм;

діаметр каналу ствола – 25 мм;

довжина каналу ствола – 2000 мм;

діаметр запального отвору – 4 мм;

відстань від базового кільця до центра запального отвору – 31 мм

Тіло гармати конструктивно і візуально ділиться на дві частини – дульну і казенну, які співвідносяться між собою в пропорції наближеній до 1:2.

Казенна частина восьмигранна, довжиною 740 мм. Запальний отвір розміщений на центральній верхній грані у стволі без панівки. На відстані 10 мм від отвору з боку казенної частини є округле заглиблення діаметром 10 мм для насипання пороху. Таріль плоска, діаметром 55 мм.

Дульна частина виконана у вигляді гладкого ствола.

Гармата оснащена прицільною системою. Цілик грибоподібної форми з проріззю по центру (ширина 23 мм, висота 10 мм) розміщений на центральній верхній грані казенної частини на відстані 106 мм від казенного зрізу. Мушка розміщена на відстані 16 мм від дульного зрізу.

Однією з особливостей цієї гармати є цапфи, які насаджені на ствол за допомогою кільця шириною 30 мм вже після того, як гармата була викувана. Цапфи і кільце виготовлені з одного шматка металу, в якому був посередині прорубаний отвір, кінці якого сформовані в цапфи, а отвір підігнаний до форми кола, діаметр якого дорівнює зовнішньому діаметру ствола в місці посадки (ймовірно, розжареним). Цапфи несиметричні, довжина правої – 22 мм, діаметр 15 мм, довжина лівої – 37 мм, діаметр 15 мм.

Зовнішня поверхня дульної частини стволів після виготовлення була обпиляна напилком, що мінімізувало сліди ковальського зварювання. Чіткість візуалізації кутів граней казенних частин, рівність поверхні граней та відсутність видимих слідів ковальського зварювання також є свідченнями того, що після ковальського зварювання вони були додатково обпиляні напилком. Гранчатість елементів будови стволів, декор у вигляді геометричного орнаменту, в нашому випадку – фризів з трикутників, ромбів та точок, виконаних методом карбування, декор у вигляді глибоких паралельних ліній є однією з характерних ознак декорування, притаманних готичному стилю, який панував у гарматному декорі XIV–XV ст., втім, досить часто використовувався в XVI ст. [14]. Епіграфіка чи маркування відсутнє.

Техніка виготовлення обох стволів, стилізація декору, аналогічні прицільні системи, дозволяють нам припускати, що гармати виготовлені одним майстром.

Під час консервації дві гармати були оброблені таніном, що надало металу чорного кольору. Сьогоднішній стан стволів задовільний. Видимих слідів корозії не виявлено.

Калібр та товщина стінок ствола – однакові. Прицільні системи аналогічні. Гармати відрізняються між собою довжиною та вагою ствола. Проаналізуємо зазначені характеристики стволів.

Стволи обох гармат являють собою масивні залізні ковані труби циліндричної форми, закриті залізною пробкою – так званим казенним гвинтом, з казенної сторони. Заряджання обох гармат відбувалося з дула. В канал ствола насипався пороховий заряд, за допомогою шомпола досилались пиж (клейтих) та куля чи невеличке ядро, яка додатково могла бути обгорнута в тканину, яка виконувала функцію обтюратора [15, с. 319 – 328]. В довгоствольній гарматі запальний порох насипали безпосередньо в отвір. В гаківниці запальний отвір розміщений з правого боку, тому запальний порох насипали на полицьку. Таким чином описані взірці готувалися до пострілу. Для виконання самого пострілу з обох гармат потрібна була обслуга з двох людей: один наводив приціл, другий за по командою наводчика підпалював порох за допомогою розжареного залізного прута або гноту. Запальний порох загорявся, вогонь проникав через запальний отвір в канал ствола і відбувався сам постріл. Іноді запальний порох згорав, але пострілу не відбувалося. В такому разі стрілець мусив прочистити запальний отвір, знову засипати порох і підпалити його.

Відзначимо, що перенесення запального отвору фортечної вогнепальної зброї на праву сторону казенної частини відбулося в XVI ст., і, було досить суттєвим технічним вдосконаленням, яке вочевидь, обумовлювалося потребою ведення більш точної стрільби [16]. Розглянемо детально цей момент. Стрілець-навідник утримує зброю наведену на ціль, прицільна лінія при цьому проходить по поверхні ствола.

Якщо запальний отвір розміщувався зверху казенної частини каналу ствола, в момент пострілу, під час загоряння пороху, прямо перед очима стрільця виникало доволі сильне задимлення, саме в цей час зазвичай втрачалась точність наведення зброї на ціль. Якщо ж запальний отвір був розміщений з боку, задимлення відбувалося дещо в стороні від очей і не закривало прицільну лінію, що дозволяло стрільцю утримувати зброю наведеною на ціль. Варто зазначити, що гармати, які встановлювалися на лафети, цього вдосконалення не потребували.

Достеменно точних свідчень про такі характеристики, як швидкість та дальність стрільби, описаних нами типів зброї XVI ст. до нас не дійшло. Але на підставі багатьох досліджень прийнято вважати, що швидкість стрільби становила не більше одного пострілу в 2-3 хвилини, а дальність – не більше 400 кроків [17, с. 166 – 167].

Оскільки на описаних нами гарматах відсутні маркування та епіграфіка, ми не можемо стверджувати, що вони були виготовлені у Львові. Але вважаємо за доцільне частково висвітлити стан забезпечення міста артилерією описаного типу.

Львів завжди дбав про свою безпеку. У XV–XVII ст. місто було важливим центром виготовлення артилерії. З XVI ст. у місті діяло дві ливарні – біля Галицької та Краківської брам, де виготовлялися гармати. За актовими джерелами на озброєнні Львова у 1534 р., окрім інших гармат, було 6 гаківниць, 780 олов'яних і 570 залізних гаківничних куль, у 1558 р. – 13 гаківниць, 240 олов'яних та 500 залізних гаківничних куль, 4 довгі залізні гармати, у 1570 р. – 6 гаківниць і 380 залізних куль до них [4, с. 307; 19].

У книзі приходу Львівського історичного музею гарматі під інв. № 3-2875 присвоєно номер 019043, під інв. № 3-2875 – 019046 і вказано, що у фонди надійшли з колекції Національного музею ім. Яна III у Львові [12-13]. Колекція зброї Національного музею ім. Яна III формувалася з предметів, переданих в музей жителями міста, з приватних колекцій та речей, куплених в антикварів [20, с. 12]. На жаль, документів, які б свідчили про те, як саме описані нами

гармати потрапили в колекцію музею, нам відшукати не вдалося. Архів документації Музею практично не зберігся [21].

9 травня 1940 року у Львові розпочалась музейна реформа, яка передбачала кардинальну реорганізацію роботи музейних установ міста, а саме – об'єднання двадцяти шести діючих на той час музеїв в п'ять. Звичайно, це не пройшло безслідно для колекцій. Незліченна кількість пам'яток в ході реформації була знищена або втрачена. Таким чином, формування колекції артилерії новоутвореного Львівського державного республіканського історичного музею, сьогодні це – Львівський історичний музей, відбувалося шляхом передачі у фонди гармат з колекцій розформованих музеїв [22]. Колекція артилерії XIV–XVIII ст. Національного музею Яна III була майже в повному складі передана до новоствореного музею, що, в свою чергу, стало запорукою її збереження.

Сьогодні в Україні активно розвивається історичне зброєзнавство. Дослідження артилерійських артефактів XIV–XVIII ст. у сучасних музейних колекціях дасть змогу не лише краще зрозуміти розвиток зброярського мистецтва, особливості застосування та будови тих чи інших гармат, але й стане яскравим акцентом у вивченні багатомістових військових традицій.

Збройні колекції, в тому числі й артилерії XVI–XVIII ст. завжди привертали до себе особливу увагу, адже є важливим джерелом історичної інформації, наглядним прикладом розвитку зброярського ремесла, та дуже часто – високохудожніми витворами мистецтва.

1. *Грушевський М.С.* Опис Львівського замку 1495 р. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1896. Т.13. – Кн.4. – С.1–12.

2. *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові / Іван Крип'якевич. – Львів : Каменяр, 1991. – 168 с. ; Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.).

3. Інвентарі Олицького замку XVII – XVIII століть: Збірник документів / Збір. і підг. до друку В. Александрович. – Луцьк, 2007. – 276 с.

4. *Мальченко О.* Арсенали українських замків XV – середини XVII ст.: монографія / О. Мальченко. – К., 2004. – 398 с.

5. *Badecki K.* Średniowieczne ludwisarstwo Lwowskie. – Lwow; Warszawa; Krakow, 1921. — 59 s.

6. *Badecki Karol.* Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I. – Lwow, 1921. – 106 s.

7. *Мальченко О.* Museum artilleriae ucrainicae saeculi XV–XVIII. Pars prima. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях – К., 2011. – 216 с., 84 ст. ілюстр.

8. *Верхотурова М.* Ручна короткоствольна залізна кована бомбарда з колекції Львівського історичного музею «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: О. О. Заремба (відп.ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. – С. 203–206

9. *Верхотурова М.* Органок кінця XVI – початку XVII ст. з колекції Національного музею історії України в Києві // Військово-науковий вісник. – Вип.27. – Львів: НАСВ, 2017. – С. 257–269

10. Львівський історичний музей. Фондова група «Зброя». Предмет під інвентарним № 3-2875.

11. Львівський історичний музей. Фондова група «Зброя». Предмет під інвентарним № 3-2878.

12. Львівський історичний музей. Інвентарна книга, с.23.

13. Львівський історичний музей. Інвентарна книга, с. 24.

14. *Жолтовський П.* До історії художнього металу на західних землях України в XIV–XVII ст. // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – № 3

15. *Бехайм В.* Энциклопедия оружия (Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в.) / Пер. с нем. А. А. Демидов и др., отв. ред. С. В. Єременко. – СПб., 1995.

16. *Вилинбахов В. Б.* К вопросу о датировке устюжно-железопольских пищалей // Сборник исследований и материалов Артиллерийского исторического музея. Выпуск IV / [редкол. Ермошин И. П. (отв. ред.) и др.]. – Л., 1959. – С. 235–243.

17. История отечественной артиллерии. Том I. Книга I. / [редкол.: С.С. Варенцов (отв.ред.) и др.]. – М., 1959. – С. 145–148.

18. Средние века. Эпоха Ренессанса: Пехота – Кавалерия – Артиллерия / Ф. Функен, Л. Функен; Пер. с фр. М.Б. Ивановой. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2002. – 146 с.: цв.ил. – (Энциклопедия вооружения и военного костюма).

19. *Білушак Т.* Дослідження обороноздатності середньовічного Львова XIV–XVIII ст. на основі аналізу архівних та музейних джерел // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: матер. наук.- практ. конф., м. Київ, 7–9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет/ редкол. Тюрменко І. І. та ін. – К.: «Талком», 2015. – 384 с.

20. *Mekicki R.* Muzeum narodowe im. Krola Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach z 12 tablicami – Lwow, 1936. – 136 s.

21. Muzeum Narodowe im. Krola Jana III we Lwowie

22. *Терський С. В.* Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни // Військово-науковий вісник. – Вип. 19. – Львів: АСВ, 2013

Надійшла до редколегії 28.08.2017 р.

Рецензент: *С.В. Терський*, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та етнокомунікації, Національний університет «Львівська політехніка» м. Львів

Verkhoturova Mariana

MEDIEVAL CANNON FROM THE COLLECTION OF LVIV HISTORICAL MUSEUM

The article analyzes two models of artillery 16th century from the collection of Lviv Historical Museum. A brief description of the history of the appearance and state of Lviv's provision of this type of armament. The technology of the use of alkaline and long-barrel small-caliber cannons is considered. A comparative description of the structural features of the structure of the guns, which influenced the differences in the application, was made. The museum history of cannons is explored.

Keywords: hakenbushe, long-barred low-caliber gun, artillery XVI-XVII centuries, collection, Lviv Historical Museum.

ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ ДВИГУНІВ ДЛЯ БОЙОВОЇ АВІАЦІЇ: РАННІЙ ЕТАП

У статті досліджено становлення авіаomotorної промисловості в Україні в другому десятилітті ХХ ст. Розглянуто діяльність піонерів авіації зі створення авіаційних двигунів власної конструкції. Особлива увага звернута на спроби налагодження серійного виробництва авіаційних моторів під час Першої світової війни фірмами «Дека» та «Анатра». Відзначено, що, незважаючи на досить значні інвестиції, реалізувати ці наміри не вдалося.

Ключові слова: авіаційний двигун, авіаційна промисловість, авіаomotorний завод, Перша світова війна.

Постановка проблеми та її актуальність. Суттєвою складовою авіаційної промисловості є виробництво авіаційних двигунів. Не буде перебільшенням сказати, що до середини ХХ століття, коли набула значного розвитку бортова радіоелектроніка, саме силові установки були найбільш складними і високотехнологічними компонентами літальних апаратів. Технічні та експлуатаційні характеристики двигунів визначальним чином впливали на боєздатність літаків. Тому без належного рівня розвитку авіаomotorної галузі годі було сподіватись на те, що військова авіація тієї чи іншої країни буде конкурентоспроможною. В Україні, яка до 1917 р. була складовою Російської імперії, робились певні спроби з налагодження виробництва авіаційних моторів, однак назагал вони виявились не надто вдалими.

Аналіз попередніх досліджень. Мусимо із жалем констатувати, що історія розвитку авіаomotorобудування в Україні є маловивченою. Серед праць радянського періоду можна відзначити хіба що працю П. Дузя «История авиации и воздухоплавания в России» [1]. Дещо більше уваги дослідженню історії виробництва авіадвигунів приділяє В. Савін

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Харук А.І., 2017

у монографії «Авиация в Украине. Очерки истории» [2]. Автор даної статті теж звертався до вказаної проблематики у низці статей [3 – 5].

Мета та завдання дослідження. У даній статті автор має на меті розкрити на основі аналізу як опублікованих праць, так і архівних матеріалів, спроби налагодження виробництва авіаційних моторів в Україні напередодні та під час Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. З початку другого десятиліття ХХ ст. в Україні ціла низка ентузіастів робила спроби (більш-менш вдалі) виготовлення літаків. Поряд з їх розробкою і будівництвом піонери авіації займалися і створенням власних авіаційних двигунів. Найчастіше вони застосовували ротативну схему – на кшталт найбільш розповсюджених у той час двигунів французьких фірм «Гном» та «Рон». Зокрема, за цією схемою збудував двигун інженер Б.Т. Арцініовський. Маючи масу 107 кг, мотор розвивав потужність 60 к.с. Виріб презентували на організованій Київським товариством повітроплавання 1-й Повітроплавній виставці (відкрилась в січні 1911 р.). Проте за експлуатаційними якостями двигун Арцініовського суттєво поступався французьким взірцям (скажімо, мотор «Рон», який важив приблизно стільки ж, мав потужність 80 к.с.). Тому жодних шансів запустити свій виріб у серійне виробництво у конструктора не було. Деяко більш вдалою виявилась доля іншого двигуна, збудованого приблизно у той же період в майстернях дислокованої в Києві 7-ї повітроплавної роти штабс-капітаном С.С. Гриневецьким. Узявши за основні конструктивну схему мотора «Гном», він застосував у своєму двигуні оригінальну систему змащування і вперше в практиці моторобудування використав для виготовлення поршнів замість звичного чавуну дюралюміній. Проте, не маючи коштів для продовження робіт, самодіяльний конструктор продав свій винахід швейцарській фірмі [6, 147 – 148].

У Харкові в 1910 – 1911 рр. над авіамотором власної конструкції працював С.В. Гризодубов. Його двигун рідинного охолодження мав чотири циліндри, важив 112 кг і розвивав

потужність 40 к.с. Однак спроби застосування двигуна Гризодубова на літаках його ж конструкції зазнали невдачі. Через малу потужність мотора жоден з цих літаків так і не зміг піднятися у повітря [7, 91 – 92]. Схожий за схемою до мотора Гризодубова 4-циліндровий авіаційний двигун розрахунковою потужністю 50 к.с. намагався побудувати у 1912 – 1913 рр. молодий талановитий конструктор В. Йордан – студент Київського політехнічного інституту. Але через нестачу коштів втілити свій проект у метал йому не вдалося [8, 14].

Початок Першої світової війни наочно показав, що виробництво авіаційних двигунів є найвужчим місцем авіапромисловості Російської імперії. До війни російські військові орієнтувались на імпорт моторів. Однак в умовах війни налагодити безперебійні поставки з-за кордону було неможливо. Розташовані ж в Росії підприємства – авіамоторний відділок Російсько-Балтійського вагоно-будівного заводу та дрібні філії французьких фірм («Гном» і «Рон», «Сальмсон», «Русский Рено») – далеко не повністю забезпечували зростаючі потреби фронту. Хронічна нестача цих важливих вузлів призвела до справжнього «моторного голоду». Наведемо деякі приклади на підтвердження цієї тези. З травня 1916 р. до кінця 1917 р. одеська фірма «Анатра» здала військовому відомству 225 двомісних літаків-розвідників «Анаде», які обладнувались двигунами «Гном-Моносупа». 47 з них – тобто майже 21% – були здані взагалі без льотних випробувань через відсутність моторів [9, с. 65а]. Ще більш кричущою була ситуація з винищувачами «Ньюпор – XVII» на заводі «Анатра» у Сімферополі. В січні 1917 р. військові замовили 100 таких літаків, які мали бути поставлені до кінця червня [10, 5]. Оскільки проблеми з постачанням авіамоторів відчувались в Росії вже давно, в умовах контракту була передбачена можливість льотних випробувань при здаванні замовникові лише одного літака з кожних п'яти. Однак військове відомство не могло забезпечити навіть цей мінімум необхідних вузлів. Тож 23 вересня 1917 р. військовий приймальник на

сімферопольському заводі «Анатра» видає посвідчення про приймання перших 50 «Ньюпорів» взагалі без льотних випробувань – «за зовнішнім оглядом» [10, с. 47]. Проте літаки так і лишались на заводі, а між різними інстанціями велось листування щодо їх подальшої долі, підсумок якого було підбито 19 грудня, коли УВПФ повідомило про відсутність на складах потрібних для «Ньюпорів» моторів «Рон» [10, с. 58]. 5 лютого 1918 р. військове приймання пройшли наступні 50 машин причому так само, як і попередні – без випробувань [10, с. 61]. Таким чином, контракт формально було виконано, хоча фактично жоден (!) «Ньюпор» через відсутність двигунів так і не піднявся в повітря.

Більшість спроб розв'язати проблему «моторного голоду» шляхом організації великих моторобудівних заводів так і не перейшли в стадію практичної реалізації. Як приклад добре продуманої пропозиції можна навести проект професора Миколаївської інженерної академії генерал-лейтенанта у відставці В.М. Іванова. Він був досить досвідченим організатором машинобудівного виробництва. Зокрема, ще у 1895 р. Іванов займався створенням Харківського паровозобудівного заводу, а у 1911 р. – Миколаївського суднобудівного заводу «Руссуд». Спираючись на свій досвід, професор Іванов у лютому 1916 р. скерував до військового міністерства доповідну записку з планом організації в Харкові (точніше – в «Харківському районі») заводу з випуску авіаційних двигунів потужністю 200 виробів на рік [11, 4-5]. Як фінансові умови висувалась необхідність гарантувати державне замовлення в обсязі 12 млн. крб. на три роки. Автор проекту стверджував, що випуск продукції можна було розпочати вже в першій половині 1917 р. Але план Іванова не отримав схвалення і не був реалізований. Також без позитивної відповіді залишилась і пропозиція представника ремонтно-механічного заводу в місті Мелітополь В. Караванського організувати випуск авіадвигунів на цьому підприємстві [11, с. 51]. Можна навести й зворотні факти – коли пропозиції військових щодо організації авіаційного виробництва були відкинуті керівництвом підприємств. Так, зокрема, вчинило правління товариства

Дебальцевського механічного заводу. Воно відмовилось взятись за налагодження виробництва авіамоторів типу «Мерседес», пославшись на відсутність досвіду й персоналу належної кваліфікації [11, 1].

У практичній площині на теренах України реалізовувались три проекти створення авіамоторних заводів – два приватних (зі значним державним фінансуванням) і один повністю державний. Перший з них здійснювався петроградським електротехнічним концерном «Дюфлон і Константинович», або ж «Дека», який отримав державну субсидію на розвиток авіаційного моторобудування. Директором авіамоторного відділку призначили інженера М. Бріллінга, який в ініціативному порядку працював над проектом двигуна власної конструкції. Але як прототипи для серійного випуску на новому підприємстві були вибрані не розробки Бріллінга, а трофейні німецькі шестициліндрові двигуни рідинного охолодження типу «Мерседес». З підприємством уклали контракти, що передбачали випуск п'яти двигунів потужністю 100 к. с., 50 – 129 к. с. і 180 – 168 к. с. на загальну суму понад 5,3 млн крб. [11, с. 102-103]. Виготовлення екземплярів моторів велось у Петрограді. Наприкінці вересня 1916 р. перший двигун потужністю 100 к.с. успішно пройшов випробування [12, с. 215].

Для серійного випуску моторів концерн «Дека» придбав в грудні 1915 р. завод сільськогосподарських знарядь братів Мознаїм в місті Олександрівськ (нині – Запоріжжя) з готовими механічними і ливарними цехами [13, 2]. Завдяки проведеним заходам щодо модернізації виробництва, це підприємство стало одним з найкраще обладнаних заводів авіаційної галузі, що підтвердив відповідний акт обстеження від 15 серпня 1917 р. [14, с. 79-81]. Але серійне виробництво двигунів в Олександрівську так і не було налагоджене. За даними станом на 31 серпня 1917 р., завод «Дека» здав усього один двигун потужністю 100 к. с. Почалось виготовлення деталей для 50 моторів потужністю 129 к.с., а роботи по контракту на 180 двигунів потужністю 168 к.с. навіть не починались [9, с. 44]. Підприємство катастрофічно зривало графік поставок, адже із замовлених 235 авіамоторів – 135 одиниць повинні були бути готові ще до

31 грудня 1916 р. [15, с. 40-41]. Треба відзначити, що радянські дослідники стверджують, що випуск двигунів потужністю 129 і 168 к. с. таки був налагоджений у 1917 р. [1, с. 71]. Проте архівні матеріали це не підтверджують. Дійсно, у вересні 1917 р. почалось виготовлення деталей для партії із 100 одиниць моторів потужністю 168 к. с. [9, 374 об.]. Але у звіті військового представника на заводі «Дека» за листопад 1917 р. відзначається, що жодних змін у стані виконання замовлень не відбулося [9, с. 711]. Тобто до випуску готової продукції підприємство так і не приступило.

Намагався налагодити виробництво авіаційних двигунів і Артур Анатра, літакобудівний завод якого систематично «лихоманило» через відсутність моторів. Так, 6 липня 1916 р. був укладений контракт з Головним військово-технічним управлінням (ГВТУ), відповідно до якого підприємець мав організувати будівництво в Сімферополі до 1 квітня 1917 р. запустити в дію підприємство продуктивністю не меншою, ніж 300 двигунів на рік. Для цього надавалась пільгова позика розміром 400 000 крб. Перше замовлення склало 200 моторів типу «Іспано-Сюїза» потужністю 200 к. с. ціною по 20 000 крб з терміном поставок травень-грудень 1917 р. (передбачалось поступово збільшити місячну продуктивність від 5 моторів у травні до 45 у грудні). За два місяці був підписаний додатковий контракт на виробництво запчастин для цих моторів [17, с. 13 – 29]. Існували також плани спорудження на одній території з цим підприємством ще й автомобільного заводу [17, с. 69]. Проте реальність внесла суттєві корективи у плани. Замовлені у Франції верстати для авіамоторного підприємства на початку 1917 р. були затримані французьким урядом для власних потреб [17, 1]. Лише в травні їх передали представникові фірми «Анатра» в Парижі. І хоч корпуси сімферопольського підприємства на той час були в основному готові, початок роботи затримувався у зв'язку із нестачею обладнання. За цих обставин Артур Анатра висунув пропозицію, використовуючи верстати, які знаходились у Франції, тимчасово організувати випуск деталей в Парижі з поставкою їх для складання у Сімферополі.

Проте ця ідея наштовхнулася на цілком зрозумілий скептицизм військових, які вважали, що за умов війни на морі забезпечити ритмічні поставки буде вкрай складно [17, с. 80 – 81]. Упродовж другої половини 1917 р. фірмі кілька разів надавались відстрочки, але виробництво так і не розпочалось через відсутність обладнання. За останнім повідомленням, датованим 13 лютого 1918 р., до Сімферополя не прибув жоден верстат, придбаний у Франції. 54 одиниці обладнання знаходились в Архангельську, але до місця призначення вони так і не були доставлені [17, с. 101].

На початку 1917 р. керівництво Управління військово-повітряного флоту (УВПФ) обґрунтувало необхідність заснування державного («казенного») літакобудівного заводу. Мотивувалось це відсутністю інтересу у приватних підприємців до вдосконалення конструкцій літаків. Приватні фірми прагнули до масового випуску усталених, часто морально застарілих типів літаків; державне ж підприємство мало займатись впровадженням нових, найсучасніших взірців, служачи свого роду «локомотивом» галузі. Спочатку планувалось придбати недобудоване підприємство акціонерного товариства «В.А. Лебедев» у Пензі за 1 млн 443 тис. крб [18, с. 129 – 130]. Однак згодом вирішили будувати новий завод на півдні. Щоправда, спочатку плани розміщення підприємства в Херсоні були заблоковані Головним управлінням Генерального Штабу (ГУГШ) з «поважної» причини – у цьому місті передбачалось розмістити румунський королівський двір та уряд в разі їх евакуації, а отже, вільних приміщень не було. УВПФ довелось запевнити, що Управління не претендує на приміщення в місті, а розмістить завод за містом [18, 3 – 4].

18 березня 1917 р. Особлива нарада з обговорення й об'єднання заходів з оборони держави остаточно ухвалила пропозицію УВПФ про будівництво в Херсоні казенного авіазаводу потужністю 200 літаків на рік і вартістю 3 млн 350 тис. крб., а також моторного заводу потужністю 200 моторів на рік і вартістю 3 млн 400 тис. крб [18, с. 127]. Для організації будівництва створили спеціальний орган – Комісію з будівництва авіаційних заводів в Херсоні, яку очолив професор Фан-дер-Фліт [19, 9].

Відповідно до графіка робіт, в першу чергу передбачалось до 1 липня 1917 р. ввести в дію майстерню з виготовлення кулеметних установок і бомботримачів, до кінця року розгорнути виробництво запчастин для авіамоторів і літаків, а до 1 липня 1918 р. завершити спорудження заводів [18, с. 171]. Та реально роботи велись вкрай низькими темпами, і херсонські підприємства так і не стали до ладу, хоч до 18 січня 1918 р. на потреби будівництва асигнували загалом 1,25 млн крб, з них встигли витратити понад 830 тис. – на придбання будматеріалів, інструменту, будівництво під'їзного шосе тощо [19, 101 зв.].

Отже, мусимо констатувати, що, незважаючи на досить значні інвестиції, жодна спроба налагодити серійне виробництво авіаційних двигунів на теренах України в роки Першої світової війни не виявилась успішною. Причинами цього стали, перш за все, проблеми з постачанням обладнання з-за кордону (у випадку заводу «Анатра») й труднощі з копіюванням закордонних взірців моторів без наявної конструкторської документації (стосовно підприємства «Дека»).

1. *Дузь П.Д.* История воздухоплавания и авиации в России: Период первой мировой войны (1914-1918 гг.). / П.Д. Дузь – М.: Машиностроение, 1989. – 336 с.

2. *Савин В.С.* Авиация в Украине. Очерки истории / В.С. Савин – Харьков: Основа, 1995. – 264 с.

3. *Харук А.І.* Авіа моторна промисловість як складова військово-промислового комплексу: становлення і розвиток в Україні (1910-1941) / А.І. Харук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 502 «Держава та армія». – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка». – 2004. – С. 80 – 84.

4. *Харук А.І.* Виробнича і конструкторська діяльність фірми «Анатра» в галузі військової авіації (1912-1917 рр.) / А.І. Харук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 584 «Держава та армія». – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка». – 2007. – С. 74 – 79.

5. *Харук А.* Становление и развитие авиационной промышленности Украины накануне и в годы Первой мировой войны (на примере фирмы «Анатра») // Nowa polityka wschodnia. – 2013. – Nr. 1(4). – S. 230 – 247.

6. Авиация и воздухоплавание в России: Сборник документов. – Вып. 3. – М., 1969. – 171 с.

7. *Савин В.С.* К вопросу о достоверности фактов творческой деятельности одного из первых русских авиаконструкторов С.В. Гризодубова / В.С. Савин // Из истории авиации и космонавтики. – Вып. 56. – М., 1988. – С. 84 – 97.

8. *Сорокин В.Н.* История конструкций авиационных двигателей в России и СССР (1878-1946) / В.Н. Сорокин – Иркутск: ИВВАИУ, 1995. – 158 с.

9. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 493. – Оп. 11. – Д. 305.

10. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 11. – Д. 200.

11. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 4. – Д. 69.

12. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 4. – Д. 384.

13. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 4. – Д. 352.

14. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 9. – Д. 67.

15. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 4. – Д. 365.

16. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 11. – Д. 193.

17. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 11. – Д. 379.

18. РГВИА. – Ф. 493. – Оп. 6. – Д. 11.

19. Российский государственный военный архив. – Ф. 29. – Оп. 17. – Д. 44.

Надійшла до редколегії 02.09.2017 р.

Рецензент: *О.Й. Дем'янюк*, доктор історичних наук, професор, проректор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

Kharuk Andriy

THE PRODUCTION OF ENGINES FOR COMBAT AVIATION IN UKRAINE: AN EARLY STAGE

The article considers the formation of the aircraft engine industry in Ukraine in the second decade of the twentieth century. The activity of aviation pioneers in the development of aircraft engines of their own design is considered. Particular attention is drawn to attempts to establish a serial production of aircraft engines, undertaken during the First World War by the companies «Deka» and «Anatra». It was noted that, despite very significant investments, these plans could not be realized.

Keywords: aircraft engine, aviation industry, aircraft engine plant, World War I.

УДК 902(477)“4/17”
БУРАКОВ Ю.В.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ АРХЕОЛОГІЇ

Терський С. В. Археологія України (середньовічна доба): навч. посіб. / С.В. Терський. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – 256 с.

Питання адаптації найновіших відкриттів українських археологів для повноцінного сприйняття їх майбутніми спеціалістами є актуальною проблемою сучасної історичної науки. Вперше монографічно підсумував археологію України відомий львівський археолог та музеєзнавець Ярослав Пастернак. Щоправда, його дослідження з'явилося лише під час еміграції вченого у Торонто (Канада) в 1961 р. й не було доступне для широкого загалу у радянській тоталітарній державі [5]. У 1960-і роки київський вчений І.Г. Шовкопляс підготував невеликий популярний посібник з основ археології, де акцент було зроблено на українській археології [9]. Багато років студенти-історики, як і автор цього допису, вивчали курс археології саме за цієї книгою. У 1970-і та 1980-ти роки вийшли два видання тритомного огляду археології України, підготовленого колективом Інституту археології АН України в Києві [2]. У радянські часи прийнято було досліджувати археологічні пам'ятки лише до XIII ст.

Ситуація змінилася з відновленням незалежності України у 1991 р. У цей час у вищій школі викладання загального курсу археології СРСР замінюється викладанням археології України, вводиться курс історичного краєзнавства [8]. Активно досліджуються проблеми козацької археології [3].

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Бураков Ю.В., 2017

У низці навчальних посібників, написаних переважно київськими ученими, з'являються відповідні теми [1]. Проводяться нові академічні узагальнення нових досліджень українських археологів [4].

Однак очевидною «ахіллесовою п'ятою» усіх цих видань було недостатнє висвітлення проблем археології окремих регіонів, наприклад, Заходу, або навіть Півдня України. Зокрема, практично не представлені були дані про середньовічні археологічні пам'ятки Галицько-Волинської держави та Золотої Орди.

Автор рецензованого посібника, доктор історичних наук, професор Святослав Терський (син відомого львівського археолога Володимира Терського) з малечих років перебував на розкопках в наукових експедиціях, які проводили в Україні визначні львівські археологи В. Ауліх, О. Черниш, І. Свешніков та ін.

С. Терський зробив вагомий внесок у формування, вивчення та опис колекції старожитностей Львівського історичного музею. До числа його найважливіших наукових інтересів входить воєнна історія, вивчення оборонних споруд Галицько-Волинського князівства та тогочасної техніки, історії виготовлення середньовічної зброї.

Чи не вперше у форматі навчального видання професор С. Терський намагається доступно для читачів подати усі важливі складові археології України. Хронологічний період, що охоплюється посібником, визначається фаховими компетенціями автора. У книзі на тлі історичних процесів, що відбувались у середньовічній Європі, викладено основи сучасної археологічної науки, показано розвиток матеріальної культури України від завершення епохи великого переселення народів (кінець V ст.) до завершення козацької доби (кінець XVIII ст.).

Увагу зосереджено на трьох важливих етапах становлення українського етносу та Української держави: племінна доба, період Київської та Галицько-Волинської держави та доба козащини.

Як відомо, саме на зорі раннього середньовіччя на історичній карті Європи вперше під своїм іменем з'являються

слов'яни. Вистоявши у боротьбі з тюркськими племенами, які від початку Великого переселення народів активно рухалися причорноморським степовим коридором з Азії в Європу, слов'яни змогли розвинути власну державність.

Автор посібника відомий і своїми масштабними археологічними дослідженнями на Волині [7]. Це дозволило йому розкрити багато проблем історії України під кутом зору дослідника регіону. Він також узагальнив великий фактичний матеріал за різними археологічними періодами та пам'ятками, дослідженими за останні десятиліття, якого годі було й шукати в існуючих підручниках та навчальних посібниках.

Структурно матеріал навчального посібника розміщено у дев'яти розділах, відповідно до окремих хронологічних епох. Розпочинається посібник темою, в якій розкриті основні завдання археології, етапи і методи археологічних досліджень. Тут подається інформація про типи археологічних пам'яток доби середньовіччя, про поняття культурного шару, особливості використання методів природничих наук в археологічних дослідженнях, відносно й абсолютну хронологію та етапи становлення археологічної медієвістики.

Тема про старожитності східних слов'ян другої половини I тис. н. е. подає змістовну характеристику празької, пеньківської та колочинської культур, що розвивалися в Україні впродовж кінця V – кінця VII ст. Період кінця VII – X ст. представлений даними про райковецьку, волинцевську та роменську культури. Окремо розглянуто вірування слов'ян за даними археології.

При описі ранньосередньовічних пам'яток півдня України, заселених за доби середньовіччя переважно неукраїнським населенням, подано характеристику археологічних пам'яток кочового населення Північного Причорномор'я у VI – X ст.: гунів, авар, давніх болгар, угорців та печенігів. Також приділяється увага салтово-маяцькій культурі та візантійським пам'яткам Північного Причорномор'я VI – X ст.

Важливе значення для розуміння причин становлення Київської держави (IX – XI ст.) має розділ, де розкрито

матеріальну культуру східнослов'янських племен напередодні утворення Київської держави, подано характеристику основних типів пам'яток IX – XI ст. та визначено археологічні маркери становлення князівських військових дружин.

Багато уваги автор посібника приділяє загальній характеристиці археології Княжої доби. Тут він описує основні типи нерухомих археологічних пам'яток: неукріплені поселення, городища, кладовища, міста, а також характеризує соціально-економічний та культурний розвиток українських земель у XI – XIV ст. У зв'язку з цим окремо аналізується будівництво та побут, сільське господарство, промисли і транспорт, ремесло та торгівля, культура та міжнародні зв'язки. Розкрито відображення у світлі археологічних джерел окремих суспільних станів, зокрема, детально охарактеризовано озброєння та спорядження тодішнього професійного війська – дружинників.

У зв'язку з тим, що у часи розвиненого середньовіччя на території сучасної України поетапно існувало дві держави – Київська (IX – XII ст.) із центром у Середньому Подніпров'ї (т. зв. – Руська земля) та Галицько-Волинська (XIII – XIV ст.) із центром у Східному Прикарпатті та Волині, у посібнику автор, цілком правомірно, окремо аналізує археологічні пам'ятки міст Княжої доби у Середньому Подніпров'ї та на західно-українських землях.

Автор посібника також адаптував для потреб студентів відомості про найновіші дослідження, зокрема Сянока, Холма, Червена, Волиня, Сутейська та інших галицько-волинських міст, які на даний момент перебувають у складі сусідніх держав.

У цих розділах розкрито історичну топографію середньовічних міст, оборонних споруд, основні типи будівель, господарство, побут та матеріальну культуру за окремими землями. Саме ці археологічні знахідки, попри вперте мовчання писемних джерел щодо обставин втрати українцями державності наприкінці XIV ст., демонструють яскраву картину тогочасного розквіту економіки та культури у галицько-волинських містах на тлі руйнації державних

інституцій. Це дозволяє читачам краще зрозуміти причини втрати українськими землями своєї державності.

Тема про Північне Причорномор'я у XI – XV ст. містить характеристику нового етапу у стосунках Русі зі степовим світом Північного Причорномор'я (гузами, торками, берендеями), який наступив за князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Подано археологічну характеристику т. зв. своїх поганих та половців у XI – середині XIII ст., їх військової справи. Описано подальший розвиток міської культури Північного Причорномор'я у XI – XV ст. у складі Золотої Орди та візантійських та італійських колоній.

Особливо багато «свіжого» археологічного матеріалу містить тема, що стосується археології пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби (XV – XVIII ст.). Розкопки у багатьох містах Південної, Центральної, Лівобережної та Західної України дали цікавий та різноманітний матеріал до характеристики оборонного, культового та житлово-господарського будівництва у містах, дозволили виокремити навіть окрему галузь – археологію ремесел – та розкрити різні сторони матеріальної та духовної культури населення українських земель XIII – XV ст. Специфічною проблемою даної доби є археологія замчищ та козацьких січей, зимівників тощо. Як відомо, саме розкопки козацьких Січей та полів битв періоду козацької революції допомагають об'єктивно з'ясувати причини поразок. Саме археологічні джерела, які постійно поповнюються внаслідок кропіткої роботи археологічних експедицій, дають змогу уточнити та прояснити дані писемних джерел, які містять доволі скупу інформацію про події на території сучасної України аж до завершення середньовічної епохи.

Рецензована книга багато ілюстрована. Значна частина ілюстрацій стосується військової справи. Чимало ілюстрацій містить матеріал із особистих польових досліджень автора. Зауважимо, що вдалим доповненням посібника міг би бути словник термінів. Тим більше що окреме видання словника вже давно стало популярним [6].

Посібник містить чимало маловідомого місцевого матеріалу з різних регіонів, у чому чимала заслуга регіональних

дослідників Лівобережжя – кандидата історичних наук, доцента В. В. Колоди (Харків) та Півдня України – професора, доктора історичних наук Г.І.Шаповалова (Запоріжжя).

Навчальний посібник розрахований насамперед на широку аудиторію студентів та курсантів, які вивчають нормативний курс «Історія України», «Археологія України», «Культурологія», а також тих, хто цікавиться давнім минулим України.

Разом з тим рецензований посібник може бути надзвичайно корисний не лише для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів, але й може сприяти у підготовці офіцерів-культурологів, кваліфікованих викладачів історії, музейників та охоронців пам'яток історії, а також прислужиться у просвітницькій діяльності у галузі охорони культурної спадщини.

Враховуючи спеціальну увагу автора посібника до історії воєнної справи, варто рекомендувати посібник для потреб військових навчальних закладів, а також для потреб викладання у навчальних закладах, насамперед, Західного регіону України.

Археологія, як і вся історична наука, – це гостра ідеологічна зброя. В умовах сучасної російсько-української війни відбувається цілеспрямований наступ Кремля на давню історію України. Для прикладу можна навести абсурдні дії сучасного російського вождя Пугіна – відкриття пам'ятника київському князю Володимирі Великому у Москві, «як духовному засновнику держави російської» (4 листопада 2016 р.) та його виступ під час візиту у Францію (29 травня 2017 р.), де він назвав київську княжну Анну Ярославну «русской» й заявив, що французько-російські відносини почалися з її шлюбу з Генріхом I у 1051 році.

Впевнений, що рецензована книга професора, доктора історичних наук С. Терського сприятиме правдивому висвітленню історичних подій далекого минулого, тож варто рекомендувати її для навчального процесу та військово-патріотичного виховання молоді.

1. Археологія України. Курс лекцій: Навч. посібник для студентів історичних спеціальностей вищ. навч. закл. / за ред. Л.Л. Залізняка. – К., 2005.
2. Археологія Української РСР: У 3 т. – Т. 3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – К., 1975.
3. Давня історія України: в 3 т. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба. – К., 2000.
4. *Винокур І. С., Телегін Д. Я.* Археологія України: підручник для студентів істор. спец. вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Тернопіль, 2008.
5. *Пастернак Я.* Археологія України. – Торонто, 1964.
6. Словник-довідник з археології / під ред. Гаврилюк Н. О. – Київ, 1996.
7. *Терський С. В.* Археологія доби Галицько-Волинської держави. – Київ: «Стародавній світ», 2014.
8. *Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та давня історія України. – Київ, 1992.
9. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології. – Київ, 1973.

Надійшла до редколегії 04.09.2017 р.

**ДЕСЯТЬ РОКІВ НАУКОВОМУ ЦЕНТРУ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО**

Науковий центр Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного створено 1 жовтня 2007 року. Новий підрозділ військового вишу нараховував тоді 60 осіб, із них 16 кандидатів і 1 доктор наук. Сьогодні там працює потужний науковий колектив – 117 осіб, із них 41 кандидат наук та 15 докторів наук. Першим начальником й організатором структурного підрозділу був кандидат історичних наук полковник О.В. Пулим. У різний час Науковий центр очолювали кандидати технічних наук – полковники Ю.О. Фтемов, М.В. Чорний, В.І Грабчак, а тепер – Д.Є. Хаустов.

За десять років роботи працівники Центру досягли значних результатів. За значний вклад у розвиток та популяризацію Української науки багатьох науковців відзначено низкою заохочувальних дипломів та відзнак: від Міністра оборони України та Начальника Генерального Штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України. У 2011 р. доктору технічних наук, старшому науковому співробітнику Зубкову А.М. присуджено Державну премію в галузі науки і техніки України. У цьому ж році присуджено Премію Президента України для молодих вчених доктору технічних наук, старшому науковому співробітнику Яковлеву М.Ю. У 2012 році доктору технічних наук, професору Корольову В.М. присуджено Міжнародну премію імені М.М. Острякова.

Після збройного нападу Російської Федерації на Україну наприкінці лютого 2014 р. та анексії Криму й виникнення війни на Сході України завдання, які стоять перед колективом Наукового центру набули особливого значення. Усі отримані результати відразу впроваджуються в практику військ, які ведуть боротьбу за незалежність нашої держави. За цей час створена та впроваджена система збору, аналізу та розповсюдження досвіду застосування Збройних Сил

України в особливий період, почали працювати дослідницькі групи Наукового центру з вивчення та узагальнення досвіду застосування частин (підрозділів) Сухопутних військ, які брали і беруть участь в Антитерористичній операції.

Сумлінно виконували службові та бойові завдання в зоні проведення Антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей науковці Центру – полковники Грабчак В.І., Яковенко В.В., Хаустов Д.Є., підполковники Прокопенко В.В., Чернаков С.О., Лучук Е.В., Сальник Ю.П., Заболотнюк В.І., Пашковський В.В., Цибуля С.А., Томчук О.А., Фуртес О.О., майор Романовський С.Г. та ін.

Працівники Центру долучалися до розробки і модернізації артилерійських систем, бойових ремонтно-евакуаційних машин, бойових броньованих машин та високоточних боеприпасів. Зокрема особливо відзначилися Грабчак В.І., Яковенко В.В., В.В. Прокопенко, С.А. Цибуля та ін.

У складі Наукового центру з 2013 р. функціонує науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень. Цьогоріч військові історики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного виконують дві актуальні науково-дослідні роботи на теми: "Волонтерський рух як приклад громадянської самоорганізації у період військової агресії Російської Федерації проти України" та "Події АТО у спогадах учасників – курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного". Очолює лабораторію військово-історичних досліджень доктор юридичних наук, підполковник О.В. Турчак.

Щорічно Науковий центр видає "Військово-науковий вісник" та "Військово-технічний вісник" (періодичність – весна, осінь), які внесені до переліку наукових фахових видань України. "Військово-науковий вісник" – фаховий у галузі історичних наук. Головний редактор цього Вісника – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України генерал-лейтенант Ткачук П.П.; заступник редактора – кандидат історичних наук, доцент полковник

Слюсаренко А.В.; відповідальний секретар – кандидат історичних наук, доцент, працівник ЗСУ Бураков Ю.В. Серед постійних авторів “Військово-наукового вісника” працівники Центру, доктори історичних наук, професори М.Р. Литвин, О.М. Сухий, Б.З. Якимович, Д.В. Веденєєв, доктори історичних наук, професори кафедри гуманітарних наук Академії А.І. Харук, В.С. Виздрик, В.В. Трофимович та ін.

Військові історики Академії підтримують тісні зв'язки з колегами із Польщі, Словаччини, Литви та інших держав Європи. Самі організують та беруть участь у щорічних міжнародних конференціях з проблем воєнної історії.

Науковий центр має тісні зв'язки із установами та підприємствами оборонно-промислового комплексу України. Колектив активно співпрацює з більш ніж 60 підприємствами, організаціями та установами, що значною мірою впливає на розроблення нових зразків та комплексів новітньої зброї, яка є затребуваною Сухопутними військами Збройних Сил України у сучасних умовах російсько-української війни.

Наша держава переживає нелегкі часи. Сьогодні, на захист Вітчизни постали мужність і професіоналізм наших офіцерів і солдатів, жертвовність волонтерів, а також інтелект науковців Збройних Сил України. Колектив Наукового центру Сухопутних військ докладає усіх зусиль для досягнення Перемоги, відновлення територіальної цілісності України.

ЮВЛЕЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ЦЕНТРУ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

У жовтні нинішнього року десятиліття своєї діяльності відзначив **Навчально-науковий центр мовної підготовки (ННЦ МП)** Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Він був створений відповідно до Директиви Міністра оборони України від 15 жовтня 2007 р.

Це один із чотирьох за видами збройних сил підрозділів, які покликані забезпечувати виконання затвердженої Наказом Міністра оборони України № 267 від 01.06.2009 р.

„Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил України”, що визначає принципи цієї підготовки, завдання щодо її вдосконалення, етапи та шляхи їх реалізації.

Головне призначення Центру – забезпечення мовної підготовки усіх категорій військовиків шляхом надання навчально-методичної допомоги кафедрам іноземних мов ВВНЗ у викладанні іноземних мов, вивченні та впровадженні в навчальний процес зарубіжних дидактичних матеріалів, розробленні національних підручників і навчальних посібників з іноземних мов за військово-професійним спрямуванням.

Наукові працівники ННЦ МП разом із викладачами кафедри військового перекладу та іноземних мов одні із перших в Національній академії і в системі військових навчальних закладів України започаткували інноваційні підходи у навчальному процесі шляхом впровадження комунікативного методу вивчення іноземних мов на основі опрацювання зарубіжних дидактичних технологій із широким використанням електронних засобів навчання.

Так, у поточному навчальному році творчий колектив Центру завершить розробку останньої, третьої частини вітчизняного підручника для військовиків з англійської мови за професійним спрямуванням “Steps in English”. В основу цього підручника лягли науково-методичні напрацювання, які були висвітлені в ряді останніх науково-дослідних робіт Центру, зокрема НДР під шифрами «Універсал», «Критерій», «Валідність», «Компетенція». До кожної із частин цього підручника розроблені електронні засоби навчання, котрі дозволяють користувачам опанувати англійську мову самостійно. Завершується аналогічна робота й над підручником з німецької мови.

У доробку ННЦ МП є ряд навчальних посібників, методичних рекомендацій і термінологічних словників з інших іноземних мов, а також відповідні комп’ютерні програми для самостійного вивчення та самоконтролю. Одна із розроблених центром програм дистанційного вивчення англійської для військовиків розміщена в Інтернеті (див. електронний ресурс <http://stepup.in.ua>).

З М І С Т

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ткачук П.П., Лозинський А.Ф. Українські полководці на чолі Сухопутних військ Збройних Сил Російської імперії в роки Першої світової війни 3

Заболотнюк В.І. Українська Військово-Санітарна Місія для справ полонених у Німеччині (1918 – 1920) 21

Кривизюк Л.П., Мокоївець В.І. Вишкіл офіцерів-танкістів Червоної Армії: 30-40-ві роки ХХ ст. 34

Сухих А.Ю. Розвідувальна, контррозвідувальна й агентурна діяльність рівненських радянських партизанських з'єднань у боротьбі з ОУН(б) і УПА (1943 – 1944 рр.) 46

Турчак О.В. Українська історіографія національного парамілітарного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.: проблематика та етапи досліджень 60

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Дем'янюк О.Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії в добу Української Народної Республіки 71

Задунайський В.В. Зміни у системі вищого управління збройних сил Директорії УНР влітку-восени 1919 р. 85

Лисенко В.С. Вплив революційних подій у Східній Галичині 1918 – 1921 років на обґрунтування міжвоєнної месіанської візії галицького українства 97

Трофимович В.В. Важкий шлях до Варшавського договору 1920 року 110

Трофимович Л.В. Воєнно-політичні передумови та наслідки Крутянського бою 1918 року 129

Тютенко Р.В. Політичні настрої і конструювання образу влади УНР та ЗУНР у сприйнятті українських офіцерів (1918-1920 рр.) 142

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Гриниха А.І. Розвідувальна місія Ж.Ж Рако де Рої в Північному Причорномор'ї у 1803 році: спроба історичного розслідування 154

Науменко А.О. Війська російського Південно-Західного фронту червневому наступі 1917 року 167

Франц М. Роль і важливість Середземноморського театру війни в 1939 – 1945 роках (на англ. мові) 182

Щеглов А.Ю. Джерела з історії гарнізону міста Львова у міжвоєнний період 196

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

Томчук О.А. Історичні аспекти виникнення волонтерського руху на допомогу Збройним Силам України у 2014 р. 207

Туранський М.О. Тижневик “Военно-промышленный курьер” як джерело маніпулятивно-пропагандистської інформації у латентній фазі підготовки Росії до анексії Криму (2004 – 2013 рр.) 216

Юрова Т.М. Волонтерська допомога в обмундируванні бійців ЗС України та удосконалення польового однострою і екіпірування в ході АТО 228

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ І ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Верхотурова М.А. Середньовічні гармати з колекції Львівського історичного музею 240

Харук А.І. Виробництво в Україні двигунів для бойової авіації: ранній етап 250

НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА

Бураков Ю.В. Давня історія України крізь призму археології 259

Ювілеї структурних підрозділів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного 266

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

- Tkachuk P., Lozynskiy A.* Ukrainian commanding officers leading the armed forces of ussian empire during the first world war 3
- Zabolotnyuk V.* Ukrainian military sanitary mission for military prisoners in germany (1918 – 1920) 21
- Kryvyzyuk L., Mokoivets V.* Training of tankmen of the Red Forces in 30 – 40- ies of 20th century 34
- Sukhykh A.* The intelligence, counterintelligence and secret service of rivne soviet partisan units in struggle with OUN (B) and UPA (1943 – 1944) 46
- Turchak A.* Ukrainian historiography of the national paramilitary movement of the end of the XIX c. – the beginning of the XX c.: problems and stages of investigation 60

100 years OF UKRAINIAN REVOLUTION

- Demianiuk A.* Military and political aspects of development of the Volyn region's government in the era of Ukrainian People's Republic 71
- Zadunaiskyi V.* Changes in the system of higher management Directorate of Ukrainian People's Republic in summer-autumn of 1919 85
- Lysenko V.* Impact of 1918-1921 revolutionary events in Eastern Galicia on the justification of interwar messianic vision of galician ukrainians 97
- Trofymovych V.* The difficult way to the Treaty of Warsaw 1920 110
- Trofymovych L.* Military-political preconditions and consequences of the Kruty battle of 1918 129
- Tiutenko R.* The political moods and the construction of image of the Ukrainian People's Republic's and the West Ukrainian People's Republic's authorities in the perception of the ukrainian officers (1918-1920) 142

WORLD HISTORY

- Hrynykha A.* Intelligence mission of J.Jacques Racault de Reuilly in the Northern Black Sea region in 1803: attempt of historical investigation 154
- Naumenko A.* Troops of the russian South-Western front in the june of the occasion of 1917 167

<i>Franz M.</i> Role and importance of the Mediterranean theater of Warfare in the years 1939-1945	182
<i>Shcheplov A.</i> Sources of harrison history of Lviv city in interwar period	196

CURRENT LOKAL WARS AND ARMED CONFLICTS

Tomchuk A. Historical aspects of the volunteer movement aid in assistance to the Armed Forces of Ukraine in 2014 year	207
<i>Turanskyi N.</i> Weekly newspaperer «Military-industrial courier» as a source of manipulative-propaganda information in the latent phase of preparation Russia for the annexation of Crimea (2004 – 2013)	216
<i>Yurova T.</i> Volunteering assistance to moving the powers of the Armed Forces of Ukraine and improving the field form and creating at the ATO	228

HISTORY OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

<i>Verkhoturova M.</i> Medieval cannon from the collection of Lviv historical museu	240
<i>Kharuk A.</i> The production of engines for combat aviation in Ukraine: an early stage	250

SCIENTIFIC REVIEWS

<i>Burakov Y.</i> Ancient history of Ukraine through the prism of archeology ..	259
Unniversaries of the structural units of the Hetman Petro Sagaidachnyi National Army Academy	266

ДО УВАГИ АВТОРІВ! «Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук. Індексується в наукометричній базі Google Academy. Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь) державною мовою. Публікуються також окремі статті англійською мовою.

Наукові статті, що надсилаються до редакції, згідно зі чинними вимогами до фахових видань повинні містити такі елементи: *анотація* (600 – 800 знаків) та ключові слова на українській та англійській мовах; *постановка проблеми* у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання окремого питання і на які спирається автор; *формулювання цілей статті* (постановка мети, завдання); *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; *висновки* з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Обсяг авторських матеріалів – не більше 12 сторінок тексту формату А-4 в Microsoft Word, шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал 1,5. До тексту статті додається електронний варіант. На першій сторінці рукопису зліва повинен бути індекс УДК, ініціали та прізвище автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання (якщо є), посада та місце роботи.

Назва статті зазначається з абзацу, по центру великими літерами. Бібліографічний список має охоплювати всі наведені у тексті посилання, які подаються за наскрізною нумерацією у квадратних дужках [1, с. 2], де перше число означає порядковий номер у списку використаних джерел, друге – номер сторінки. В списку джерел та літератури зазначається автор, назва праці, місце видання, видавництво, рік видання, загальна кількість сторінок книги. Кількість джерел не повинна перевищувати 30 найменувань.

Редакція організовує внутрішнє та зовнішнє рецензування, здійснює переклад статті англійською мовою на веб-сторінці видання. Подаючи заявку на публікацію (в довільній формі) та статтю, автор надає редакційній колегії право опублікувати (розміщати) поданий рукопис у друкованому та електронному вигляді; на рецензування, редагування, скорочення і відхилення поданих для опублікування матеріалів.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, у тому числі норм авторського права, та достовірність наведених фактичних даних, у тому числі цитат, посилань на джерела, імен та назв.

Публікації у Віснику безкоштовні. Авторські матеріали подаються до редколегії збірника через Науковий центр Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 28. – Львів: НАСВ, 2017. – 275 с.

Відповідальний за випуск **Ю.В. Бураков**
Редактори **Т.В. Животова, Л.В. Актямова**
Коректор **О.М. Мінеєва**
Комп'ютерний набір і верстка **О.Р. Хамуляк**

Підписано до друку 14.11.2017
Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Century Schoolbook. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 17,25
Обл.-вид. арк. 14,53
Тираж 100 прим.
Замовлення № 95

Видавець та виготовлювач – Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.